

DE OMDRAAIING
VAN HET
SCHULDPERSPECTIEF

DICK KAMPMAN

ISBN 978-90-73947-19-1
NUR 694
Uitgeverij Informatie Documentatie Algemeen
Groningen
www.uitgeverida.nl
2019

VOORWOORD

Met dit boek wil ik recht doen aan de grote meerderheid van de NSB'ers en aan alle kinderen van 'foute' ouders.

Het gaat hier niet om het verdedigen van onaanvaardbaar gedachtengoed, maar om het aangeven van nuanceringen. Delicten zijn terecht veroordeeld. Politieke denkbeelden, die niet als concrete misdaden functioneren, kunnen gekritiseerd, maar nooit veroordeeld worden.

Dick Kampman 2019

INHOUD

1 Inleiding	p. 7
DEEL I: COLLABORATIE	p. 9
2 Het verschijnsel collaboratie	p. 11
3 De NSB	p. 17
4 Het antisemitisme van de NSB. Enkele kritische beschouwingen	p. 33
5 De ariërverklaring	p. 53
DEEL II: DE NAOORLOGSE BESTRAFFING	p. 57
6 Hoe reageerde Nederland na de beëindiging van de Tweede Wereldoorlog: arrestaties, interneringen en de gevolgen voor NSB'ers en hun kinderen	p. 59
7 In welke mate waren NSB'ers betrokken bij vergrijpen en delicten?	p. 69
DEEL III: DE BEELDVORMING	p. 73
8 Het onderzoek naar de beeldvorming ten aanzien van de Nederlandse nationaal-socialisten: de werkwijze	p. 75
9 Beeldvorming ten aanzien van NSB: hoe kan de positie van de geschiedschrijvers begrepen worden	p. 85
10 Beeldvorming ten aanzien van de ariërverklaring	p. 91
11 De huidige stand van zaken: een televisieprogramma	p. 93
12 De huidige stand van zaken: een biografie	p. 95
13 De huidige stand van zaken: herdenken	p. 101
DEEL IV: EEN GEWIJZIGD GESCHIEDSBEELD	p. 105
14 Poging tot herschrijving van de collaboratiegeschiedenis	p. 107
15 Een vergelijking van vormen van collaboratie met de bezetter	p. 109
BIJLAGEN:	p. 115
Bijlage 1: Informatie vooraf over de rechtsgang, bronmateriaal, aantallen interneringen, vrijlatingen en te berechten personen; aangevuld met: de Staten	p. 117
Bijlage 2: De "Staten" en wat er afgeleid kan worden uit de cijfers	p. 133
Bijlage 3: In welke mate waren NSB'ers betrokken bij vergrijpen en delicten?	p. 139
Literatuur	p. 147
Dankwoord	p. 155

1 INLEIDING

Het was goed dat in 1945 de Tweede Wereldoorlog beëindigd werd, en het was goed dat de bezetting en dictatuur door het Duitse nationaal-socialisme afgelopen was. Er bestaan echter nog steeds te veel vooroordelen ten aanzien van de NSB en de NSB'ers. Het is noodzakelijk een tegenwicht te bieden.

Er zijn factoren die uiterst negatief werken op het verkrijgen van inzicht in het verschijnsel van de collaboratie gedurende de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Geschiedschrijving over het Nederlandse nationaal-socialisme, in het bijzonder de NSB, is nog steeds vrijwel uitsluitend het domein van instituten en personen die uitgerust zijn met een van te voren vaststaande opvatting over dit verschijnsel: NSB wordt apriori als crimineel en fout beoordeeld. Verder lijkt de geschiedschrijving en de beeldvorming over de collaboratie in de bezettingsperiode ook een soort moeras: steeds weer kan incidenteel een veenlijk opduiken, in de vorm van weer eens een citaat of casus uit het verleden dat bestaande vooroordelen bevestigt. Een tendens tot neutrale structurele geschiedschrijving lijkt afwezig.

Ik onderzocht de beeldvorming ten aanzien van de NSB (noot 1). Het onderzoek had een concreet omschreven doel: sociologisch onderzoek naar stereotyperende attitudes in geschiedschrijving ten aanzien van de Nederlandse nationaal-socialisten. Ik gebruikte daarvoor een ontsluitende tekstkritische methode. Daarnaast betrof het ook een structurele en cijfermatige benadering.

Het onderzoek met behulp van de onderzoeksindicator *kennisonrechtvaardigheid* bevestigde de volgende hypothesen: het rechtsoordeel en de schuld van de zware veroordelingsgevallen in de Bijzondere Rechtspleging is maatschappelijk geprojecteerd op de totale sociale categorie Nederlandse nationaal-socialisten. Deze projectie bestaat uit toewijzing van racisme en bestraftbaar Duits bezettingsbeleid aan de totale sociale categorie Nederlandse nationaal-socialisten. Deze projectie wordt gekenmerkt door ongunstige stereotypering. De uitkomst van het onderzoek maakte mij tevens bewust van veel onzekerheden in de bestaande geschiedschrijving. Het opende ook de mogelijkheid naar nieuw inzicht.

De bedoeling van het voorliggende boek is om de lezer de mogelijkheid te bieden om tot een genuanceerder beeld te komen van de collaboratie in Nederland gedurende de bezetting 1940-1945 en ter onderbouwing van een aanklacht aan het adres van het Koninkrijk der Nederlanden respectievelijk de Staat de Nederlanden betreffende naoorlogse schendingen van mensenrechten. Daartoe zijn een aantal thema's uit mijn eerdere onderzoeken (die niet zozeer thematisch, maar meer brongewijze waren opgebouwd) bij elkaar gebracht en opnieuw doordacht.

Deel I: Dit deel brengt enkele vormen van communicatie met de bezetter in beeld. Het gebruik van de term collaboratie wordt geanalyseerd en in een ruimer kader geplaatst waarmee het onttrokken wordt aan de werking van de ban van goed en fout. Vervolgens wordt de NSB beschreven. Dit betreft de positie waarin deze organisatie en zijn leden verkeerde, de interne structuur en fractievorming, de verhouding tot andere organisaties, de verhouding tot de bezetter, de opvattingen ten aanzien van joden. Dan volgt een beschrijving van de ariërverklaring.

Deel II: Dit deel bevat de gevolgen direct na het einde van de bezetting: de interneringen van mensen die lid waren geweest van de NSB. Na de bezetting werden mensenrechten ernstig geschonden. Wat waren de gevolgen hiervan voor

de betrokkenen en voor hun kinderen? Vervolgens wordt met gebruikmaking van cijfers van de Nederlandse overheid inzicht en duidelijkheid verschaft over het concrete aandeel van NSB'ers in strafbare feiten. In de bijlagen 1, 2 en 3 (aan het eind van het boek) worden zo precies mogelijke cijfers gegeven.

Deel III: Hoe was de beeldvorming in de geschiedschrijving? Er was nauwelijks oog voor de in Deel II geschetste naoorlogse gevolgen. Ik probeer duidelijkheid te verschaffen om vooroordelen en onjuistheden te achterhalen en recht te zetten. Dit maakt zichtbaar hoe stereotypering tot stand is gekomen. Vervolgens worden enkele voorbeelden behandeld waarin duidelijk wordt dat ook in de huidige situatie ongunstige stereotypering een rol blijft spelen.

Deel IV: We treffen hier een poging tot herschrijving van de geschiedenis. Vervolgens worden de beschreven vormen van collaboratie opnieuw onderzocht en wordt een vergelijking gemaakt van hun omvang en belang.

Het was nodig in dit onderzoek ook nieuwe terminologie te ontwikkelen. Het betreft onder meer terminologie inzake de sociale opbouw van de NSB; de terminologie 'ideo-emotionele systemen'; en de toevoegingen aan de collaboratietheorie van C.J.Lammers.

De verwijzingen naar belangrijke literatuur en de verwijzing naar mijn eerdere onderzoeken op dit terrein zijn voor zover nodig in noten aan het eind van ieder hoofdstuk opgenomen.

In vrijwel alle hoofdstukken zijn mijns inziens niet meer ter discussie staande feituitspraken opgenomen. Zij leveren de beschrijving van gebeurtenissen, momenten en structuren van onder meer de naoorlogse interneringen, de geschiedenis van de NSB en van de ariërverklaring. Wat ik over de collaboratie zal gaan formuleren betreft echter geen geschiedschrijving. Het betreft een overzicht dat een ontwikkeld persoon zich kan vormen van de geschiedenis, op basis van het kritisch lezen van een aantal geschiedschrijvers. Met de kennis van een socioloog heb ik gebruik gemaakt van de bestaande geschiedschrijving.

noot:

1 Kampman (2011) en (2015); Kampman 2019-1

DEEL I: COLLABORATIE

2 HET VERSCHIJNSEL COLLABORATIE

Op 10 mei 1940 viel Duitsland Nederland binnen en bombardeerde Rotterdam. Vanzelfsprekend was iedereen geschokt en overdonderd. Ongeveer 10.000 NSB'ers werden gearresteerd en geïnterneerd. De NSB werd er ten onrechte van verdacht als vijfde colonne te functioneren. Het leger kon weinig uitrichten. De regering en koningin weken uit naar Engeland. Vanaf dat moment tot 5 mei 1945 was er sprake van bezetting van Nederland door de Duitsers. Achteraf weten we dat de bezetting vijf jaar heeft geduurd, maar dat was eerder natuurlijk niet bekend. Het waren zeer onzekere tijden. Toch ging ook het gewone leven door. Hoe de verschillende Nederlanders reageerden werd bepaald door politieke opvattingen, positie en karakter.

De bezetter stelde een autoritair bewind in, dat direct vanuit Duitsland richtlijnen ontving. Er werd een Duitse rijkscommissaris aangesteld, Seyss-Inquart, die de in Nederland achtergebleven regeringsdepartementen onder hun Secretarissen-Generaal aanwijzingen voor het bestuur gaf. Daarnaast werd een Duitse politiemacht actief (onder meer de Sicherheits Dienst) die ook Nederlanders in dienst nam. De Nederlandse politie werd gecentraliseerd en ondergebracht bij het departement van Binnenlandse Zaken (zoals dat ook nu weer het geval is), maar functioneerde in feite onder het directe bestuur van de Duitse politiechef Rauter.

In de eerste drie jaar van de bezetting werd in het algemeen aangenomen, dat de nieuw onstane autoriteitssituatie niet meer op zou houden te bestaan. Dat organisaties, zoals de NSB, maar ook anderen daarin mogelijkheden zagen tot vormen van communicatie met de bezetter is een normaal en zelfs vanzelfsprekend verschijnsel. Er werden al snel pogingen tot samenwerking in Nederland ondernomen, de Nederlandse Unie als belangrijkste. Ook de vroegere regeringsleider Colijn meende aanvankelijk dat corporatisme als staatsvorm (zie hoofdstuk 3) de toekomst had. De bezetter accepteerde deze initiatieven tot samenwerking niet.

Uitgaande van de rol van instituties, organisaties, groepen, of individuen kunnen een aantal posities ten opzichte van de staat geschetst worden: de positie in vreedstijd; de positie in daadwerkelijke oorlogssituaties, waarbij de eigen staat nog functioneert; de positie na overwinning door een vijand (hier de dictatuur van de bezetter). In het geval van Nederland in de periode 1940-1945 is er nog de positie van instituties, groepen, organisaties en individuen, zoals deze gezien wordt door de overwonnen staatsmacht. Dit was de positie van de naar Londen uitgeweken regering. Deze had in feite geen machtspositie meer en stond alleen via radiouitzendingen en geheime agenten in contact met Nederland.

In het geval van de positie van individuele mensen gaat het niet alleen om persoonlijke activiteit. Het individu staat staatsrechtelijk immers niet op zich, maar is opgenomen in grotere institutionele gehelen zoals gemeente, provincie of staat. Deze gehelen bepalen voor een groot deel de handelingsbevoegdheid van het individu. Er bestaat een machtsverhouding van die grotere sociale gehelen tot het individu. Individen hebben niet het recht om als onderdaan hun machtsgebondenheid aan bijvoorbeeld de staat te overstijgen. Maar er kan aan de kant van het individu de wens bestaan deze dwang te negeren. Dit is zowel het geval in niet-oorlogsomstandigheden als in oorlogsomstandigheden. Maar in niet-

oorlogsomstandigheden zijn die verhoudingen minder zichtbaar. Tijdens oorlog en bezetting worden de machtsverhoudingen meer toegespitst en duidelijker.

Van groot belang in de beoordeling van activiteiten van Nederlanders (en uiteraard ook NSB'ers) gedurende de Tweede Wereldoorlog is de machtsuitoefening door de bezetter. Die machtsuitoefening werd geleidelijk zo groot dat individuele afwijking heel moeilijk was. In dit kader is het ook van belang te vermelden dat het Koninkrijk der Nederlanden in de periode 1940-1945 feitelijk opgehouden was te bestaan. Nederland was een soort provincie van het Duitse rijk geworden. Er zijn weliswaar internationale rechtsregels op dit terrein, maar de bezetter trok zich daar weinig van aan. De ongelijke machtsverhoudingen worden heel zichtbaar als we zien dat de bezetter zonder meer maatregelen kon afkondigen, waar, naast bijvoorbeeld ontslag ook grove machtsmiddelen, zoals gijzeling en fusillering gebruikt konden worden.

Voor de bezette Nederlanders was relevant welke positie men innam in de samenleving. Het maakte verschil of je onderaan op de maatschappelijke ladder stond en in staat was om je min of meer onzichtbaar te maken of dat je een positie had die zichtbaar en kwetsbaar was. Onder de laatste vallen onder meer regeringsfunctionarissen, politici, mensen met topposities in de universitaire wereld en in bestuurlijke organisaties, of in het bedrijfsleven. Degenen die over voldoende persoonlijk vermogen beschikten konden zich permitteren maatschappelijke posities achter zich te laten. Aan het nog te behandelen voorbeeld van de ariërverklaring wordt duidelijk hoe de positie was van ambtenaren, onderwijzers en bepaalde beroepen zoals bijvoorbeeld politie en spoorbeambten. Voor veel mensen in dergelijke posities, maar ook vaak voor de gewone man was het veelal onmogelijk om niet met de Duitsers samen te werken of zich niet aan te passen. Als mensen niet wilden samenwerken met de bezetter was dat vaak met gevaar voor eigen leven of dat van mensen uit hun omgeving. In de tijd van de ondertekening van de ariërverklaring (najaar 1940) speelde dit voor niet-joden overigens nog nauwelijks een rol, maar gedurende de voortzetting van de bezetting nam dit gevaar toe. Uiteindelijk waren allen ondergeschikt aan de Duitse bezettingsmacht.

Emoties gingen een grote rol spelen. Na de inval van de Duitsers ontstond vermoedelijk op grote schaal onzekerheid. De vijfde kolonne-verdenking ten aanzien van de NSB bleek later onterecht maar had wel effect. Daarbij kwam dat de NSB al snel de enige partij was die door de bezetter werd toegestaan, en dat leverde uiteraard een specifieke visie en beeldvorming op. Een en ander riep bij de zich van de bezetter afwendende individuen en groepen afkeer op. Dit droeg bij de zich organiserende anti-Duitse groeperingen bij aan het ontstaan van de termen *goed* en *fout*.

De termen goed en fout

Wanneer gebruik je de termen goed en fout? Een som is goed of fout, in de betekenis van juist of niet juist. Gedrag is goed of fout, in de betekenis van een morele beoordeling. Een dergelijke beoordeling kan uiteindelijk misschien alleen een individu over zichzelf geven. Gedrag kan ook goed of fout zijn in het kader van universele rechten van de mens. Ook hier betreft het morele oordelen.

De termen goed en fout zijn na de oorlog echter aangewend als etiket. Het leverde een onderscheid op tussen daden van de Nederlanders die geen lid waren

van de NSB (goed) en Nederlanders die lid waren van de NSB (fout). Er waren overigens meer activiteiten (jodenjacht; zwarte handel; industriële collaboratie) die met de term “fout” werden aangeduid. Maar in het verloop van de naoorlogse jaren werd deze term meer en meer aan alleen de NSB verbonden. Hiermee werd de morele betekenis van goed/fout oneigenlijk aangewend. Er was geen mogelijkheid meer om de daden van de ‘foute’ Nederlanders genuanceerd te bekijken. Er was al van tevoren geoordeeld.

De Nederlandse historicus J.C.H. Blom maakte in 1983 een analyse van de Nederlandse geschiedschrijving over de bezettingsjaren. Blom constateerde dat in principe alle geschiedschrijving over de bezettingsjaren gestructureerd was via het perspectief van onderdrukking en verzet, of van collaboratie en verzet. Hij noemde dit: de ban van goed en fout. Blom vond het opmerkelijk dat tegen dit aspect van de geschiedschrijving zo goed als geen bezwaren zijn gemaakt (noot 1).

Het verschijnsel collaboratie

Collaboratie wordt in het algemeen opgevat als samenwerking met een vijand. Het begrip is afgeleid van het Franse werkwoord ‘collaborer’ dat samenwerken betekent, maar deze term heeft een negatieve betekenis gekregen tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Het is misschien niet verstandig om deze eenvoudige ‘samenwerkings’-definitie van collaboratie met de Duitse bezetter te hanteren. Immers het begrip ‘samenwerken’ vooronderstelt al een zelfde gerichtheid van perspectieven en een gelijkwaardigheid in de verhoudingen. In het samenwerkingsmodel wordt echter niet ingegaan op de buitengewone complexiteit die in de communicaties met een bezetter aan de orde kunnen zijn. Het is nodig de context en de complexiteit van communicaties met de bezetter intensiever te onderzoeken dan tot op heden het geval geweest is. Daarom stel ik hier voor het begrijpen van de term collaboratie sociaal-wetenschappelijke opvattingen aan de orde.

Op een neutrale manier proberen te denken over collaboratie wordt vaak gezien als een poging tot “vergoelijking”. De bedoeling hier is echter om het verschijnsel collaboratie zo neutraal mogelijk, structureel en systematisch te analyseren. Lammers (noot 2), een nestor van de Nederlandse sociologie, die zich met dit onderwerp heeft beziggehouden, gaf daartoe een belangrijke aanzet. Ik maak gebruik van zijn model, maar volg hem niet waar hij een goed/fout perspectief blijft hanteren.

Lammers doet in zijn teksten een poging om sociaalwetenschappelijk analytische terminologie toe te passen op het verschijnsel collaboratie. Niet altijd hoeft na oorlog en overwinning door een vijand collaboratie plaats te vinden. De overwonnen kunnen ook wegtrekken. Ze kunnen gezuiverd of uitgeroeid worden. Echter waar de overwonnenen in het gebied blijven wonen, treedt collaboratie op als een *interorganisationale ruiltransactie*. Het betreft een min of meer ‘natuurlijke’ gang van zaken in de relaties tussen het organisatorische apparaat van een bezettende macht en de in het bezette gebied functionerende organisaties. Een en ander wordt bepaald door de functionele vereisten van het bezettingssysteem: invoer hulpbronnen; voldoende speelruimte voor de overwonnenen om op eigen wijze te kunnen blijven functioneren; medewerking van de overwonnenen.

Echter, Lammers verbindt de in zijn omschrijving genoemde ruilverhouding tussen bezetter en overwonnenen al bij voorbaat aan de categorieën goed en fout.

Dit gebeurt als hij het heeft over de mogelijkheid dat iemand zijn 'inheemse identiteit' en 'integriteit' bewaart in het proces van ruilen. Dit zou dan zelfs in zijn ogen kunnen leiden tot 'hulde' aan de 'effectieve' collaborateur. Lammers gebruikt deze termen alleen voor mensen die in zijn ogen 'goed' waren. Dit was volgens Lammers bij de NSB niet het geval, maar hij laat deze opvatting niet gepaard gaan aan enig kritisch onderzoek. Hij heeft door de keuze van het morele goed/fout-onderscheid al een vooraf vaststaand oordeel geveld.

Deze verbinding van de sociale ruilverhouding met morele aspecten bij Lammers maakt het moeilijk om het verschijnsel collaboratie zo neutraal mogelijk te doordenken. Het verschijnsel collaboratie blijft bij hem zodoende hangen in de sinds 1945 bestaande geïnstitutionaliseerde beeldvorming.

Met behulp van Lammers kunnen we nu tot een ander model komen ten aanzien van het verschijnsel collaboratie in bezettingstijd. Collaboratie betreft vrijwel altijd een *complex van handelingen en communicaties* waarbij degene die communiceert met een bezetter zich gebonden weet aan de eigen natie maar zich tevens bindt aan een andere groep, in dit geval de Duitse bezetter. Lammers' *interorganisatiele ruiltransacties* zijn dan relevant, omdat die begrepen kunnen worden als onderhandelingsposities, die als poging ook kunnen optreden bij ongelijke machtsverhoudingen. In deze communicaties is het niet van belang wie het initiatief daartoe neemt. Ook hoeven de ruilobjecten niet altijd expliciet voor beide partijen zichtbaar te zijn. Dat kan een onderdeel van strategie zijn. Verder kan collaboratie gevolgen hebben die apart onderzocht moeten worden. In het geval dat de communicatie een vorm aanneemt waarin men zich niet meer gebonden voelt aan de eigen natie is er geen sprake meer van collaboratie maar van loyaliteit aan de bezetter, onder meer in de vorm van het indiensttreden bij de bezetter.

Collaboratie is dus een vanzelfsprekend verschijnsel dat optreedt tussen een bezetter en de in het bezette land aanwezige volk. Tegelijk is collaboratie in het algemeen ook in strijd met de trots en eigenwaarde van een bezet volk. Na het beëindigen van een bezetting zal er alles aan gedaan worden om die trots en eigenwaarde weer te herstellen. Het infame aspect van collaboratie moet onzichtbaar gemaakt worden als het trots en eigenwaarde in de weg staat. In Nederland is dat gebeurd, zoals we zullen zien, door de toeschrijving van het infame aspect van collaboratie aan de NSB.

Voor een goed begrip van de collaboratieve communicaties is het noodzakelijk dat complexiteitsredeneringen gehanteerd worden om inzicht te krijgen in wat als plausibel verhaal omtrent het verleden kan worden aangenomen. In complexiteitsredeneringen komen nuances en verklaringen aan de orde die tot meer begrip kunnen leiden. Ten aanzien van de ariërv verklaring hebben vooral Presser en De Jong complexiteitsredeneringen gegeven. Aangenomen kan worden dat de functie daarvan was om begrip, misschien zelfs vergoelijking, op te brengen voor dat onderwerp en mogelijk om het gebruik van de term collaboratie te vermijden. In het geval van de NSB echter is er in het algemeen geen sprake van complexiteitsredeneringen.

Omdat het hier van belang is om de genoemde communicaties niet langer te laten regeren door 'de ban van goed en fout', en om bepaalde standpunten van zaken niet langer alleen in verband te brengen met de NSB, wil ik proberen ook ten aanzien van specifieke opvattingen of daden van de NSB tot complexiteitsredeneringen te komen.

noten:

1 Blom 2007; Lorenz, 2008, p. 262

2 Lammers (1994, 2005)

3 DE NSB

De context van zijn tijd en de NSB

De opkomst van de NSB (Nationaal Socialistische Beweging) kan begrepen worden tegen de achtergrond van een aantal Europees en mondiaal maatschappelijke bewegingen en processen die kenmerkend zijn voor de eerste helft van de twintigste eeuw. De Eerste Wereldoorlog en de vestiging van het communisme in Rusland bepaalden de internationale verhoudingen. In Europa kwamen in het algemeen na de Eerste Wereldoorlog nieuwe politieke stromingen sterk naar voren. Socialisme, communisme en fascisme werden in grote delen van Europa belangrijk. Een en ander betekende dat de oorspronkelijke machtsverhoudingen ingrijpend werden aangetast, en dat in het algemeen er meer proletarische tendensen zichtbaar werden. In de grote Europese landen buiten Nederland ontstonden dermate grote tegenstellingen tussen linkse en rechtse machtsblokken dat er zelfs een situatie van potentiële burgeroorlog ontstond (hoewel controversieel leverde E. Nolte, 1987, *Der Europäische Bürgerkrieg 1917-1945* op dit terrein een interessante bijdrage). Dit resulteerde uiteindelijk dan ook in de Spaanse burgeroorlog van 1936-1939, waaraan ter linkerzijde de Sovjet-Unie steun verleende en ter rechterzijde het inmiddels nationaal-socialistisch geworden Duitsland en het fascistische Italië.

Het negentiende eeuwse restauratiedenken over de staatsopbouw had al via sociale filosofie en vroege sociologie geleid tot organicistische modellen. De oorsprong van dit soort denkbeelden ligt bij opvattingen over een sociaal "lichaam" van de maatschappij, die aan het eind van de 19e eeuw in conservatieve kringen niet ongebruikelijk waren. Pauselijke encyclieken van 1881 en 1931 gaven reacties op het 19e eeuwse kapitalisme, maar ook op socialisme, communisme en anarchisme. Dit resulteerde in ideeën met anti-revolutionaire maar ook met anti-kapitalistische trekken over een corporatistische staatsleer.

Corporatisme is een staatsleer, die niet vertegenwoordigend functioneert (zoals democratie) maar die de maatschappij opbouwt uit maatschappelijke geledingen, die elkaar niet kunnen overstemmen. Die geledingen veronderstellen hogere en lagere intellectuele kwaliteiten en belangen. Tot een bepaalde hoogte wijst het corporatisme ook terug naar middeleeuwse samenlevingsmodellen (bijvoorbeeld gilden). Dit type maatschappijvisie is steeds een afzwakking van een overkoepelende democratie, voorzover die was gerealiseerd. Het levert een institutionalisering van de grote maatschappelijke tegenstellingen op.

Het corporatisme dat zich na de Eerste Wereldoorlog in eerste instantie in Italië ontwikkelde doorbrak de band met de liberale democratie. Het leidde tot een statisch maatschappijmodel dat grote bevoegdheden plaatst aan de top van de maatschappelijke opbouw. Dergelijke corporatistische systemen werden gerealiseerd in Italië (Mussolini), Spanje (Franco), Portugal (Salazar), Duitsland (Hitler), en in Zuid-Frankrijk (Pétain). In de jaren 1930 werd over het Italiaanse corporatisme als volgt gesproken: "He has the right to speak, who possesses knowledge which the others do not. [...] acting in accordance with the Fascist policy of intellectual freedom and free expression of opinion by those who are qualified to hold it. [...] The corporative system employs men who are qualified in one field to set the rules and standards for other fields, about which (a public that

is ill-informed) usually knows nothing" (noot 1). Jitta (noot 2) stelt overigens: "...dat in Italië de corporaties nagenoeg niets te zeggen hebben".

Over de denkbeelden in Nederland op dit punt stelt Jitta: "De Nederlandsche NSB drukt, wat zij als de corporatieve staatsgedachte beschouwt, uit in deze vage bewoordingen: herziening van het kiesrecht en organisatie van de natie in corporatiën. De volgende toelichting wordt daarbij gegeven: 'Het geheele arbeidende volk wordt georganiseerd in corporatiën van arbeiders in landbouw, industrie, handel, verkeer en vrije beroepen, benevens de corporatiën van werkgevers en doet daar zijn invloed tot zijn recht komen. Ieder, die in een bepaalde corporatie is opgenomen, in welke hoedanigheid dan ook, is op het gebied, dat deze corporatie bestrijkt, in meerdere of mindere mate deskundig en ontleent daaraan en aan het feit, dat hij actief deelneemt aan de verzorging van de maatschappij, het recht tot medespreken over het onderdeel der staathuishouding, dat zijn corporatie betreft. Bij de voorbereiding en meer nog bij de uitvoering van wetten en besluiten zijn het deze corporatiën, welke een zeer groote rol spelen [...] Het Italiaanse voorbeeld van moderne organisatie op dit gebied, ligt er trouwens ter bestudering' ".

Aan de gerealiseerde fascistische systemen (Italië, Spanje, Portugal, Zuid-Frankrijk) en aan het nationaal-socialistische systeem (Duitsland) ligt steeds de idee van een corporatistische opbouw van de maatschappij ten grondslag. Het leiders-principe vloeit voort uit dit systeem.

In de periode 1930 tot 1950 sloten confessionelen en sociaaldemocraten in Nederland zich aan bij de gedachte dat binnen de democratie ook een corporatisme kon bestaan in de vorm van publiekrechtelijke organisaties. Na de Tweede Wereldoorlog gaf dit aanleiding tot maatschappelijke opbouw in corporaties zoals bijvoorbeeld productschappen. Aan de top van die opbouw werden raden ingesteld, bijvoorbeeld de sociaal-economische raad: SER. De huidige SER vloeit dus nog steeds voort uit corporatistisch denken. Ons "poldermodel" is een vorm van in de democratie opgenomen statische institutionalisering van klassentegenstellingen (kapitaal versus arbeid) die elkaar vrijwel niet overstemmen. Verschillende maatschappelijke belangen komen in de corpora in gelijke delen tegenover elkaar te staan. In de Nederlandse SER treffen we drie van dergelijke delen aan: werkgevers, werknemers, regering/kroon (noot 3).

Nederland had zich buiten de Eerste Wereldoorlog weten te houden. De verhoudingen in Nederland hadden zich niet zo stormachtig ontwikkeld als in de rest van Europa. In Nederland overheersten liberale en confessionele politieke middenposities, die de negentiende en vroeg-twintigste eeuwse burgerlijk elitaire machtsverhoudingen weinig aantastten. Analooq aan de in de andere Europese landen ontstane grote tegenstellingen tussen links en rechts, ontstond in de jaren 1930 ook in Nederland een tegenstelling tussen enerzijds sociaal-democratie, radicaal socialisme, communisme en anarchisme, en anderzijds de zich uitbreidende fascistische en nationaal-socialistische bewegingen, die zich links en rechts groepeerden ten opzichte van de politieke middenposities, zoals liberalen en confessionelen.

Het Verdrag van Versailles dat de Eerste Wereldoorlog beëindigde had grote armoede in Duitsland tot gevolg. De beurskrach van 1929 veroorzaakte een ongekend diepe depressie waardoor in de Westerse wereld grote armoede ontstond. De al in de negentiende eeuw ontwikkelde politieke bewegingen communisme en socialisme kregen vaste voet aan de grond ten gevolge van dergelijke maatschappelijke verstoringen. De fascistische ontwikkelingen in Italië (Mussolini)

en de nationaal-socialistische ontwikkelingen in Duitsland (Hitler) waren voor een belangrijk deel eveneens het gevolg van deze maatschappelijke verstoringen, die veroorzaakt werden door de zich van het kapitalistische veld afzijdig houdende liberale democratie.

De maatschappelijke tegenstellingen werden in de jaren 1930 duidelijker zichtbaar voor het Nederlandse publiek en brachten meer betrokkenheid en politiek bewustzijn. Gekoppeld aan een voortgaande democratisering van de bevolking, begonnen geleidelijk de lagere sociale strata meer actief te worden in het politieke proces. Uiteraard betekende dit ook dat de grote sociaal-economische tegenstellingen in de samenleving zichtbaarder werden. Datgene wat Menno ter Braak (1902-1940), historicus en letterkundige, als ressentiment (wrok, rancune) aanduidde, was het beeld dat de hogere strata zich vormden van de lagere strata. In de lagere strata betrof het eerder een waarneming van ongelijke verhoudingen en een daaruit voortvloeiend gevoel van onrechtvaardigheid die politiek vorm begon te krijgen. Dit gevoel van onrechtvaardigheid bestond politiek zowel ter rechter- als ter linkerzijde, maar werd in toenemende mate als ressentiment aan de opkomende beweging van fascisten en nationaal-socialisten toegeschreven. Dat het daarbij om normale, politieke processen ging, wordt ook tegenwoordig in het algemeen nog weinig onderkend.

Dat de democratie in Italië, Duitsland, Spanje en Portugal niet bestand was tegen de opkomst van het rechts en links georiënteerde proletariaat was op zich ook niet zo verwonderlijk. De liberale democratie had geen bescherming voor de arbeidende klasse tegen het opkomende kapitalisme ingebouwd. Denk hier ook aan het aanvankelijke censuskiesrecht dat verhinderde dat de lage inkomensgroepen deelnamen aan de democratie. Het negentiende- en twintigste-eeuwse antisemitisme (zelfs in zijn verstgaande vernietigende vorm in de Hitler-daden) was aanvankelijk vermoedelijk een onderdeel van voortgaande democratisering en het aan de oppervlakte komen van ongekennde normen-en-waardenpatronen.

De NSB in de jaren 1930

In dit opkomende, stormachtige klimaat werd de NSB in 1932 als een betrekkelijk gematigde fascistisch/nationaal-socialistische beweging opgericht door Anton Mussert, die als ingenieur werkzaam was bij de rijksoverheid, het departement Waterstaat. De NSB streefde anti-democratische, anti-elitaire, corporatistische politieke doelen na, gekoppeld aan sociale overgangseisen. In de periode van zijn opkomst in de jaren 1930 reageerde deze beweging op de toenmalige maatschappelijke context. De NSB reageerde enerzijds op het communisme in de Sovjet-Unie, en anderzijds op liberalisme en de opkomende confessionelen en sociaaldemocraten. Uiteraard zag de NSB het opkomend corporatistisch fascisme (Italië, Spanje, Portugal) en een corporatistisch nationaal-socialisme (Duitsland) als verwante ideeën, maar dit weerhield hen er niet van een eigen Nederlands nationaal-socialisme na te streven.

Voor de doelstellingen van de NSB zou gebruik gemaakt zijn van delen van *Das Programm der NSDAP und seine Weltanschauliche Grundgedanken* van Gottfried Federer (noot 4). Het betreft met name opvattingen op het gebied van staatsdenken, in dit geval dus corporatistische opvattingen. Het antisemitisme van Federer werd niet overgenomen. Joden konden (tot 1938) lid worden van de NSB. Tot Musserts vriendenkring behoorden ook joden.

De NSB noemde zich een 'beweging' maar koos ook voor de parlementaire weg. De NSB had al in 1933 met de naast de NSB opgerichte WA (Weerafdeling) te maken gekregen met een uniformverbod en een marsverbod van de kant van de rijksoverheid. Daarnaast was er een verbod voor ambtenaren om lid te zijn van een aantal linkse en rechtse partijen, waaronder de NSB. Ambtenaren die geen lid konden zijn van de NSB konden echter wel lid worden van een aan de NSB gelieerde vakbond.

De NSB was, in de zin zoals we dat nu opvatten, de eerste belangrijke populistische politieke partij in Nederland. Hij is politicologisch naar de vorm vergelijkbaar met de naoorlogse bewegingen van Boer Koekoek, Pim Fortuyn en Geert Wilders. Inhoudelijk en naar de politiek-historische context is er slechts een beperkte overeenstemming tussen NSB en de naoorlogse populistische groeperingen.

Door de provinciale verkiezingen in 1935 werd de NSB belangrijker en kreeg twee zetels in de Eerste Kamer. Bij de verkiezingen in 1937 kwam de NSB ook in de Tweede Kamer. In zowel Tweede als Eerste Kamer had de NSB maximaal vier zetels (formeel tot september 1945). In 1937 werd Meinoud Rost van Tonningen lid van de NSB. Hij had lang in Duitsland gewoond en vond Hitler en de NSDAP van groot belang. Rost van Tonningen kreeg een rol binnen de NSB en kwam onder andere in de Tweede Kamer. Hij probeerde de NSB meer op Duitsland te oriënteren. Mussert wist hier aanvankelijk niet goed op te reageren. Vanaf die tijd begon in de NSB een fractiestrijd, die de leider (Mussert) maar met moeite in bedwang kon houden. Hoofdpersonen waren Mussert versus Rost van Tonningen en later ook Feldmeijer.

Het populisme-effect van de NSB was in Nederland aan het eind van de jaren 1930 over zijn hoogtepunt heen. Maar het kreeg een nieuwe impuls door zijn specifieke positie in de Tweede Wereldoorlog. Het antisemitisme binnen de NSB was gematigd en speelde geen belangrijke programmatische rol. Er bestonden geen vernietigingsideeën ten aanzien van de joodse gemeenschap. Ingestroomde Oost-Europese vluchtelingen (waaronder joden) waren voor de NSB niet welkom. De NSB wilde hen uitzetten en stond in dat streven niet alleen. Kamp Westerbork werd voor dat doel al in 1939 door de Nederlandse regering opgezet. Op het antisemitisme van de NSB wordt in hoofdstuk 4 uitgebreider ingegaan.

Fractievorming binnen de NSB

De algemene politieke ontwikkeling in Europa en de interne activiteiten in de NSB van Rost van Tonningen leidden er toe dat er ook op kaderniveau in de NSB mensen actief werden die zich radicaler dan Mussert wilden opstellen. Hier kan van fractievorming (in politicologische zin) gesproken worden. Denk bijvoorbeeld aan het opkomen van de "volkse" beweging, waar E.J. Roskam een belangrijke rol had. Daarnaast waren het vaak jongere mensen die opponeerden tegen de centrale rol van Mussert. Henk Feldmeijer is daar in 1936 een voorbeeld van. Hij werd lid van de NSB. Hij was student in Groningen, en raakte geïnteresseerd en organiseerde o.a. gespreksgroepen. Hij stopte zijn studie en trad toe tot het kader van de NSB. Vanaf dat moment was hij radicaal en actief lid. Hij gaf politieke cursussen, kon goed toespraken houden en werd betrokken bij propaganda. Tijdens de bezetting werd hij door de bezetter als leider van de Nederlandse SS benoemd.

Er zijn in de periode voorafgaand aan 1940 pogingen gedaan om Mussert ten val te brengen, maar dit is niet gelukt. Een kleine actieve groep wilde een meer op

Duitsland gerichte koers. Deze meningsverschillen leidden tot tenminste twee fracties binnen de NSB: de gematigde van Mussert en de meer radicale van Rost van Tonningen en later Feldmeijer.

Vanaf circa 1936 begonnen de radicalere groepen binnen de NSB zich meer te roeren en kwamen er meer antisemitische geluiden. De NSB gaf vermoedelijk in reactie daarop een Algemene Beleidsbrochure, 'Brochure V' uit, die, onder meer, opvattingen over rassen bevatte. In tegenstelling tot Duitsland werd hierin een gematigd standpunt ingenomen. Mussert volgde de opvattingen van Hitler niet (zie ook hoofdstuk 4).

Media rond enkele Nederlandse nationaal-socialistische organisaties

Belangrijk zijn de media het weekblad *Volk en Vaderland* dat vanaf 1933 en het dagblad *Het Nationale Dagblad* dat vanaf 1936 binnen de NSB functioneerde. Ieder blad had een eigen redactie. De bladen hadden abonnees en werden gecolporteerd. Daarnaast waren er afdelingsbladen en een eigen blad voor de WA, *De Zwarte Soldaat*, die geen werkelijke openbare functie hadden. Pas tijdens de bezetting kwam er een duidelijk ideologisch onderscheid tussen aan verschillende fracties gelieerde bladen. Voor de Nederlandse SS betrof dat bladen als *Storm* en *De Mithoorn*.

De sociologische opbouw van de NSB

Het ledenaantal van de NSB fluctueerde gedurende zijn bestaan van circa 52.000 in 1936, naar circa 32.000 in januari 1940, en naar circa 100.000 leden in 1943, dat wil zeggen in de bezettingstijd. Na de bezettingstijd werd de NSB verboden en alle leden werden geïnterneerd. Van belang is hier te vermelden, dat het NIOD op zijn website van 75.000 leden van de NSB in 1943 spreekt. Het NIOD gaat daarmee voorbij aan de circa 25.000 zogenoemde sympathiserende leden. Dit is van belang, omdat in de Bijzondere Rechtspleging na mei 1945, die sympathiserende leden ook werden geïnterneerd.

De NSB was vermoedelijk opgebouwd uit uiteenlopende sociale categorieën en lagen. Ik veronderstel op dit terrein de volgende opbouw:

(1) Mussert-toplaag: een intellectuele bovenlaag (circa 10%) die primair rationeel corporatistisch (Italiaans fascistisch) en nationalistisch dacht, als een reactie op het internationalisme van het communisme (Sowjet-Unie). Deze bovenlaag vormde staf en lijn aan de top van de organisatie (Mussert, Huygens, Carp, universitair geschoolden, hogescholen). Het antisemitisme van deze categorie kan in navolging van A.A.de Jonge (1968) "sterk getemperd" genoemd worden.

(2) Radicaal-toplaag: na de terugkeer van Rost van Tonningen, vormde zich een Mussert-kritische fractie uit een kleine intellectuele bovenlaag (circa 1%) die primair dacht in termen van een germaanse overeenstemming met Hitler-Duitsland. Deze categorie huldigde een vergaand antisemitisme dat geleidelijk meer samenviel met dat van Hitler. Opleidingsniveau: universiteiten en hogescholen.

(3) Mussert-middenlaag: vervolgens kan gedacht worden aan een middengroep die de pyramide onder (1) vult met een aanzienlijk categorie (circa 20%) die min of meer economisch, corporatistisch dacht en zich ver verheven voelde boven democratisch, socialistisch, communistisch of anarchistisch denken.

Antisemitisme speelde hier een geringe politieke rol. Middenkader werd hier gerecruteerd.

(4) Radicaal-middenlaag: dan volgt een middengroep die de pyramide onder (2) vult met een kleine categorie (circa 2%) die vervuld is van een fascistisch, antisemitisch, revolutionair denken dat sterk emotioneel politiek zich op de voorgrond wilde plaatsen (bv. de latere voorman van de Nederlandse SS Henk Feldmeier).

(5) Mussert-onderlaag: vervolgens kan gedacht worden aan een grote onderlaag die verbonden is aan (1) en (3) van circa 54%.

(6) Radicaal-onderlaag: daarnaast bestond vermoedelijk een kleine onderlaag die verbonden is aan (2) en (4) van circa 5%.

(7) Mussert-WA-onderlaag: daarnaast is er de WA-categorie (circa 8% van de Nederlandse nationaal-socialisten) die benoemd kan worden als onderlaag naast (5) en (6).

De Mussert-meerderheidsfractie zou dan circa 92%, en de Radicaal-fractie circa 8% omvatten.

De vooroorlogse samenstelling en politieke opvattingen binnen de NSB hangen vrijwel zeker niet samen met de door Duitsland uitgevoerde genocide (1942-1944). Dit kan ook duidelijk maken waarom Mussert zich voorafgaand aan 1940 organisatorisch nog kon verbinden met personen (Rost van Tonningen, Feldmeijer, Roskam) en groeperingen die een extremere positie (ten aanzien van joden bijvoorbeeld) innamen dan hijzelf nastreefde.

De positie van de NSB gedurende de bezetting

Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog en de bezetting van Nederland betekende voor de NSB een nieuwe start toen de bezetter de NSB als enige politieke organisatie toestond. Degenen die voorheen (bijvoorbeeld door het ambtenarenverbod van 1933) geen lid mochten zijn van de NSB konden nu alsnog lid worden. De fractiestrijd in de NSB ontwikkelde zich tijdens de bezetting verder. De bezetter probeerde in september 1940 door oprichting van de Nederlandse SS binnen de NSB invloed op de NSB te krijgen, maar slaagde er niet in de leiding van de NSB over te nemen.

Duitsland had gedurende de jaren 1930 een corporatistisch (nationaal-socialistisch) staatsbestel ingevoerd. Mussert streefde met zijn NSB naar een Nederlandse variant van een corporatistisch staatsbestel. Voorafgaand aan 1940 nam de NSB als politieke partij desalniettemin deel aan gemeenteraden, provinciale besturen en het parlement. De NSB was aanvankelijk geen voorstander van de Duitse inval. Maar men meende al snel mogelijkheden te zien om eigen politieke doelen te verwezenlijken (bijvoorbeeld: Groot Nederland, dat wil zeggen Nederland plus onder meer Vlaanderen). Mussert is gedurende de bezetting blijven streven naar een aparte Nederlandse staat.

Binnen de autoritaire bezettingssituatie na 1940, was de NSB niet de meest voor de hand liggende partner voor de bezetter. Soms werd aan de kant van de bezetter zelfs gesproken van de joden-club van Mussert (er waren immers ook joden lid van de NSB). Maar na verloop van tijd werd de NSB toch de enig

toegestane politieke groepering in de bezettingsperiode. De bezetter zag samenwerking met de NSB als mogelijkheid, maar had daarbij ook eigen politieke doelen voor ogen, namelijk de NSB te gebruiken voor de Duitse vorm van nazificering. De verschillen in doelstellingen hebben gedurende de bezetting echter tot meerdere moeilijke episodes in de verhouding van Mussert tot de bezettingstop geleid.

De NSB-top streefde een law-and-order-politiek na en maatschappelijke herstructurering, zoals ingrijpen in sociale en economische topposities. Of de NSB als organisatie een daadwerkelijk voorstander was van bijvoorbeeld segregatie in de vorm van de 'jodenster', kan niet structureel worden vastgesteld. Ook was de NSB een top-down organisatie. Het is dus primair van belang om te weten wat aan de top gebeurde. Datgene wat onder die top, op midden- en laag niveau gebeurde is uiteraard niet onbelangrijk: er is op diverse plaatsen in de algemene geschiedschrijving in de NSB antisemitisme geconstateerd. Maar er is nooit een vergelijking gemaakt met het algemeen bestaande antisemitisme in de Nederlandse samenleving. Op grond daarvan is op dit terrein eigenlijk geen goed oordeel mogelijk. Desalniettemin was de NSB als organisatie niet betrokken bij beleid en uitvoering van de deportaties.

De NSB kreeg tijdens de bezettingsperiode 1940-1945 geen staatsrechtelijke positie. Feitelijk ging het alleen maar om de voortzetting van zijn status als Nederlandse politieke partij. De benoeming van Mussert tot leider van het Nederlandse volk door Hitler had slechts een symbolische betekenis. De NSB kreeg geen macht. Om een eigen positie te kunnen innemen, moest de top van de NSB samenwerken met de bezetter, en moest de top van de NSB zich in bepaalde opzichten tegen de bezetter verzetten. We moeten de politieke middelen en doelen van de NSB in deze vacuüm-achtige situatie serieus nemen maar niet overschatten. De hier geschetste visie op de politieke situatie van de NSB tijdens de bezetting heeft uiteraard consequenties voor de manier waarop gekeken kan worden naar het voorstel tot oprichting van het Vrijwilligerslegioen en naar de eed op de germaanse statenbond. Ook waar het gaat om de gelijkschakeling van de vakbeweging betrof het in eerste instantie beleid van de bezetter, die voor de recrutering van topmensen meestal niet bij de Mussert-meerderheidsfractie, maar altijd bij radicalere meer Duits-georiënteerde groeperingen (ook buiten de NSB) aansluiting zocht.

Door de afwezigheid van het democratische stelsel is in de bezettingsperiode onduidelijkheid ontstaan over de staatsstructuur van Nederland en over de gezagsverhoudingen. Dit wil zeggen dat voor de Nederlandse staatsburgers de gezagssituatie onzeker was. Staatshoofd en regering waren afwezig. De achtergebleven departementen functioneerden onder negen aan de Duitsers gehoorzame staatssecretarissen, die als ze niet meer mee konden gaan in het Duitse beleid, probleemloos vervangen werden door Duitsgezinde staatssecretarissen. Dit waren niet uitsluitend NSB'ers. Van Dam, secretaris-generaal voor het Departement van Onderwijs, was wel pro-Duits maar was geen NSB'er. Er waren twee NSB'ers die permanent aanbleven als secretaris-generaal, te weten Rost van Tonningen op het Departement van Financiën, vanaf 26 maart 1941 en Schrieke op het Departement van Justitie vanaf 1 juli 1941. Goedewaagen werd op 25 november 1940 benoemd als secretaris-generaal voor het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten. Goedewaagen trad na een jaar af in december 1942. Het betrof steeds personen met radicaal Duitse voorkeuren en mogelijk

lidmaatschap dan wel sympathie voor de Nederlandse SS. Het waren de door de bezetter aangestelde rijkscommissaris, Seyss-Inquart, en het hoofd van de Duitse politiemacht in Nederland, Rauter, die vanuit de Duitse top de feitelijke machtsverhoudingen bepaalden. Voor de Nederlandse bevolking betekende dit enerzijds een machtsvacuüm (en dat gold zeker voor het door L.de Jong op 0,5% geschatte aantal Nederlanders dat een verzetshouding aannam) en anderzijds een vaststelling van de nieuwe autoriteitspositie van de bezetter.

De geallieerde naties in de Tweede Wereldoorlog gingen pas na 1 januari 1942 samenwerken. Een mogelijke mondiale alliantie tegen de as Duitsland/Italië/Japan was tot die datum nog niet aan de orde. Stalin en Hitler sloten in augustus 1939 immers nog een niet-aanvalsverdrag dat tot juni 1941 voortduurde. Het voorstel van de NSB tot het instellen van het Nederlandse Vrijwilligerslegioen (waarop ik nog terugkom), werd al in het voorjaar van 1941 gedaan. Het betrof een periode waarin in Nederland nog ernstig getwijfeld kon worden aan een spoedig einde van bezetting en oorlog.

Ook de rol van de top van de NSB was onduidelijk tengevolge van het geschetste machtsvacuüm. Enerzijds had deze top moeite met het uitwijken van het Nederlandse staatshoofd en regering, anderzijds was er de politiek enigszins gelijkgerichte opvatting met de nieuwe autoriteiten over een toekomstig corporatistisch staatsbestel. Binnen het nieuwe gezagsbestel van de bezetter probeerde Mussert met het hem goedgezinde deel van de top van de NSB een eigen positie in te nemen tegenover het 'oude' democratische bestel, maar ook tegenover de bezetter die blijk had gegeven van een veel verdergaande racistische maatschappij-opvatting dan voor de NSB gold. Mussert richtte, tegenover het Duitse streven naar *Reichsschulen* een eigen middelbare school op ("Nederlandse Inrichting voor Volkse Opvoeding" - NIVO) waar kinderen die op reguliere Nederlandse scholen lastig gevallen werden op grond van het NSB-lidmaatschap van de ouders, hun opleiding konden voortzetten. Er werd een eigen burgemeesterscursus opgericht. Desalniettemin leidden deze creaties vaak maar een kort bestaan. De bezetter zette het eigen nazifizeringsbeleid overminderd voort.

We zullen nog zien hoe Mussert zijn positie in Nederland probeerde te handhaven door enkele interorganisatiele ruiltransacties met de bezetter aan te gaan.

De houding van Mussert ten aanzien van Duitsland komt tot uitdrukking in een nota van Mussert van 27 augustus 1940 aan Hitler (noot 5). Hij heeft het dan over de schepping van een Groot-Nederlandse staat. Mussert is daar gedurende de hele oorlog trouw aan gebleven. Mussert was vasthoudend aan zijn ideeën: hij stootte eind december 1944 Rost van Tonningen uit de NSB, net als Van Geelkerken, die ook naar de pro-Duitse SS-richting begon over te zwaaien (noot 6).

Musserts houding was vooral Nederlandsgezind. Ondanks het feit dat hij tijdens de bezetting financieel gesubsidieerd werd door de Duitsers handhaafde hij deze gezindheid. Overigens waren de machtsverhoudingen in Nederland in die tijd zodanig, dat iedereen het hoofd moest buigen voor de bezetter. Dat gold ook voor de NSB.

De Weerafdeling (WA) gedurende de bezetting

De WA die voor de bezetting ondergedoken was geweest, in verband met het uniform- en marsverbod in de jaren 1930, kwam na mei 1940 met toestemming van de bezetter weer te voorschijn.

Er is weinig concreets bekend over de daden van de WA (noot 7). Uit cijfermateriaal (noot 8) kan echter plausibel afgeleid worden dat er vermoedelijk geen sprake was van massaal terroristisch optreden van de WA. Als de bekende gegevens op dit terrein op een rij worden gezet is een interpretatie in de richting van een kleinschalig, incidenteel en niet structureel optreden van de WA aanvaardbaar. De landelijke betrokkenheid van Nederlandse nationaal-socialisten bij gewelddadige ordeverstoringen bleef beperkt tot een gering promillage van de totale NSB-populatie. Dit geldt zowel voor de jaren 1930 als voor de periode 1940-1945.

Cijfermateriaal in de vorm van een tabel (zie afbeelding (noot 9)) heeft de toelichting: "Meldingen van ordeverstoringen, besproken in het college van procureurs-generaal, met specificaties voor zover na te gaan". Deze gegevens hebben betrekking op de periode juni 1940 tot mei 1941. Van het 'Totaal aantal meldingen verzet', wordt een minimaal aantal in een derde kolom toegeschreven aan 'Betrokkenheid nat.soc groep' en een nog kleiner aantal in een vierde kolom aan 'Sabotage. Du.mil'. Als voorbeeld noem ik nog de gegevens van rij 8 (januari 1941): (kolom 1: Totaal aantal meldingen verzet) 36; (kolom 2: Waarvan straatrel rond) 17; (kolom 3: Betrokkenheid nat-soc. groep) 9; (kolom 4: Sabotage Du.mil) 3.

Meldingen van ordeverstoringen, besproken in het college van procureurs-generaal, met specificaties voor zover na te gaan [NIOD 216 k Not. Coll, pg's]

MAAND, JAAR	TOTAAL AANTAL MELDINGEN VERZET	WAARVAN: 'STRAATREL ROND	BETROKKENHEID NAT-SOC. GROEP	SABOTAGE, DU. MIL
jun. 40	7	5	1	
jul. 40	6	5		
aug. 40	9	8	1	
sep. 40	geen opgave			
okt. 40	15	12		3
nov. 40	24	16	1	1
dec. 40	36	26	6	3
jan. 41	36	17	9	3
feb. 41	39	21	6	7
mrt. 41	12	7	4	
apr. 41	28	19		4
mei 41	25	15	2	6

Dit wil zeggen dat betrokkenheid van (vermoedelijk) Nederlandse, nationaal-socialistische groepen in januari 1941 ongeveer 25 procent van het totale aantal meldingen betrof. Dat is een tamelijk hoog cijfer. Maar, over de totale periode juni 1940 tot en met mei 1941 lees ik uit deze tabel een betrokkenheid van Nederlandse, nationaal-socialistische groepen in 30 gevallen (over een heel jaar) tegenover een aantal meldingen van andere aard van 207 (dwz. een vermeld totaal van 237 minus de genoemde 30) gevallen. Als ik er van uitga dat een "groep" misschien 20 à 30 personen kon omvatten, tonen de cijfers het volgende aan: demonstratief optreden van WA'ers en anderen, dat tot gewelddadigheden aanleiding gaf, bleef beperkt tot een gering promillage van de totale populatie Nederlandse nationaal-socialisten.

Het vermoedelijk niet geplande anti-joodse optreden van kleine groepen binnen de WA (mogelijk in samenwerking met extremere groepen) voorafgaand aan de Februaristaking in Amsterdam had vermoedelijk niet de instemming van Mussert (noot 10). Mussert en zijn staf planden ongetwijfeld wel de grote WA demonstraties, zoals bijvoorbeeld in november 1940 in Amsterdam. Een belangrijk doel daarvan was om de ledenaanwas van de Nederlandse Unie te verminderen. In augustus 1941 moesten alle NSB-leden van Mussert lid worden van de WA, maar aan het begin van de oorlog was dat nog niet het geval. De WA viel niet samen met de Nederlandse SS, maar behoorde tot de Mussert-meerderheidsfractie van de NSB. Op lokaal niveau waren er summiere infiltraties en samenwerkingen tussen WA en extreem-fascistische groeperingen, waaronder de NSNAP.

De positie van de Nederlandse SS

In september 1940 werd de Nederlandse SS (sinds 1942 ook benoemd als Germaanse SS) door de bezetter binnen de NSB als suborganisatie opgericht. Feldmeijer werd benoemd als "Voorman". De oprichting was tegen de wil van Mussert. Het doel ervan was de NSB van Mussert uit te hollen en over te nemen.

Omdat over ons specifieke onderwerp (NSB voorafgaand aan en tijdens de bezetting) weinig tot geen statistisch materiaal bekend is, zullen we het ten aanzien van dit onderwerp voornamelijk moeten doen met schattingen. Maar er zijn wel voor alle partijen in deze materie belangrijke uitspraken in de algemene geschiedschrijving. Er kan een duidelijke afbakening aangenomen worden tussen de Duits-georiënteerde stroming in de NSB (Rost van Tonningen; Feldmeijer) en de op Nederland gerichte stroming van Mussert (noot 11). De Nederlandse SS vormde tijdens de bezetting de voortzetting van de radicale fractie uit de jaren na 1936.

Er was een duidelijk verschil in opvattingen en in micropolitieke doelen tussen de fracties. De berekening van 8% (van de circa 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten) voor het aantal leden van de Nederlandse SS is opgebouwd uit een somming van de 4% leden van de Nederlandse SS en van de de Nederlandse SS begunstigende leden, die ook ongeveer 4% bedroegen (noot 12). De Nederlandse SS'ers waren in het algemeen ook lid van de NSB. Dat is de reden waarom in de NSB over verschillende fracties gesproken kan worden. Dit betekent dat de overige 92% in dit model toegerekend kan worden aan de Mussert-meerderheidsfractie. De radicalere meer op Duitsland georiënteerden rekenden zich in het algemeen tot de Nederlandse SS.

De Mussert-meerderheidsfractie kan als een gematigder vorm van nationaal-socialisme aangemerkt worden dan dat van de Duitse NSDAP en van de

Nederlandse SS. Mussert moest zich vaak neerleggen bij het beleid van de Duitsers. Maar hij heeft zich tot het eind toe tegen de Nederlandse SS en de Waffen-SS opgesteld. Hij was op dit gebied in permanent conflict met de bezetter en met Feldmeijer.

De oprichting van de Nederlandse SS (september 1940) zal voor Mussert en zijn gematigder achterban een zeer moeilijke periode ingeluid hebben. Het is met name in deze periode dat de radicale groeperingen in de NSB geprobeerd zullen hebben de macht over te nemen. Dit ging gepaard aan openbaar optreden van kleine groepen binnen de WA (waaronder vermoedelijk ook het anti-joodse optreden in Amsterdam voorafgaand aan de Februaristaking begrepen kan worden). Vermoedelijk ging het ook gepaard aan een toename over de periode najaar 1940 tot circa mei 1941 van sterker antisemitisch geformuleerde artikelen in de gelieerde media. In hoofdstuk 4 over het antisemitisme in de NSB ga ik op dit laatste aspect nog verder in. Ik heb de indruk dat Mussert pas in mei 1941 de macht over de organisatie weer min of meer in handen had, toen duidelijk werd dat de Nederlandse SS slechts circa 8% van de potentiële 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten zou gaan omvatten. De uitbreiding van het lidmaatschap van alle NSB'ers over de WA in augustus 1941, vat ik op als een beleid dat in dit kader gericht was op een beperking van de autonomie van de WA.

Recrutering door de bezetter van hooggeplaatsten in de Nederlandse samenleving vond vermoedelijk voornamelijk plaats vanuit de Nederlandse SS of sympathisanten. Dat gold bijvoorbeeld voor Jan Woudenberg die voorzitter werd van het gelijkgeschakelde Nederlands Verbond van Vakverenigingen, of Tobie Goedewaagen die in november 1940 benoemd werd tot secretaris-generaal van het nieuwe Departement van Volksvoorlichting en Kunsten. Maar uit deze categorie werden vermoedelijk ook bewakers voor Nederlandse kampen gerecruteerd.

Het onderscheid tussen NSB en Nederlandse SS is evident: de NSB was een inheemse Nederlandse organisatie. De Nederlandse SS was een door de bezetter binnen de NSB opgerichte organisatie. De Nederlandse SS belichaamde de voortzetting van radicale fractievorming uit de jaren 1930. De hierboven berekende percentages vormen een plausibele inschatting van de grootte van de genoemde fracties. Het is van belang om de fractievorming in de NSB een plaats toe te kennen in de geschiedschrijving over de bezettingsperiode. Het beeld van de NSB als een monolithische, rabiaat antisemitische organisatie (noot 13) is vrijwel zeker onjuist. Op de Nederlandse SS echter is deze karakteristiek zonder meer van toepassing.

Het onderscheid tussen fracties is een belangrijke toevoeging aan het inzicht op dit terrein. Het maakt van de NSB niet een democratische maar wel een politieke organisatie die als zodanig beoordeeld moet worden.

Het Vrijwilligerslegioen

Mussert probeerde te onderhandelen met de bezetter. Zijn voorstel in het voorjaar van 1941 voor een Nederlands Vrijwilligerslegioen was daar een voorbeeld van. Vermoedelijk was het Mussert's doel om met zijn initiatief macht te behouden. Het ruilaspect van Musserts onderhandelingen kwam onder meer tot uitdrukking in de creatie van werkgelegenheid. Mussert probeerde op deze manier Nederlandse invloed te houden op de recrutering en SS invloed tegen te gaan.

Zonder dit voorstel zou de bezetter vermoedelijk ook zelf zo'n Vrijwilligerslegioen opgericht hebben (zoals in België). Mussert deed een voorstel maar de

bezetter richtte dit Vrijwilligerslegioen op. Circa 23.000 mensen (noot 14), waarvan minder dan 50% NSB'ers, werden ingezet aan het oostfront. Dit legioen had ongeveer de omvang van één Duitse divisie (waarvan Duitsland er in 1940 zo'n 150 ter beschikking had). Een onbekend aantal van deze mensen nam dienst in het NSKK (National-Sozialistische Kraftfahr Korps), dat aanvankelijk een niet-militaire transportorganisatie was (noot 15).

Het voorstel voor het Vrijwilligerslegioen kan dus beschouwd worden als een interorganisatiele ruiltransactie die Mussert met de bezetter probeerde aan te gaan. Van belang is dat op het moment dat Mussert zijn voorstel deed (voorjaar 1941), een geallieerde samenwerking van VS, Engeland en Sowjet-Unie nog niet tot stand gekomen was. Het Vrijwilligerslegioen kon op dat moment nog niet opgevat worden als militaire bijdrage tegen een Nederland bevrijdende alliantie, maar uitsluitend als een tegen de Sowjetunie gerichte inspanning. De geallieerde samenwerking kwam immers pas in 1942 tot stand.

Er zijn geschiedschrijvers die aannemen dat tenminste een deel van deze vrijwilligers betrokken is geweest bij grootschalige moordpartijen op joden aan het Russische oostfront. Wat "tenminste" en "een deel" cijfermatig betekent wordt niet aangegeven. Het gegeven als zodanig kan juist zijn, maar de omvang van deze oorlogsmisdaden is aan de hand van deze gegevens niet vast te stellen. Het kan de oostfrontvrijwilligers in hun totaliteit op deze manier niet aangerekend worden. In de naoorlogse processen in Nederland zijn oorlogsmisdaden overigens niet aan de orde geweest, maar alleen het in-vreemde-krijgsdienst treden.

De burgemeesterscursus

In de zomer van 1941 mocht de NSB van de bezetter een burgemeesterscursus opzetten. Daarmee ontstond een groep van mogelijk te benoemen NSB-burgemeesters. Er waren in Nederland totaal vermoedelijk 916 burgemeesters (noot 16). Vanaf augustus 1941 tot mei 1943 werden 222 nieuwe burgemeesters benoemd. Op een enkele uitzondering na waren dit NSB'ers (noot 17). Aan het eind van de bezetting waren er vermoedelijk 345 NSB-burgemeesters in functie. Tijdens de bezetting hadden burgemeesters geen leiding over de politie. De politie viel (net als nu weer) onder het departement van Binnenlandse Zaken, maar werd feitelijk bestuurd vanuit de politietop van de bezetter.

Op de benoeming van NSB-burgemeesters ga ik in hoofdstuk 4 nog in. We zullen daar zien dat de benoemingen vanuit de NSB-burgemeesterscursus vermoedelijk structureel geen invloed hebben gehad op de jodenvervolgung.

Vrijwillige hulppolitie en Nederlandse Landwacht

De aanvankelijke doelstelling van de Vrijwillige Hulppolitie (opgericht door de bezetter voorjaar 1942 op voorstel van de NSB) was het beschermen van de top van de NSB. De Duitse politiechef Rauter bepaalde al snel anders, namelijk het voorkomen en beëindigen van sabotage op het gebied van levensmiddelenvoorziening en daaruit voortvloeiende ordeverstoringen. Dit werd niet lang daarna opnieuw door de Duitsers gewijzigd in bewaking van objecten (stations, bevolkingsregisters). Daarnaast kregen enkele leden van de Vrijwillige Hulppolitie tot taak om ondergedoken joden te signaleren en te arresteren. Deze organisatie werd aangestuurd door de bezetter, niet door de NSB.

De Vrijwillige Hulppolitie ging later op in het initiatief tot de Landwacht (juni 1944), die eenzelfde rol, bescherming van de NSB, zou krijgen. Het voorstel tot oprichting kwam van de NSB. Veel werkelozen zouden hier aan deelnemen. De bezetter rekruteerde leden voor de Landwacht uit de NSB. Maar de Landwacht was geen organisatie van de NSB. In tegenstelling tot de wens van de NSB, functioneerde deze organisatie opnieuw onder de bevelslijn van de bezetter, die deze organisatie inzette voor eigen doeleinden. Ook hier bleef de Duitse bezetter de autoriteit. De manschappen werden nauwelijks bewapend. Het oostfront vroeg alle aandacht. De hongertochten begonnen. Er was sprake van struikroverij. Er kwamen aanslagen van het verzet.

Daden van de Landwacht kunnen niet aan de NSB als organisatie toegeschreven worden. Dat ze op grote schaal de bevolking terroriseerden, is een nietkwantificeerbare grootheid. Ook in dit geval ontbreken weer de vereiste statistische gegevens. De circa 10.000 leden van de Landwacht hebben minder dan 550 bewezen arrestaties verricht (noot 18).

NSB-leden bij politie en SD

Er waren leden van de Nederlandse politie en van de SD, die tevens NSB-lid waren en die soms betrokken waren bij het opsporen van onderduikers. Deze categorie is na de bezetting geïnterneerd, veroordeeld en bestraft. De kans is groot (noot 19), dat van een onbekend aantal politiemensen die niet nationaal-socialistisch, maar desalniettemin wel bij dergelijke praktijken betrokken waren, internering en veroordeling vermoedelijk is geseponeerd.

De betrokkenen verrichtten hun daden niet in opdracht van de NSB. De betrokkenen verrichtten hun daden in dienst van de bezetter.

Bijdrage van de NSB aan de voortzetting van de bezetting en de Tweede Wereldoorlog

De hier behandelde vormen van communicatie met de bezetter (voorstellen voor het Vrijwilligerslegioen, de Vrijwillige Hulppolitie en de Landwacht) leiden uiteraard naar de vraag welke bijdrage de NSB nu heeft gegeven aan de voortzetting van de bezetting en van de Tweede Wereldoorlog. Mijn antwoorden daarop zijn:

(1) Het voorstel tot het Vrijwilligerslegioen is dan misschien wel het belangrijkste, omdat dit direct betrekking had op de Tweede Wereldoorlog als zodanig. De politieke inschatting voor de Nederlandse nationaal-socialisten van de inzet aan het oostfront voorafgaand aan januari 1942 kon van een andere orde zijn dan na die datum. Toen immers pas kwam de geallieerde samenwerking van VS, Engeland, Sowjet-Unie tot stand. Op het moment van de oprichting van het Vrijwilligerslegioen was er nog geen geallieerde mondiale strijd gaande tegen de as Duitsland-Italië-Japan.

We kunnen aannemen, dat zonder Musserts voorstel zo'n Vrijwilligerslegioen er ook gekomen zou zijn (naar analogie aan de Duitse instelling in België). Omdat het Musserts belangrijkste motief was de SS-invloed te verminderen is dat een aspect aan de zaak op grond waarvan we tot een moreel voordeel aan de kant van Mussert kunnen besluiten.

(2) Het antisemitisme van de NSB was gedurende de jaren 1930 en vermoedelijk ook tijdens de bezetting gematigd. Het was niet gericht op vernietiging van joden. Zie hiervoor de uitgebreide uiteenzetting in hoofdstuk 4. De NSB was niet betrokken bij deportaties en zeker niet bij genocide.

(3) Gedurende de bezetting streefde de NSB naar een eigen machtspositie in Nederland. Mussert zocht tegenover de Duitse top in Nederland direct contact met Hitler en sprak -aldus Mussert zelf- een eed op de germaanse statenbond uit (ook wel de eed op Hitler genoemd - waarvan geen verifiabele bron bestaat). Mussert, leider van de NSB, werd benoemd als leider van het Nederlandse volk. Maar feitelijk ging de NSB niet over macht beschikken. De bezetter bleef steeds de hoofdrol spelen. Mussert streefde een positie als regent (voor de afwezige koningin) na.

(4) Binnen de NSB werd, onder protest van Mussert, door de bezetter de Nederlandse SS opgericht. Deze Duits-georiënteerde stroming verzamelde niet-gematigde krachten uit de NSB en diende als recruteringsbasis voor de bezetter voor staf, lijn en personeel.

(5) De overige aan de NSB verwante organisaties die hierboven aan de orde zijn geweest hebben geen invloed gehad op de voortduring van de Tweede Wereldoorlog. Het betrof uitsluitend lokaal in Nederland gesitueerde instituten. Zoals uit de algemene geschiedschrijving afgeleid kan worden zijn Vrijwillige Hulppolitie en Landwacht organisaties die weliswaar uit de NSB gerecruteerd zijn, maar die in termen van staf en lijn niet meer aan de NSB gekoppeld waren, maar direct functioneerden onder Duits gezag. De positie van de Nederlandse SS is wat dit aspect betreft nog merkwaardiger. Deze organisatie werd door de bezetter in de NSB geplant met de intentie om de NSB over te nemen. In al deze gevallen kan de NSB niet aangemerkt worden als de staf en lijn autoriteit. Het gaat steeds om organisaties die onder het Duitse gezag vielen.

(6) Alleen in het geval van de WA was er een duidelijke binding met de NSB. De opdracht van Mussert om alle NSB-leden lid te maken van de WA (augustus 1941) kan tot het vermoeden leiden dat de top van de NSB op deze manier een groter gezag over de WA probeerde uit te oefenen. Gewelddadige terreur vanuit de WA bleef beperkt tot een gering promillage van de totale NSB-populatie. Ook de NSB als organisatie hoeft in zijn totaliteit niet noodzakelijk als terreurorganisatie aangemerkt te worden. Er waren elementen in de NSB die dit tijdelijk kleinschalig hebben veroorzaakt, maar Mussert probeerde dergelijke onordelijkheid te voorkomen.

Concluderend kan over de vraag naar de bijdrage van de NSB aan bezetting en Tweede Wereldoorlog, het volgende gesteld worden:

Alle hierboven aan de orde gestelde punten vallen òf buiten het gezag van de NSB òf, op een aanvaardbare manier, binnen het gezag van de NSB. In het geval van het voorstel tot het Vrijwilligerslegioen was een moreel voordeel voor Mussert aanwijsbaar. De kans is groot dat het in het algemeen Musserts doel was om in alle genoemde gevallen een gematigder visie ingang te doen vinden. Machtsuitoefening en machtsvergroting was daarvoor vereist, zoals dat in alle politieke handelen gebruikelijk is.

De aantasting van de democratische orde in Europa was onderdeel van de politieke doelen van de NSB. Mussert was zeker niet van plan de democratische orde te herstellen na het einde van de oorlog. Of deze politieke opvatting een bestraftbaar vergrijp is blijft wat mij betreft de vraag.

In de reguliere geschiedschrijving is de rol van de NSB te sterk benadrukt. Als we de feiten inzake de geringe machtspositie van de NSB op een rij zetten, blijkt dat de NSB weliswaar een status aparte kreeg in het beleid van de bezetter. Maar de werkelijke invloed van de NSB is buitengewoon klein geweest. Noch op het terrein van terreur, noch op het terrein van het antisemitisme en tenslotte ook niet op het staatkundige terrein of nazifisering, heeft de NSB een doorslaggevende rol gespeeld. De benadrukking van de collaboratie van de NSB in de reguliere geschiedschrijving heeft slechts een stereotyperende rol gespeeld: het was nodig een zondebok te creëren.

De opstelling van de Mussert-meerderheidsfractie in de NSB was en bleef echter gedurende de bezetting naast zijn geringe politieke omvang gematigd nationaal-socialistisch, en was niet structureel op terreur gericht.

Het is plausibel te besluiten tot een beperkt nadelig effect van het optreden van de Mussert-meerderheidsfractie op het voortduren van de Tweede Wereldoorlog.

noten:

- 1 Heyman, 1976
- 2 Jitta (1936)
- 3 zie ook: Verhallen c.s., 1980
- 4 Pollman, 2012
- 5 A.A.de Jonge (1968)
- 6 A.A.de Jonge (1968)
- 7 De Jong (5/1 p. 49)
- 8 Romijn (2006)
- 9 Romijn (2006) p. 223
- 10 De Jong 5/1; Sijes 1978; Kromhout 2012; Broek 2014
- 11 In 't Veld (1976), Kromhout (2012)
- 12 Kromhout, 2012 p. 168
- 13 zoals we dat aantreffen bij Pollmann (2012), Damsma (2013), Te Slaa en Klijn (2009), Te Slaa (2016), Croes/Tammes (2004), Ultee/Luijkx (2001), enzovoort
- 14 De Jong 12/1 p. 560
- 15 Belinfante (1978) p. 338
- 16 Romijn 2006 p. 183
- 17 Romijn 2006 p. 337
- 18 De Jong 7/2 p. 1211/1212
- 19 Belinfante (1978) p. 379

4 HET ANTISEMITISME VAN DE NSB, ENKELE KRITISCHE BESCHOUWINGEN

In de nu volgende kritische beschouwingen richt ik mij voornamelijk op bronnen in de algemene geschiedschrijving en op standpunten in de openbare NSB-, WA- en Nederlandse SS-publicaties. De NSB heeft voorafgaand aan de bevrijding alle archieven vernietigd. Dus die toegang is afgesloten. Het is mogelijk om uitlatingen in de NSB-pers te onderzoeken. Maar dat kan nooit een beeld geven van de opvattingen van de gemiddelde NSB'er. We beschikken niet over statistisch materiaal waaruit afgeleid kan worden welke NSB'ers antisemitische opvattingen huldigden en welke niet. Van de standpunten van de gewone leden van de NSB, WA en Nederlandse SS is daarom weinig tot niets bekend.

De conclusie van het onderzoek van Te Slaa en Klijn (2009) was "De fundamenteen voor de antisemitische, nationaal-socialistische partij die de NSB aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was, werden al in 1933 gelegd". Dit wordt echter onvoldoende onderbouwd en kan niet als bewezen worden aangenomen. Er was echter al een algemene tendens zichtbaar de NSB, de NSB'ers en zijn achterban te beschrijven als een rabiaat antisemitische sociale categorie (noot 1). In het navolgende komen constatering en aan de orde die dit beeld nuanceren of verwerpen.

Van belang zijn hier onder meer gegevens uit studie naar vooroorlogse verkiezingsuitslagen, en in het bijzonder die van 1939 (noot 2). Het op de NSB uitgebrachte percentage stemmen bij deze verkiezingen blijkt geen statistisch significant negatief verband te hebben met de overlevingskansen van joden in de periode 1940-1945. Simpeler gezegd: meer NSB'ers in een gemeente leidde niet tot hogere deportatiecijfers. We kunnen er van uitgaan (bij afwezigheid van verdere feiten op dit punt) dat dit gegeven kenmerkend was voor de gehele jaren 1930. Dit geldt zelfs voor de periode (circa 1936-1938) dat Mussert macht leek te verliezen aan de uitdrukkelijk Duits-georiënteerde fractie (Rost van Tonningen, Feldmeijer).

Ik probeer conclusies te trekken uit uitspraken en/of gebeurtenissen uit de periode 1932-1945. Een en ander leidt tot negen kritische beschouwingen, die duidelijk kunnen maken, dat het antisemitisme van de NSB een ander karakter had dan algemeen wordt aangenomen.

Kritische beschouwing 1: Het gematigde rassenstandpunt van de NSB in Brochure V

Damsma (2013) neemt een rabiaat antisemitisme bij de NSB aan. Zij baseert zich hierbij op A.A.de Jonge (1968) die echter paradoxaal het tegendeel aantoon (noot 3). A.A.de Jonge geeft een uiteenzetting over de ontwikkeling van het antisemitisme in de NSB tijdens de jaren 1930. Hij spreekt over een periode van toenemende antisemitische uitspraken in bijvoorbeeld Volk en Vaderland in 1937. Het betreft met name ook de periode van de binnenkomst in de partij van Rost van Tonningen, die een duidelijk op Duitsland geënte visie had. A.A.de Jonge stelt:

"...in maart 1936 (...) verscheen de anonieme, maar in een voorwoord door Mussert met officieel gezag beklede brochure Staatkundige richtlijnen der nationaal-socialistische Beweging in Nederland, die de aanduiding 'Brochure V' kreeg. (...) Het gaat hier vooral om wat op blz. 29 van Brochure V te lezen is: 'De

verdeeling der menschen in rassen is door den Schepper zelf gewild, vandaar dat er een den menschen ingeboren neiging leeft tot vereeniging met zijn stamgenooten. Deze band des bloeds trachten wij dan ook bewust weer in ons Volk wakker te roepen.' De gemeenschap van ras werd echter wel tot belangrijke factor voor de volksgemeenschap verklaard, maar niet tot enige factor: door de volksverhuizing zijn de rassen sterk vermengd en daarom zijn ook niet-biologische factoren van belang voor de karaktervorming van een volk. Samenvattend: 'Een Volk wordt gekarakteriseerd door den eigenaard van zijn ras, zijn Lotsbedeeling, zijn Geestesstromingen, zijn gemeenschappelijke beschaving en cultuur, zijn gemeenschappelijke levensdoel en levenshouding.' Brochure V stelde dus niet meer de staat, doch het volk primair en voltrok in zoverre de overgang van fascisme naar nationaal-socialisme; in de aanvaarding van het ras als grondslag van het volk ging zij echter nog niet geheel met Hitlers leer mee: het ras was wel een factor, maar niet de enige factor, die een volk bepaalt, en raszuiverheid werd niet als doel van de staat gesteld. Dus: een sterk getemperde rassenleer; niettemin was hiermee een belangrijke stap naar de gelijkschakeling met het nazisme gezet."

We zien hier dat er in de top van de NSB sprake was van een "...sterk getemperde rassenleer...". In 1936 was geen sprake van een "gelijkschakeling met het nazisme". A.A.de Jonge spreekt hier van "een belangrijke stap naar gelijkschakeling...", maar hij noemt op dit punt geen verdere feiten. Het is niet aantoonbaar dat die stap door de NSB daadwerkelijk ooit gezet is. De elders al aangegeven fractievorming in de NSB nam in de periode 1936-1937 zijn aanvang. Mussert heeft nooit gelijkschakeling met Duitsland op het oog gehad.

Vervolgens stelt A.A.de Jonge in verband met een toenemend antisemitisch karakter van Volk en Vaderland: "Het schijnt intussen, dat de anti-Semitische hetze in felheid Mussert tenslotte te ver ging en dat hij - mede met het oog op de afkeer, die erdoor onder de Nederlandse bevolking tegen de NSB gewekt werd - behoefte voelde om de grenzen van het NSB-standpunt nader af te palen". A.A.de Jonge geeft daar ook een datum bij: 22 oktober 1938. In plaats van deze 'afpaling' te loven, geeft hij hier een negatieve verklaring: "...mede met het oog op de afkeer, die erdoor onder de Nederlandse bevolking tegen de NSB gewekt werd...". In de interpretatie van A.A.de Jonge betreft de opvatting van Mussert slechts opportunisme. Dat we hier te maken kunnen hebben met het innemen van een moeilijke positie tussen voor- en tegenstanders wordt niet overwogen.

A.A.de Jonge gaat verder: "In november '38 barstte in Duitsland de felste jodenvervolging sedert Hitlers machtsaanvaarding los (Kristallnacht - dk). In Vova (*Volk en Vaderland*) van 18 november moest Mussert wel tegen de in Duitsland gevolgde methode protesteren". Het lijkt wel alsof A.A.de Jonge moeite heeft om het toe te geven: "Mussert moest wel protesteren...". Hij vraagt zich weliswaar af waarom Mussert "moest" protesteren, maar bij A.A.de Jonge is het antwoord: opportunisme. Uit de gegevens van de kant van A.A.de Jonge zouden we echter ook kunnen afleiden, dat er in de NSB sprake was van ethiek. Die ethiek werd dan in ieder geval vertegenwoordigd door Mussert, en vermoedelijk zelfs door de Mussert-toplaag.

A.A.de Jonge behandelt echter pas na de hierboven vermelde 1938 episode antisemitisch gekleurde uitspraken van Mussert in *Volk en Vaderland* in mei 1937, in verband met de propaganda voor de gemeenteraadsverkiezingen. Dat wil zeggen dat in de tekst A.A.de Jonge de historische volgorde omdraait. De uitspraken van Mussert in verband met Kristallnacht (november 1938) kunnen juist in deze

historische ontwikkeling gezien worden als uitspraken met een ethisch karakter en deze uitspraken kwamen na de eerdere gebeurtenissen in 1937.

Desalniettemin is er sprake van dat joden ongeveer vanaf dat moment niet meer als nieuw lid in de NSB werden aangenomen. Maar om te laten zien hoe ingewikkeld een en ander was stelt Van der Heijden (noot 4):

“Het is waar dat de beweging haar standpunt tegenover de Joden geleidelijk verliet, maar zelfs nog in 1938 toen de NSB volgens Lou de Jong al fundamenteel van mening veranderd was, droeg in ieder geval Mussert een veel milder standpunt uit dan het gebruikelijke verhaal wil. [...]. Zo veroordeelde Mussert de gebeurtenissen in de Reichskristallnacht, toen alom synagogen in brand werden gestoken en Joden mishandeld en opgepakt, hij sprak van onrecht en stelde dat ‘Nationaal socialisme opbouw [betekende], rechtvaardigheid, discipline en het is niet in te zien hoe dat te verenigen is met wat in Duitschland gebeurt.’ Een gevolg van deze houding was dat de NSB eind 1939 scherp aangevallen werd door Julius Streicher. Hij sprak in *Der Stürmer* van een ‘verjudete Mussertpartei’. Mussert antwoordde in januari 1940 en gaf toe geen onderscheid te willen maken tussen Joden en niet-Joden, ‘weil hier im Lande Juden-geschlechter ansässig sind,’ schreef hij, ‘welche sehr national fühlen. Ein Jude, welcher aufrichtig nationalistisch fühlt, kann demnach ohne Beschwerden Mitgliede unserer Bewegung werden.’

Ook na de Nederlandse capitulatie veranderde de NSB officieel – intern was hierover al lang een strijd gaande – niet van standpunt. Het blijkt ondermeer uit een boek dat in 1939 voor het eerst bij de uitgeverij van de beweging verscheen en nog in 1943 met enige aanpassingen herdrukt werd: Het nationalisme van de NSB, een documentatie over de eerste tien jaar van de NSB, het tijdvak einde 1931-zomer 1941. Het laatste hoofdstuk – veelzeggend, zo belangrijk vond men het onderwerp blijkbaar niet – gaat over de zogenaamde ‘Jodenkwestie’ en begint met de letterlijke tekst van het artikel dat Mussert in november 1938 naar aanleiding van de Kristallnacht in Volk en Vaderland gepubliceerd had. Daarin wordt al in de eerste zin gesproken van ‘*betreurenswaardige* [cursief, cvdh] gebeurtenissen’.

In het algemene stereotiepe beeld over het antisemitisme van de NSB tijdens de bezetting overheerst echter de gedachte, dat Mussert en de NSB tijdens de bezettingsperiode 1940-1945 volledig de Hitler-lijn gingen volgen. De kritische houding van Mussert ten aanzien van de Nederlandse SS, geeft al aan dat Mussert gedurende de bezettingsperiode een andere analyse en doeleind huldigde. In een aantal studies is duidelijk uiteengezet (noot 5) hoe kritisch en problematisch de houding was van Mussert ten opzichte van de bezetter en ten opzichte van degenen die de bezetter volledig steunden. Dit betreft onder meer de NSB'ers die ook sympathisant of lid waren van de Nederlandse SS. Een voorbeeld is Tobi Goedewaagen, secretaris-generaal van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten.

De uiteenzetting over de door Mussert opgerichte middelbare school de “Nederlandse Inrichting voor Volkse Opvoeding” (NIVO) is in dit verband interessant (noot 6). Het geeft aan hoe Mussert met eigen initiatieven probeerde om de invloed van de bezetter te beperken. Vooral de passage over de lessen van “meester Bossong” over “...het Joodse probleem...” geeft heel duidelijk aan dat in de Mussert-fractie een antisemitisme uitdrukkelijk ook niet aan de orde kon zijn: “...of je in een volle tram voor een Jodin moest opstaan (...) Bossongs eigen conclusie was dat iedereen het voor zichzelf moest uitmaken, maar dat hijzelf in ieder geval

altijd zou opstaan voor die Jodin in de tram". De overmacht van de bezetter was echter zo groot, dat al binnen een halfjaar Duitse leiding en docenten voor deze school werden aangesteld, die wel met een sterk antisemitisme opvoedden.

Ook na de oorlog hebben vooraanstaande NSB'ers een onderscheid tussen het Duitse en Nederlandse nationaal-socialisme benadrukt. Als voorbeeld daarvan kan uit het verslag van het proces tegen Robert van Genechten door het Bijzondere Gerechtshof te Den Haag op 3 oktober 1945 worden geciteerd (noot 7):

(p. 23)

(...)

De President: Verdachte, erkent

(p. 24)

U, dat leiding en geestelijke ontwikkeling van het Nederlandsche volk in nationaal-socialistischen en jegens Duitschland vriendschappelijken zin door de vijandelijke bezettende macht werd gewenscht en voor Duitschland nuttig was?

Verdachte: Het hangt er van af, in welken zin U dat uitlegt.

De President: In den zin, zooals ik het U voorlees. Ik vraag, of U erkent, dat leiding en geestelijke ontwikkeling van het Nederlandsche volk in nationaal-socialistischen en jegens Duitschland vriendschappelijken zin door de vijandelijke bezettende macht werd gewenscht en voor Duitschland nuttig was.

Verdachte: Dat hangt af van de beteekenis, welke U aan het begrip nationaal-socialisme geeft.

De President: Hoeveel beteekenissen hecht U er aan?

Verdachte: Tenminste twee.

De President: Welke?

Verdachte: In de eerst plaats het nationaal-socialisme, waarin de nadruk wordt gelegd op het begrip „volk" en in de tweede plaats nationaal-socialisme, waarin de nadruk wordt gelegd op het begrip „ras ", die tegenover elkaar hebben gestaan en waarvan het tweede alleen door

Duitschland werd beoogd, terwijl het eerste door mij werd verdedigd .

(..)

De President: U heeft verder verklaard in een verhoor, dat U is afgenomen door een ambtenaar van den P.O.D.: „Ik erken, dat ik van af het begin van den oorlog tot einde van 1942 verschillende lezingen heb gehouden voor een verschillend publiek ter verspreiding van de nationaal-socialistische gedachte". Daar blijft U bij?

Verdachte: Jazeker.

De President: En vandaag ter terechtzitting wilt U een onderscheiding maken tusschen een nationaal-socialisme, dat Duitsch zou zijn en een nationaal-socialisme, dat niet Duitsch zou zijn?

Verdachte: Dat doe ik niet ter terechtzitting, dat heb ik ook in mijn verklaringen uitvoerig gedaan.

De President: In beide verklaringen is die onderscheiding niet te vinden.

Verdachte: Het kan zijn.

De President: Precies. Dus als U zoo'n grooten prijs had gesteld op die onderscheiding, had U zoowel bij het verhoor, U afgenomen door den

(p. 25)

Procureur-fiscaal, als bij het verhoor, U afgenomen door den ambtenaar van den P.O.D. ook die onderscheiding gemaakt.

Verdachte: In mijn uitvoerige verklaringen is dit zeer uitvoerig opgenomen en mijnheer de Procureur-fiscaal heeft mij daarover gehoord, dus ik kan veronderstellen, dat hij mij daarin is gevolgd.

De President: De ambtenaar van den P.O.D. heeft U ook daarover verhoord.

Verdachte: Ik vermoed, dat juist is, wat in die verklaring van den ambtenaar van den P.O.D. staat.

De President: U meent dus te kunnen ontkennen, dat leiding en geestelijke ontwikkeling van het Nederlandsche volk in nationaal-socialistischen en jegens Duitschland vriendschappelijken zin door de vijandelijke bezettende macht werd gewenscht en voor Duitschland nuttig was.

Verdachte: Neen, M. d. P., ik ontken het niet. Ik zeg nogmaals: het hangt alleen af van de beteekenis, die men hecht aan het begrip „nationaal-socialisme”.

De President: In welke beteekenis werd het dan wèl door de Duitsche vijandelijke bezettende macht gewenscht?

Verdachte: In den zin van het nationaal-socialisme, dat het rassen-begrip op den voorgrond stelt.

De President: Juist. Verdachte, nu deze vraag: erkent U, dat U in dien zin zoodanige leiding hebt gegeven en zoodanige geestelijke ontwikkeling actief hebt bevorderd?

Verdachte: In dien Duitschen zin? Neen, M. d. P.

De President: Dat ontkent U?

Verdachte: Dat ontken ik, -in tegendeel: dat heb ik voortdurend bestreden.

De Jong spreekt van een patroon van een in opklimmende gradaties latent antisemitisme bij de Nederlandse bevolking (noot 8). In tegenstelling tot latent was het antisemitisme van de NSB expliciet, maar desalniettemin gematigd. Gedurende de bezetting nam deze explicitering toe, maar overschreed feitelijk het karakter van gematigd niet.

Kritische beschouwing 2: Fracties en visie op antisemitisme

Op het punt van de maatschappelijke visies en de aanwezigheid van antisemitisme kende de NSB na 1936, zoals we gezien hebben, al een duidelijke fractievorming. Bijvoorbeeld de NSB-boerenleider Evert Jan Roskam combineerde op merkwaardige wijze orthodox christelijke visies, economische opvattingen en rasopvattingen. Het wordt uit een vooroorlogse geschrift van Roskam niet duidelijk of hij een voorstander was van deportatie (noot 9). Vernietiging of genocide is hier niet aan de orde. Samen met andere radicalere groeperingen binnen de NSB uit de jaren 1930 tendeerde Roskam tijdens de bezetting naar de opvattingen van de Nederlandse SS. De Jong stelt: “Even natuurlijk was het dat Roskam van eind '40 af tot die NSB'ers behoorde op wie de Nederlandse SS met haar prediking van de 'zuiverheid van het ras' en van de fundamentele waarde van het boerenbestaan een sterke aantrekkingskracht uitoefende” (noot 10).

De uiteenzettingen van Roskam gaan op rasgebied dus verder dan de opvattingen zoals vastgelegd in de “Brochure V” van de NSB van 1936. Generalisaties bij Roskam ten aanzien van niet-germanen (joden, Aziaten, enz.) zijn in het algemeen voorbarig, en als zodanig ongunstig stereotyperend. Roskam kan in de jaren 1940 ideologisch tot de fractie van de Nederlandse SS gerekend worden.

Mussert en zijn meerderheidsfractie zijn zich in de jaren 1930 en tijdens de bezetting blijven afzetten tegen de radicalere groeperingen in de NSB. Dat wil zeggen een sterk getemperd antisemitisme werd gehandhaafd.

Ter aanvulling van het bovenstaande kunnen enkele veronderstellingen uitgesproken worden ten aanzien van de antisemitische ontwikkeling van NSB en WA in de bezettingsperiode:

De deelname van de NSB als organisatie aan de vroege huis-aan-huis verspreiding van een van het Reichskommissariat afkomstige antisemitische brochure staat allerm minst vast (noot 11). De Jong geeft niet aan dat er beleidslijnen vanuit de NSB als organisatie liepen. Direct na de aanvang van de bezetting werd met de basis in de NSB en WA contact opgenomen door de lokale Duitse legercommandanten, vermoedelijk via de Duits-georiënteerde fractie binnen de NSB. Al in de jaren 1930 waren er infiltraties geweest vanuit NSNAP en Zwart Front in de WA-gelederen. De WA-categorie kan gerekend worden tot de Mussert-fractie, maar deze onderhield op lokaal niveau enkele contacten met strijdgroepen van NSNAP en Zwart Front tot ongenoegen van de NSB-leiding (noot 12). Dit gold voor de jaren 1930, maar plausibel kan verondersteld worden dat dit ook voor de periode 1940-1941 gold. Delen van de Duitse overheid in Nederland joegen vermoedelijk gewelddaden van de Nederlandse nationaal-socialisten doelbewust aan via de NSNAP. Een en ander zou verband houden met de wens de getalsmatig sterkere NSB onder druk van de veel kleinere NSNAP te laten radicaliseren (noot 13). Er is een verklaring uit 1952 van journalist Piet Donker, die stelt dat een NSNAP-groep de Portugees-Israëlitische synagoge in brand wilde steken. Dit betrof, aldus de verklaring, uitdrukkelijk geen WA-lieden (noot 14). Ook was een NSNAP-lid aanwezig in een NSB-kringhuis. Het is onduidelijk wat hij daar te zoeken had (noot 15).

Antisemitische geluiden werden mogelijk sterker gehoord op basis- en middenniveau van de NSB, met nadruk op de Nederlandse SS fractie. In de nog komende Kritische Beschouwingen ga ik nog verder in op dit aspect.

Kritische beschouwing 3: De burgemeesters-cursus

Al vroeg na de aanvang van de bezetting benoemde de bezetter pro-Duitse burgemeesters. Maar bijvoorbeeld burgemeester Voûte in Amsterdam was geen NSB'er. Die benoemingen vonden vermoedelijk plaats op grond van bereidheid van deze burgemeesters om mee te werken aan het Duitse segregatiebeleid. Dat Duitse beleid begon immers al met de ariërverklaring en de rol van het College van Secretarissen-Generaal (oktober 1940). De NSB was als organisatie bij deze aanvankelijke burgemeesterbenoemingen niet betrokken.

Pas later (zomer 1941) mocht de NSB van de bezetter een burgemeesters-cursus starten. Daarmee ontstond een sociale categorie van mogelijk te benoemen NSB-burgemeesters. Vermoedelijk werden pas vanaf die tijd door de bezetter ook vanuit deze groep burgemeesters benoemd. Er waren NSB-burgemeesters die een duidelijk ondersteunend standpunt innamen ten aanzien van de joodse gemeenschap. Voorbeelden zijn: Winterswijk (noot 16) en Apeldoorn (noot 17). Er is nooit onderzocht of het NSB-standpunt op dit terrein voor en na januari 1942 (Wannsee conferentie; start van de massale deportaties) een verandering onderging. Het onderzoek op dit totale terrein is vermoedelijk moeilijk, omdat veel materiaal verloren is geraakt.

De kans is overigens groot dat NSB-burgemeesters die de NSB-cursus volgden uitdrukkelijk behoorden tot de Mussert-meerderheids-fractie. In 1941, in het kader van de NSB burgemeesterscursus wordt nog gesproken over joden als Nederlandse staatsburgers (Burgemeesterscursus van de NSB cursusweek 21-26 juli 1941 (noot 18)). Dat betekent dat er nog steeds sprake kon zijn van een sterk getemperde rassenleer, die in de praxis van de Mussert-toplaag niet meeging met Hitlers leer.

Kritische beschouwing 4: De beeldvorming ten aanzien van de NSB-burgemeesters

Een eerste voorbeeld: Dat de NSB een rabiaat antisemitische organisatie was, stond voor Presser (noot 19) vast. Hij volstond met een enkele verwijzing naar krantenartikelen. NSB-burgemeesters achtte hij per definitie fout. Hij stelde bijvoorbeeld: "In een Zuidhollandse stad zaten elf Joden in een gezin van drie personen: wat betekende het, dat de centrale keuken aan dat drietal veertien porties leverde? Gelukkig: 'De politie was goed, ondanks de NSB-burgemeester. En ... de huiszoeking bleef achterwege'".

Er waren NSB-burgemeesters die joden waarschuwden en beschermden, voorzover de omstandigheden dit toestonden. Romijn spreekt in dit geval overigens uitsluitend van een "tijdelijke rolwisseling" bij dergelijke burgemeesters (noot 20). In de tijd van Presser zal dit gegeven ook bekend zijn geweest. Kooy vermeldt dit gegeven al (noot 21), maar hij spreekt niet van een "tijdelijke" rolwisseling.

Een en ander geeft aan, dat voor Presser de NSB een eendimensionale organisatie was, die naar buiten altijd gekenmerkt werd door eenzelfde pro-Duitse, antisemitische houding. Dat kan dus in dit geval onjuist geweest zijn. Hij onderzocht het niet.

Een tweede voorbeeld: De burgemeesters werden tijdens de bezetting niet door de NSB benoemd, maar door de bezetter. De NSB mocht potentiële kandidaten wel aan de al genoemde burgemeesterscursus laten deelnemen. Aan het eind van de oorlog waren er (op 916 Nederlandse burgemeesters) vermoedelijk 345 NSB-burgemeesters (noot 22). Romijn stelt: "Zo nu en dan kwam de vraag op of een NSB-burgemeester ondanks zijn politieke binding misschien toch wel een goede vent was, of goede dingen deed. Verrassend vaak, zo blijkt uit de stukken, waren mensen bereid (...) dat oordeel te geven".

Naar hoeveel "vaak" is zullen we moeten raden. Maar het is wel "verrassend vaak". Dit is een nietkwantificeerbare grootheid. Mogen we er van uitgaan dat dit in 80% van de gevallen aan de orde is? Laten we dat hier aannemen. Overigens wordt niet duidelijk gemaakt welke inhoud dergelijke "...goede dingen..." hadden.

De jodendeportaties zijn niet de specifieke taak van burgemeesters in bezettingstijd geweest. Het was de taak van de politie. De politie ressorteerde niet onder de burgemeesters maar via een landelijke top onder de Duitse politiechef Rauter. Een en ander wil niet zeggen dat er onder NSB-burgemeesters geen voorbeelden van intensieve vervolging van onderduikers na de afloop van de structurele deportaties in september 1943 bekend zijn. Maar dat zijn nu juist die voorbeelden die zo'n specifiek beeld hebben gegeven van de collaboratie tijdens De Tweede Wereldoorlog. Gezien het bovenstaande is vermoedelijk in het algemeen de rol van de burgemeesters ten aanzien van de deportaties gering. Er kan ook geen

definitieve conclusie aan verbonden worden over de mate van antisemitisme onder NSB-burgemeesters.

Een derde voorbeeld: Ten aanzien van de rol van nationaal-socialistische burgemeesters baseert Romijn (noot 23) zich ook op het onderzoek van Croes/Tammes (noot 24). Dit onderzoek gaat uit van de veronderstelling dat de NSB-burgemeesters op de hoogte waren van het einddoel van de jodenvervolging: genocide. Romijn vat samen: "Tammes heeft geprobeerd aan de hand van objectieve gegevens de vraag te beantwoorden of het voor het resultaat van de jodenvervolging uitmaakte of er al dan niet een nationaal-socialistische burgemeester aan het hoofd van een gemeente stond. Inderdaad meent hij op grond van statistische bewerking van gegevens dat de kans dat 'joden de oorlog overleefden onder een nationaal-socialistisch gezinde burgemeester kleiner (was) dan onder een niet-nationaal-socialistisch gezinde burgemeester'".

Romijn heeft vooraf al geformuleerd: "Het algemene beeld van de betrokkenheid van burgemeesters bij de jodenvervolging blijft globaal, omdat veel 'afwijkend gedrag' verborgen is gebleven" (noot 25). Hij stelt dan ook terecht: "Deze conclusies (van Croes/Tammes - dk) zeggen echter meer over de uitkomst dan over het bestuurlijk proces rond de deportaties". Met 'uitkomst' bedoelt hij hier, mogen we aannemen: genocide.

De kanttekeningen van Romijn gaan in dit geval niet ver genoeg: ook hij produceert in zijn studie geen bewijs dat de (NSB-)burgemeesters op de hoogte waren van het einddoel van de deportaties. Dit geldt ook voor het onderzoek van Croes/Tammes. Overigens zijn de statistische bewerkingen van Croes/Tammes gebaseerd op niet plausibele premissen (noot 26) en moeten als zodanig verworpen worden. Ook hier kan geen enkele valide conclusie getrokken worden over antisemitisme bij de NSB of onder NSB-burgemeesters.

Kritische beschouwing 5: Antisemitisme in aan de NSB gelieerde media - inleiding

Mussert had na het ambtenarenverbod in de jaren 1930 zijn positie als ambtenaar opgegeven. Hij had, om in zijn onderhoud te voorzien, de Nenasu (Nederlandse nationaal-socialistische uitgeverij) opgericht. De NSB gerelateerde media hadden echter vaak afzonderlijke uitgeverijen en redacties, zoals: *Volk en Vaderland* (weekblad, uitgave van Nenasu); *Het Nationale Dagblad* (dagblad; uitgave van De Nationale Pers); *Fotonieuws* (een geïllustreerd blad, vermoedelijk uitgegeven door Nenasu). Dit betroffen openbare media. Daarnaast waren er kleinere uitgaven: *Het Werkende Volk*, *De Daad* (bladen van afdeling Amsterdam van de NSB) en *De Zwarte Soldaat* (blad van de Weerafdelingen, uitgegeven door de landelijke WA). Uitgaven als *Storm* en *De Misthoorn*, gerelateerd aan de Nederlandse SS, hadden ook weer hun eigen uitgevers.

Hoewel *Volk en Vaderland* een weekblad was, werd het openbaar uitgevent en als zodanig zouden we het kunnen benoemen als een krant. Dit geldt echter niet voor *Het Werkende Volk*, *De Daad* en voor *De Zwarte Soldaat*. Dit waren primair interne bladen die niet in verband gebracht mogen worden met brede openbare propaganda. Damsma benoemt in haar proefschrift (noot 27) de laatstgenoemde media meermaals als "newspapers" en doet het daarmee voorkomen alsof de NSB

via dergelijke media grootscheepse antisemitische propaganda bedreef. Dat is een onjuist beeld.

De NSB had in de jaren 1930 het grondwettelijke recht op vrijheid van meningsuiting, en vanuit dit perspectief ging het om rechtmatig openbaar gemaakte opvattingen. Voorzover gedurende de bezetting er nog sprake kon zijn van vrijheid van meningsuiting (en dat was heel beperkt, zoals we nog zullen zien), geldt de gesignaleerde rechtmatigheid ook voor de periode 1940-1945, hoe controversieel dit dan ook mag klinken.

Er zijn echter in dit kader belangrijke kanttekeningen te maken bij de positie van de pers gedurende de bezetting. Met name de hoofdstukken over de pers bij De Jong (noot 28) zijn hier van belang. Hij stelt, dat na januari 1941 een 'Presseabteilung' van het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten in het leven was geroepen. Journalisten van alle Nederlandse kranten moesten daar dagelijks aanwezig zijn om directieven van de kant van de Duitse bezetter te ontvangen. "...vaak werd ook het opnemen van gehele artikelen en foto's verplicht gesteld", schrijft De Jong. Er was ook een apart perscontrolebureau van de Sicherheitsdienst (noot 29), dat zich beijverde om uit de volledige NSB-pers tegen de SS gerichte uitlatingen van NSB'ers uit te knippen en in dossiers op te slaan. Het geeft aan hoe groot de controle en druk ook op de NSB was en op de aan haar gerelateerde media.

Een en ander maakt duidelijk dat van de kant van de bezetter er zowel richting de niet-nationaal-socialistische, als richting de Nederlandse nationaal-socialistische bladen van een sterke persbreideling sprake was. We mogen er van uitgaan dat bij de dagelijkse journalistenbijeenkomsten van de Presseabteilung, ook journalisten van NSB-gerelateerde bladen aanwezig waren. De Jong noemt overigens *Het Nationale Dagblad* in dit verband niet. Het betrof een kleine krant, met maximaal 27.000 abonnees, tegenover bijvoorbeeld circa 450.000 abonnees van *De Courant/Nieuws van de Dag* en *De Telegraaf* (noot 30). Het weekblad *Volk en Vaderland* overschreed met vermoedelijk 200.000 lezers in 1943 dit aantal niet. Er waren vermoedelijk niet meer dan circa 10.000 à 15.000 abonnees

Desalniettemin mogen we er van uitgaan dat de opname van verplicht materiaal voor de NSB-gelieerde media niet anders was dan voor de overige pers. Het "krantenbedrijf (...) (was) in wezen een werktuig van de Duitse propaganda", stelt De Jong (noot 31). Zelfs het gegeven dat het de niet-nationaal-socialistische pers verboden werd kritiek op de NSB te publiceren, wil nog niet zeggen dat de NSB-gelieerde media daarmee hun mening vrij konden uiten.

Het is daarmee waarschijnlijk dat alle aan de NSB gelieerde media en ook de uitgaven van de Nederlandse SS structurele werktuigen waren van de Duitse propaganda. De stelling dat antisemitische NSB-voorstellen in NSB-gelieerde media door de bezetter overgenomen werden, kon in onderzoek niet waargemaakt worden (noot 32).

De vraag of uit gepubliceerde krantenartikelen het antisemitisme van de achterban van de NSB en van de NSB als organisatie opgemaakt kan worden, kan op deze basis niet beantwoord worden.

Kritische beschouwing 6: Antisemitisme in aan de NSB gelieerde media - een selectie

We treffen een selectie van artikelen en overige publicaties aan in *Een fascinerende selectie uit de jaargangen 1933-1945 (Volk en Vaderland; Fotonieuws; Storm-SS; De Zwarte Soldaat; Het Werkende Volk)* (noot 33) .

Het betreft een 166 pagina's omvattende facsimile-uitgave van publicaties uit bovengenoemde bladen. Het is een chronologisch overzicht. Alle facsimile's worden zonder commentaar opgevoerd. Het gaat hier om een selectie. Wat de criteria voor deze keuze zijn wordt niet aangegeven. Het doel van dit geschrift is mogelijk om het antisemitisme in publicaties aan te tonen. De *fascinerende selectie* kan opgevat worden als een grove, maar vermoedelijk selecte steekproef. Mijn uitgangspunt was aanvankelijk dat de verstgaande voorbeelden van antisemitisme van de NSB en aan de Nederlandse SS-gelieerde media hier zouden zijn opgenomen. Maar dat blijkt niet juist.

Volk en Vaderland was een weekblad. We mogen er van uitgaan dat er totaal (12 jaar * 50 weken) circa 600 uitgaven zijn geweest van 1933 tot 1945. Bij een verondersteld gemiddelde van 8 pagina's per krant komt dat uit op zo'n 4.800 pagina's. Wat we door de selectie in "*Een fascinerende selectie...*" zien is een sterke verdrinking van het materiaal. Van *Volk en Vaderland* worden totaal 19 pagina's afgedrukt, waarvan 12 uit de periode 1940-1945. Dat *De Zwarte Soldaat*, *Het Werkende Volk* en *De Stormmeeuw* in eerste instantie interne bladen (van respectievelijk WA, NSB afdeling Amsterdam, Jeugdstorm) waren wordt niet vermeld. De oplage van *Fotonieuws* wordt niet vermeld. Dat *Storm-SS* het blad van de Nederlandse SS was wordt wel vermeld, maar de specifiek kritische houding van Mussert ten opzichte van de Nederlandse SS wordt niet vermeld.

De bezetter stond nauwelijks publicaties over joden toe, maar de nationaal-socialistische organisaties, die, zoals we gezien hebben, ook aan strenge censuur onderhevig waren, werd kennelijk wel toegestaan om uitspraken over dit onderwerp op te nemen. De duidelijk openbaar bedoelde publicaties zoals in *Volk en Vaderland* (noot 34) schrijven over de positie van joden in de genoemde publicaties:

"...Britsch-Joodsche propaganda..." (24 V 1940) (door Mussert ondertekend),

"...Joodsch-kapitalistische Churchill-keten..." (5 VII 1940) (niet ondertekend),

"...gedreven door de Joden en marxistische elementen" (11 X 1940) (door Mussert ondertekend),

"...Joodsche machten...",

"...Amerikaanse Joden..." (23 VI 1941), (door Mussert ondertekend)

"...de joodsch-bolsjewistisch-kapitalische dreiging...",

"...bij welk verbond het Jodendom als bindend element..." (22 IV 1943) (niet ondertekend),

"...dit bolwerk der joodsche geldmagnaten...",

"...wereld-jodendom..." (9 VI 1944) (ondertekend met "L.L.", d.w.z. L. Lindeman, hoofdredacteur),

"...het oude systeem van het kapitalisme, van de Joden, van de werkloosheid, van de geldpolitiek..." (8 IX 1944) (ondertekend door L.Lindeman - hoofdredacteur, Jan Hollander, H.M.Klomp, Henk Plaizier - redacteurs),

Het gaat hier om beperkte, kleine, op zich staande passages in vaak meer dan 1400 woorden bevattende hoofdartikelen.

Deze citaten vormen dus een heel grove steekproef uit dergelijke uitspraken in *Volk en Vaderland*. De hier vermelde citaten geven aan de kant van de schrijvers de indruk van analyse en constatering op tijdstippen waarop de zich elders voltrekkende genocide onbekend was in Nederland.

Het gaat hier steeds om korte uitspraken in grote hoofdartikelen in *Volk en Vaderland* die in het algemeen gekenmerkt worden door een tamelijk neutrale schrijfwijze. Dergelijke citaten geven daarmee in het algemeen een zakelijk politiek-economisch beeld, dat in het algemeen niet gepaard ging aan beleidsuitspraken in de zin van deportatie of vernietiging. We treffen hier vrijwel zeker de schrijfwijze van de top van de Mussert-meerderheidsfractie.

De facsimiles uit *De Zwarte Soldaat* en *Fotonieuws* in “*Een fascinerende selectie uit de jaargangen 1933-1945*” betreffen respectievelijk 32 en 33 publicaties waarvan 5 respectievelijk 6 als ernstig antisemitisch aangemerkt kunnen worden. Hier wordt over “verwijdering (van joden)” gesproken. We zien een toename van extremisering vanaf najaar 1940. Na augustus 1941 neemt deze tendens af en lijkt dan te stoppen.

De mogelijke conclusie die uit het voorafgaande kan worden getrokken is, dat de Mussert-toplaag en de Mussert-middenlaag zich in *Volk en Vaderland* zeer beperkt antisemitisch uitten. De grotere kans op (misschien opleidingsgerelateerd) antisemitisme in de Mussert-WA-onderlaag (waarin ook radicalere aan de NSB externe groeperingen infiltrerden), kon mogelijk afnemen nadat Mussert het toezicht op de WA vergrootte door alle NSB'ers WA-lid te maken in augustus 1941.

Kritische beschouwing 7: Antisemitisme in aan de NSB gelieerde media - *Volk en Vaderland* 1941

In deze paragraaf worden twee passages uit *Volk en Vaderland* nader bekeken:

* De eerste passage in een artikel in *Volk en Vaderland* van 7 maart 1941 luidt: “...nu aan de Jodenoverheersing ten behoeve van het welzijn van het Nederlandse volk door de Deutsche bezettende overheid een eind wordt gemaakt...”

* De tweede passage betreft een artikel in *Volk en Vaderland* van 25 april 1941. Daarin zou aangedrongen worden op verwijdering van alle joden uit Nederland (noot 35).

Beide passages zijn vrijwel een jaar eerder gedateerd dan januari 1942 (Wannsee Conferentie; dat wil zeggen het moment waarop Hitler besloot de Europese joden daadwerkelijk naar Polen te deporteren en te vernietigen). Aan de genoemde krantenpassages wordt in de algemene geschiedschrijving de suggestie verbonden dat hier al verwezen wordt naar de Holocaust. Deze uitspraken in *Volk en Vaderland* hoeven echter niet noodzakelijk vooruit te lopen op de latere deportaties. Ze kunnen verwijzen naar de segregatie die in Nederland al met de ariërverklaring (oktober 1940) was ingezet. Chronologisch is dat een heel aannemelijke veronderstelling.

Om de passage van 25 april 1941 in *Volk en Vaderland* te begrijpen moeten we hier eerst ingaan op het interpretatiekader dat bij De Jong in deel 5/2 zichtbaar wordt in de pagina's 1027-1032. De Jong maakt hier namelijk via een weinig gespecificeerde aanduiding "WA" de NSB verantwoordelijk voor beleid van de bezetter en in die redenering blijft de ondertekening van de ariërverklaring buiten beschouwing.

We kunnen het volgende constateren: op p. 1027 behandelt De Jong de bezetter die in de eerste maanden van 1942 bordjes "verboden voor Joden" verplicht stelde. De Jong vermeldt dat eind 1940/begin 1941 "...de WA..." dergelijke bordjes al had proberen op te dringen aan de horeca. De terminologie "...de WA..." is hier ongespecificeerd. De uitspraak klinkt alsof de circa 8.000 leden van de WA zich massaal met dit soort zaken bezighielden. Dit opdringen zal ongetwijfeld in enkele grote steden hebben plaatsgevonden, maar over de omvang en het aantal betrokkenen staat niets vast. In hoofdstuk 3 ben ik bij de paragraaf over de WA al ingegaan op de geringe bijdrage van de WA aan gewelddadig optreden. Radicale nationaal-socialistische groeperingen (waaronder de NSNAP) infiltrerden in de WA (noot 36). Ook probeerde de Duitse bezetter invloed in de WA te krijgen. Van belang is dat De Jong hier niet vermeldt wat hij al in deel 5/1 op p. 5 had gesteld: de WA onthield zich vanaf mei 1941 van anti-joodse acties.

Op pagina 1028 (5/2) stelt De Jong: "...maar begin 1942 was het niet de NSB, maar de eigen Nederlandse overheid die, in opdracht van de bezetter, de plaatsing van de bordjes gelastte". Er vindt hier in het interpretatiekader van De Jong iets merkwaardigs plaats: een beleid van de bezetter, dat zijn aanvang al genomen had met de ariërverklaring in oktober 1940, zou door de WA eind 1940/begin 1941 al begonnen zijn. Vervolgens worden deze handelingen toegeschreven aan de NSB. We zien hoe De Jong het perspectief van een beleid van de bezetter omdraait in de richting van een perspectief van een beleid van "de" WA en daar vervolgens een perspectief van een beleid van "de" NSB aan verbindt. Geleidelijk zien we hoe De Jong de NSB tot actor maakt en daarmee tot (op zijn minst) medeschuldige aan het racistische programma. Anti-joodse acties van ongespecificeerde groepen binnen de WA werden weliswaar in mei 1941 beëindigd, maar dit gegeven wordt in de bovenstaande redenering van De Jong niet meer opgenomen.

Op de pagina's 1031 en 1032 (5/2) bij De Jong wordt vervolgens deze omdraaiing van perspectief afgerond met de vermelding van *Volk en Vaderland* van 25 april 1941. De Jong stelt dat de NSB hier aandrang op verwijdering van alle joden uit Nederland.

Tot zover de beoordeling van het interpretatiekader bij De Jong.

Het is hier van belang om een inschatting te maken van de inhoud en van de herkomst van het ongesigneerde artikel in *Volk en Vaderland* van 25 april 1941.

De Jong versterkt een element van twijfel over de bekendheid in de NSB met de op handen zijnde deportaties. Hij stelt: "In hoeverre NSB'ers op de hoogte waren van het feit dat de deportatie der Joden sinds de lente van '41 op het program stond (...) weten wij niet" (noot 37). Dat Mussert op de hoogte zou zijn van de deportatie- en vernietigingsbeslissing, wordt soms in de Nederlandse geschiedschrijving verondersteld op basis van een ongedateerde "anekdote", die een uitspraak van Mussert in de richting van Van Genechten aangeeft: de Duitsers zouden een 'zware bloedschande' op zich laden (noot 38). Maar ook in dit geval is er

ten aanzien van deze passages uit 1941 sprake van een omgekeerde chronologische volgorde, omdat de "anekdote" toch zeker in of na de aanvang van deportaties (en genocide) in 1942 gedateerd zou moeten worden.

Het is niet onaannemelijk dat bij de Mussert-toplaag van de NSB de gedachte aan het verwijderen van "alle (uit Duitsland) geëmigreerde Joden" (noot 39) overheerste. Dit zou dan een consistente lijn vanuit de jaren 1930 naar de bezettingstijd vormen.

In *Volk en Vaderland* van 25 april 1941 is noch het hoofdartikel op pagina 1 (over de overgang van enkele sociaaldemocraten naar het nationaal-socialisme), noch het artikel op p. 2 over het "jodenvraagstuk" ondertekend. Qua stijl wijkt het laatste stuk, dat als sterk antisemitisch aangeduid kan worden, af van wat in *Volk en Vaderland* als de schrijfwijze van de top van de Mussert-meerderheidsfractie aangemerkt kan worden, zoals we hierboven gezien hebben in *Kritische Beschouwing* 6. De kans is groot dat deze artikelen en in het bijzonder het artikel over het verwijderen van alle joden, niet van de hand van Mussert zijn, of van de top van de NSB.

De Duitse bezetter sprak steeds over joden in Nederland als ongedeelde groep. *Volk en Vaderland* van 9 juni 1944 echter maakte (dus nog voorafgaand aan de bevrijding van het zuiden van Nederland) in een citaat nog onderscheid tussen "eerlijke, edelmoedige Israëlieten" en "ontaaarde zonen", een onderscheid dat ook in de jaren 1930 werd gehanteerd. Zelfs in 1944 waren deze uitspraken aan de kant van de NSB vermoedelijk nog moedig te noemen. Zij geven een plausibel onderscheid aan tussen de berichtgeving van de Mussert-meerderheidsfractie, de op Duitsland georiënteerde Nederlandse SS en de bezetter zelf.

De algemene strekking van de hoofdartikelen van Mussert, die geraadpleegd zijn, geeft een beeld van een constaterende en analyserende houding, waarin uitspraken over joden een ondergeschikte rol hebben. Het zou overigens nu, in onze tijd, om onaanvaardbare uitspraken gaan. In de periode voorafgaand aan 1945 waren dergelijke uitspraken nog niet algemeen onaanvaardbaar. De toon is tamelijk neutraal. Van der Heijden stelt (noot 40) "Toentertijd was het vrij normaal om er zo tegenaan te kijken. In de koloniën gingen Nederlandse mannen wel met inlandse vrouwen naar bed, maar trouwen was uitgesloten. Zó extreem was het denken over rassen van de NSB in die periode niet". De uitspraken in de uitgaven van 25 april 1941 (*Volk en Vaderland*) en een qua strekking identieke publicatie van maart 1942 (*Fotonieuws*), die beide niet zijn ondertekend, springen er qua toon volstrekt uit.

Omdat er een beperkt aantal openbaar gemaakte meldingen zijn van vergaand antisemitisme in *Volk en Vaderland* en *Het Nationale Dagblad* (op een totaal aantal van misschien wel 13.000 krantenpagina's) veronderstel ik dat het hier geen statistisch significante gegevens betreft. De twee hier onderzochte publicaties zijn niet in overeenstemming met de overige stukken en wijken structureel af. Het zouden door de bezetter verplichte publicaties kunnen zijn. Als deze veronderstelling juist is wordt er een heel ander beeld van het antisemitisme van de NSB zichtbaar, dat meer in overeenstemming is met het algemene beeld in de jaren 1930. Het antisemitisme van de NSB blijft dan "sterk getemperd".

Kritische Beschouwing 8: Antisemitisme in aan de NSB-gelieerde media - de rol van de radicale fractie

Te Slaa (2016) bevat ook een aantal verwijzingen naar antisemitische artikelen in *Volk en Vaderland*, *Het Nationale Dagblad*, *De Zwarte Soldaat* en *Storm*.

In de context van een niet bewijsbare massaliteit van het WA-optreden (zie hoofdstuk 4) citeert Te Slaa in de loop van zijn geschiedschrijving over het jaar 1941 enkele antisemitische artikelen in aan de NSB gelieerde media. Het brengt hem tot de conclusie: "Opnieuw bleek hoe diep de Jodenhaat in de beweging van Mussert was geworteld" (noot 41). Hij citeert, naast de al behandelde *Volk en Vaderland* van 7 maart 1941 en 25 april 1941, uit de volgende afleveringen van het jaar 1941:

Uit openbare bladen:

Te Slaa p.13: 4 januari 1941, *Het Nationale Dagblad*:

"Onder de kop 'Leidscheplein gezuiverd', meldde [...] Het Nationale Dagblad op 4 januari [...] dat uitgaansgelegenheden hier 'jodenvrij' waren. Een aantal zaken aan het Rembrandtplein en het Thorbeckeplein had inmiddels ook het bord 'Joden niet gewenscht' opgehangen. 'Wanneer volgen de anderen?', vroeg de NSB-krant veelbetekenend".

Te Slaa p.126: 15 februari 1941, *Het Nationale Dagblad* over de dood van WA'er H.E.Koot in de Amsterdamse jodenbuurt:

"Een van zijn troep afgeraakt eenzaam man werd door hyena's verscheurd. Hier is de Jood in al zijn nomadische, laffe wreedheid tevoorschijn getreden".

Te Slaa p. 234: 10 oktober 1941, *Volk en Vaderland*. Te Slaa stelt:

"Volk en Vaderland wijdde op 10 oktober 1941 een uitvoerige bespreking aan de film De Eeuwige Jood die door de bezetter in omloop was gebracht: "...de ontzettende gevaren van het wereldjodendom, dat geen volk of staat erkent, maar zich vastzuigt op de wonde plekken van andere volkeren en ernaar streeft ieder volk ziek te maken, opdat het Jodendom gedij".

Te Slaa vermeldt erbij dat het affiche voor deze film in het algemeen irriterend werkte, zelfs onder vele NSB'ers, aldus een enquête van het toenmalige Departement van Volksvoorlichting en Kunsten.

Uit interne bladen:

Te Slaa p.123: 18 februari 1941, *De Zwarte soldaat*, over de dood van Koot:

"De Joden in het ghetto [...] De politie moet worden gezuiverd".

Te Slaa p.161: maart 1941, *De Zwarte Soldaat*, over de dood van Koot:

"Na de moord op wachtmeester Koot zullen wij geen medelijden meer hebben met dit tuig, wij zullen de Nederlandsche gemeenschap zuiveren van wezens, die door het plegen van zoo'n daad het recht op een plaats temidden van het Nederlandsche volk hebben verspeeld".

Te Slaa p. 235: medio november 1941, *Storm*. Te Slaa stelt:

“Het vergelijken van Joden met ongedierte, parasieten of zelfs terminale ziekten was niet ongewoon in het milieu van Nederlandse nationaal-socialisten. Half november duidde *Storm* Joden aan als ‘dezen voor ons Germaanse bloed zoo gevaarlijke kanker’”.

Dit betreft uitspraken van een sterker antisemitisch karakter dan in de Kritische Beschouwing 6 aan de orde gesteld. Evenals de in voorgaande Kritische Beschouwing 7 behandelde artikelen van 7 maart 1941 en 25 april 1941 in *Volk en Vaderland*, gaat het hier steeds om niet ondertekende stukken, die qua stijl afwijken van wat in Kritische Beschouwing 6 aan de orde is gesteld. Als de door Te Slaa geciteerde stukken het officiële partijbeleid van de NSB zouden betreffen, zouden ze zeker ondertekend zijn geweest. De kans lijkt mij zeer klein dat het hier stukken van Mussert, en daarmee stukken van de NSB als organisatie betreft. In Kritische Beschouwing 7 heb ik al de mogelijkheid aangegeven dat dergelijke afwijkende artikelen in opdracht van de bezetter werden gepubliceerd. Maar er is ook een verdere verklaring mogelijk.

Wat Te Slaa als vergaand antisemitisme signaleert, en waaraan hij steeds de organisatie van de NSB bindt, is vermoedelijk de uitdrukking van de periode van verwarring die in de NSB ontstaan moet zijn na de oprichting van de Nederlandse SS door de bezetter in september 1940. Mussert had voorafgaand aan mei 1940 geen noodzaak gezien de radicalen uit zijn organisatie te weren. Na de oprichting van de Nederlandse SS, die tot doel had de NSB uit te hollen en over te nemen, zal Mussert bevreesd zijn geweest dat de Mussert(-WA)-onderlaag over zou gaan naar de Nederlandse SS. De verschillende redacties van de NSB-gelieerde media zullen in deze periode nog de fractieverhoudingen binnen de NSB weerspiegeld hebben. Het betreft de periode najaar 1940 tot voorjaar 1941. Zodra Mussert zag dat het ledental van de Nederlandse SS beperkt bleef tot maximaal 4% (van circa 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten) en 4% sympathiserende leden, kon hij zijn eigen beleid blijven voeren ten aanzien van WA en NSB. Tenslotte veronderstel ik dat dit leidde tot een samengaan van NSB en WA in augustus 1941.

De belangrijkste oorzaak van de antisemitische publicaties in NSB-gelieerde media was dan dus de oprichting van de Nederlandse SS. De scheiding van fracties kon slechts heel geleidelijk plaatsvinden, en dat gold ook voor de uitsluiting van extremer antisemitisch denkenden.

Het beoogde doel van het geschrift van Te Slaa is om de NSB af te beelden als een monolithisch rabiaat antisemitische organisatie die een overheersende rol speelde in de beginfase van de jodenvervolging. Dit is vrijwel zeker onjuist. Al in de eerste hoofdstukken bij Te Slaa, en verder gedurende vrijwel zijn gehele boek, is de NSB prominent aanwezig, terwijl bij alle geschiedschrijvers bekend is dat de NSB aanvankelijk nog nauwelijks een rol speelde en ook later geen macht verkreeg binnen het bezettingsbestel. Het gesignaleerde antisemitisme stond op geen enkele aantoonbare manier in relatie tot de daadwerkelijk door de bezetter voltrokken deportaties en genocide.

De belangrijkste vraag die hier daarom aan de orde gesteld moet worden, is: was het optreden van de NSB en het antisemitisme in de NSB-publicaties functioneel ten opzichte van de jodenvervolging? Te Slaa suggereert op dit terrein voorbarig en onjuist. En alleen door het gebruik van nietkwantificeerbare grootheden meent Te Slaa die functionaliteit te kunnen aannemen. Pas als de WA-acties massaal en gewelddadig waren, en in het bijzonder ten opzichte van de

joodse gemeenschap, kan die functionaliteit aannemelijk worden gemaakt. Zoals we gezien hebben kunnen zowel Romijn als Te Slaa die massaliteit niet waar-
maken. Zij beperken zich daarom tot feiten verhullende nietkwantificeerbare
grootheden.

We kunnen op basis van het voorafgaande het volgende plausibel
concluderen: het WA-optreden en/of de niet-ondertekende antisemitische
publicaties in NSB-gelieerde media waren niet functioneel ten aanzien van de door
de bezetter massaal geplande segregatie en de latere deportaties. Zoals we nog
zullen zien bestond die functionaliteit wel voor de ariërverklaring en voor de
opstelling van de Nederlandse SS.

Kritische beschouwing 9: Onjuist veronderstelde bekendheid met de genocide

In de algemene geschiedenisliteratuur wordt melding gemaakt van berichten
die erop zouden kunnen wijzen dat een deel van de NSB'ers en de NSB-leiding op
de hoogte was van de massale uitroeiing van joden. Dit zijn echter
veronderstellingen die niet door valide bronnen worden bevestigd. De
bovengenoemde "anekdote" (zie Kritische Beschouwing 7) lijkt mij niet voldoende
als bewijs.

Van der Boom heeft in zijn studie (noot 42) de bekendheid van Nederlanders
met het genocideproject in de Poolse kampen onderzocht. Zolang er op dit punt
geen bronnen beschikbaar zijn, kan aangenomen worden dat de NSB-leiding en de
NSB'ers, zoals dat ook voor alle "gewone" Nederlanders wordt aangenomen, niet op
de hoogte waren van het geheime genocideproject van Hitler en zijn direct
betrokken kring in de Poolse vernietigingskampen.

Van belang hierbij is dat voorzover over bekendheid met genocide bij
Nederlandse nationaal-socialisten gesproken wordt het in het algemeen gaat over
aan het oostfront bedreven misdaden. Het gaat dan veelal niet om de
vernietigingskampen in Polen.

In verband hiermee onderzocht ik ter aanvulling ook Neitzel/Welzer (2014).
Deze auteurs gaan juist in op massale uitroeiing van joden in Rusland. Bij
Neitzel/Welzer is echter een ernstig methodologisch gebrek aan de orde. Zij
suggereren bekendheid bij de totale Duitse Wehrmacht van de misdaden tegen de
mensenlijkheid aan het oostfront op grond van gegevens van een kleine aselechte
onderzoeksgroep (in Engeland en VS geïnterneerde Duitse krijgsgevangenen). Zij
koppelen deze bekendheid aan identieke bekendheid met de Poolse
vernietigingskampen. Deze bekendheid en deze koppeling op basis van de door
Neitzel/Welzer aangevoerde gegevens is vrijwel zeker onjuist (noot 43). Een en
ander betekent dat als deze bekendheid niet algemeen verondersteld kan worden
bij de Duitse Wehrmacht, dit ook zeker niet als algemene kennis verondersteld kan
worden bij de Nederlandse nationaal-socialisten.

Nabeschouwing

Mussert onderscheidde zich vrijwel zeker van de bezetter en van de Duits
georiënteerde Nederlandse SS-fractie in de NSB door een gematigder vorm van
antisemitisme. De top van de NSB onderscheidde zich op dit punt vermoedelijk
hoogstens in politieke explicitering van de rest van de Nederlandse bevolking.
Mussert heeft nooit de fysieke uitroeiing van andere rassen gepropageerd. Het is

onder meer dit aspect van Musserts opvattingen dat hem onderscheidt van de Duitse variant van het nationaal-socialisme. De Jong (noot 44) stelt dat in de leiding van de NSB Rost van Tonningen een der weinige principiële antisemieten was. De NSB was als organisatie ook niet betrokken bij de deportaties. Net als in de periode 1936-1938 werd de positie van Mussert in de periode september 1940 tot mei 1941 aangetast door de activiteit van de radicale fractie en de opkomende Nederlandse SS. Het heeft Mussert in deze laatste periode vermoedelijk grote moeite gekost om de regie over de partij, voorzover de omstandigheden (bezetter, Nederlandse SS) dat toestonden, te herstellen.

Verondersteld kan worden dat de Mussert-toplaag (die ik veronderstel op circa 10% zie hoofdstuk 3) qua antisemitisme “sterk getemperd” was. In de Mussert-middenlaag (circa 20%) was vermoedelijk antisemitisme aanwezig, maar het speelde een geringe rol. In de grote Mussert-onderlaag die verbonden is aan de Mussert-meerderheidsfractie nam het antisemitisme misschien toe. De sterk wisselende achterban van de NSB (in de jaren 1930 door het fluctuerende ledenaantal) valt vermoedelijk ten dele samen met deze grote Mussert-onderlaag. Zoals afgeleid kan worden uit het onderzoek van Croes/Tammes (noot 45) speelde deportatiewensen ten aanzien van de joodse Nederlandse staatsburgers hier geen rol. De WA-categorie (circa 8% van de Nederlandse nationaal-socialisten: de Mussert-WA-onderlaag) vormt een tweede onderlaag in deze opbouw. Het antisemitisme kan hier sterker geweest zijn. Maar statistisch materiaal daarover ontbreekt opnieuw. Zoals we gezien hebben infiltreerden hier in enkele gevallen radicalere fascistische groeperingen. Vanaf mei 1941 werden anti-joodse activiteiten van de WA beëindigd.

Van de Mussertkritische kleine Radicaal-toplaag (die ik veronderstel op circa 1%) die primair dacht in termen van een overeenstemming met Hitler-Duitsland, wordt in het algemeen aangenomen dat deze het Duitse NSDAP-standpunt huldigde. Deze toplaag hangt samen met de kleine Radicaal-middenlaag (die ik veronderstel op circa 2%) die vervuld was van een fascistisch, revolutionair denken dat sterk op Duitsland georiënteerd was en navenant antisemitisch van attitude. De kleine Radicaal-onderlaag die samenhangt met de twee genoemde Duits-georiënteerde lagen was vermoedelijk ook sterk antisemitisch georiënteerd. De totale radicale fractie in de NSB viel vermoedelijk samen met de Nederlandse SS.

Het spreken in de algemene geschiedschrijving over het antisemitisme van de NSB en WA in combinatie met onjuist aangenomen massale gewelddadige acties tegen joden heeft een functie: namelijk, om de NSB causaal in verband te brengen met een hoofdschuldige te maken aan deportaties en genocide. Het is kennis-onrechtvaardigheid die geresulteerd is in ongunstige stereotypering.

Het algemene stereotiepe beeld over het antisemitisme van de NSB tijdens de bezettingsperiode 1940-1945 behoeft nuancering. Aangenomen kan worden dat de culturele factoren van de achterban van de NSB in de periode 1939 tot 1945 niet fundamenteel veranderden. Dat zal ook gelden voor de mate van racisme als onderdeel van die culturele factoren. Op basis van de bovengenoemde feituitspraken kunnen we tot de volgende veronderstelling komen: de grote meerderheid van de achterban van de NSB, die al lid was geweest (denk aan het ambtenarenverbod) of die op andere gronden na 1940 lid zou worden, was structureel niet gericht op verwijdering van joden. Wel bestond er de wens tot verwijdering van de ingestroomde oost-Europese vluchtelingen (waaronder joden). De kans is groot dat dit ook gold voor de periode 1940-1945. Deze gerichtheid is

statistisch consistent met de gegevenheid dat meer dan negentig procent van de geïnterneerde Nederlandse nationaal-socialisten na de zomer van 1946 feitelijk ontslagen werd van rechtsvervolging, zeer licht bestraft werden of procedureel veroordeeld werd voor de tijd van het voorarrest (zie de hoofdstuk 7 en Bijlagen 1, 2 en 3). In de totale radicale fractie in de NSB, die tijdens de bezetting is samengevallen met de Nederlandse SS, was het antisemitisme sterker en waren voorafgaand aan 1940 misschien ook tendensen tot verwijdering van joden groter.

De hierboven in negen kritische beschouwingen aangegeven overwegingen geven aanleiding tot de volgende conclusies: De kans is zeer groot dat het algemene door tekortkomend onderzoek in het leven geroepen en in stand gehouden beeld van de NSB als rabiaat antisemitische organisatie onjuist is. Dat geldt in ieder geval voor de Mussert-meerderheidsfractie. Er was sprake van een sterk getemperd antisemitisme bij de NSB. De kans is groot dat dit antisemitisme sterk getemperd was gedurende de jaren 1930, en dit naar alle waarschijnlijkheid bleef tijdens de bezetting. Er is geen functioneel verband tussen het antisemitisme van de Mussert-meerderheidsfractie en de door de bezetter doorgevoerde deportaties en genocide.

noten:

- 1 Bij onder meer Pollmann (2012), Ultee/Luijkx (2001), Croes/Tammes (2004) en Damsma (2013)
- 2 Croes/Tammes (2004)
- 3 Kampman (2015) p. 133 e.v.; Kampman (2019-1) hoofdstuk 28
- 4 Van der Heijden (2006) p. 26
- 5 In'tVeld 1976, Kromhout 2012 en Van Berkel 2013
- 6 In de biografie over Dick Woudenberg (Cohen, 2017)
- 7 Op website van het NIOD
- 8 De Jong (4/2 p. 693)
- 9 Roskam, 1939
- 10 De Jong (5/1 p. 392)
- 11 De Jong (5/2 p. 1031)
- 12 Broek 2014
- 13 Broek, 2014; p. 297
- 14 Broek, 2014 p. 299
- 15 Broek, 2014; p. 302
- 16 Kooy, 1964
- 17 Kampman, 2015, p. 53 e.v.; Kampman (2019-1) hoofdstuk 23
- 18 Romijn, 2006; p.364/5; Kampman, 2011; p. 141/2; Kampman (2019-1) hoofdstuk 10
- 19 Presser (1965/1977)
- 20 Romijn (2006)
- 21 G.A. Kooy (1964)
- 22 Romijn, 2006 (p. 383)
- 23 Romijn (2006)
- 24 Croes/Tammes (2004)
- 25 Romijn 2006 (p. 463)
- 26 Kampman 2011, p. 121; Kampman (2019-1) hoofdstuk 2
- 27 Damsma (2013)

- 28 De Jong 5/1 pagina's 267 e.v.
- 29 De Jong 5/1 p. 276
- 30 De Jong 5/1; p. 282
- 31 De Jong 5/1 p. 278
- 32 Ultee en Luijkx (2001) ; zie hoofdstuk 11 Kampman (2011)
- 33 samenstelling Leonard de Vries; met een inleiding van R.L.Schuursma; 1973; Uitgeverij Skarabee B.V., Laren N.H.)
- 34 uitgave van Nenasu
- 35 De Jong 5/2; p. 1031
- 36 Broek 2014
- 37 De Jong 5/2 p. 1031/2
- 38 Kromhout 2016, p. 64
- 39 De Jong idem p. 1032
- 40 in: Kromhout (2016) p. 83
- 41 Te Slaa (2016 p.124)
- 42 Van der Boom (2012)
- 43 zie: Kampman (2015) hoofdstuk 5; Kampman (2019-1) hoofdstuk 25
- 44 De Jong (4/2 p. 697)
- 45 Croes/Tammes (2004)

5 DE ARIËRVERKLARING

Het College van Secretarissen-Generaal en de ambtenaren

De Nederlandse regering en staatshoofd waren tijdens de Duitse inval op 10 mei 1940 naar Londen uitgeweken. Dat betekende dat de in Nederland achtergebleven departementen zonder leiding achterbleven. Er was een College van Secretarissen-Generaal dat zich voornamelijk met zaken van ondergeschikt belang bezig had gehouden. Bij dit College dat nu direct ondergeschikt was aan de Duitse rijkscommissaris Seyss-Inquart kwam de verantwoordelijkheid te liggen voor het reilen en zeilen van de departementen. Er waren op dat moment nog geen Duitsgezinde- of NSB-Secretarissen-Generaal benoemd. De politieke positie van het College was niet zwak. Seyss-Inquart had hen in hoge mate nodig. Zij kregen iets later zelfs ministersalarissen aangeboden (noot 1)(noot 2).

De secretarissen-generaal konden zonder probleem ontheffing uit hun functie vragen. Bij weigering dreigde geen levensgevaar (noot 3). Secretaris-Generaal Van Poelje schreef in juli 1949 in *Bestuurswetenschappen*: "Zij moesten [...] de nieuwe heer slechts zolang dienen als zij de eerlijke overtuiging hadden, dat dit in het belang was van land en volk en dat hun handelen niet met hun primaire rechtsplicht in strijd kwam. Zodra zij zouden menen, dat dit laatste het geval was, stond hun de weg open om met gebruikmaking van de door de Rijkscommissaris gedane belofte aan deze ontheffing uit hun functie te vragen" (noot 4).

In juni 1940 had de bezetter al besloten dat alle joden uit de gemeentelijke luchtbeschermingsdiensten moesten worden ontslagen. Secretaris-generaal Frederiks (Binnenlandse Zaken) stuurde de bezetter een zwak protest. De bezetter wilde ook het joodse ritueel slachten verbieden. Het College van Secretarissen-Generaal had er geen principieel bezwaar tegen. In augustus 1940 stelde het College zich op het standpunt dat als de afkondiging van anti-joodse maatregelen duidelijk bij de bezetter kwam te liggen, het College de uitvoering daarvan, overigens "ongaarne", ter hand zou nemen.

Eind augustus 1940 beval de bezetter dat er voortaan geen joden in overheidsdienst meer mochten worden aangesteld, en dat degenen die al in dienst waren niet bevorderd mochten worden. Op 2 september constateerde het College dat dit in strijd was met de Nederlandse Grondwet artikel 5, namelijk, dat iedere Nederlander benoembaar was tot elke "landsbediening". Desalniettemin nam het College op 6 september unaniem het besluit dat voorlopig geen benoemingen van joden meer zouden plaatsvinden. Het College legde zich daarmee neer bij het beleid van de bezetter. De bezetter hief pas daarna artikel 5 van de Grondwet op. Op 30 september 1940 werd door het departement van Binnenlandse Zaken een brief aan het gehele overheidsapparaat verzonden waarin werd aangegeven dat het benoemen of bevorderen van joden in overheidsdienst verboden was.

Begin september 1940 kwam bij het College van Secretarissen-Generaal een brief van de bezetter binnen waarin opgave werd gevraagd van alle ambtenaren die geheel of gedeeltelijk jood waren. Begin oktober 1940 verstuurde het departement Binnenlandse Zaken 'vraagformulieren' die later bekend zijn geworden als de 'ariërverklaring'. Er stond in hoofdletters ARIËRVERKLARING boven (zie de afbeelding bij Presser, 1977, tussen de pagina's 32 en 33). Het ongrondwettelijke karakter ervan kan de ondertekenaars niet ontgaan zijn. Men moest van zichzelf en eventueel van zijn/haar echtgenoot opgeven of men al of niet jood was. Als dat het

geval was moest men ook de namen van ouders en grootouders opgeven. Op de ambtenaren van de departementen werd druk uitgeoefend de formulieren snel in te vullen. Wie weigerde kon worden ontslagen, wat omgezet werd in berisping. Het formulier werd aan 225.681 ambtenaren toegestuurd (noot 5). Bijna alle betrokkenen hebben de ariërverklaring ondertekend. Slechts een tiental mensen heeft dit geweigerd. Daarnaast is het vrijwel zeker dat de Amsterdamse tramambtenaren voorafgaand aan de Februaristaking (februari 1941) ook de ariërverklaring (oktober 1940) hebben ondertekend.

Begin oktober 1940 wist men op alle departementen, provinciale griffies en gemeentehuizen (inclusief het openbaar onderwijs en het bijzonder onderwijs) dat joden niet aangesteld of bevorderd mochten worden.

Het College van Secretarissen-Generaal en de Hoge Raad maakten geen formeel bezwaar. Er werd in het land weliswaar geprotesteerd (6 van de 8 protestantse kerken, enkele universiteitsdocenten en studenten en enkele politieke partijen) maar het College van Secretarissen-Generaal liet zich hier niet door beïnvloeden. Deze inmenging viel bij het College zelfs niet in goede aarde: wat verbeelden die politici zich wel, zich te mengen in bestuursaangelegenheden en bestuursconflicten waarvan zij de achtergrond niet kenden?

In de tweede helft van oktober 1940 waren, op tien na, alle formulieren ontvangen. Het betrof onder meer het volledige midden- en hogere kader van de Nederlandse samenleving. Ook prof. Cleveringa aan de Leidse universiteit, die een maand later een protestrede zou houden, ondertekende de ariërverklaring.

Op 4 november 1940 kreeg het College van Secretarissen-Generaal van de bezetter te horen dat joden in overheidsdienst hun functies moesten neerleggen. Op 25 november 1940 deed het College van Secretarissen-Generaal de bezetter mee, dat het bevel van de bezetter het College voor ernstige gewetensconflicten geplaatst had. Maar men had na rijp beraad besloten om de uitvoering van bovengenoemd bevel op zich te nemen. Het College ging er van uit dat het een "tijdelijke maatregel" betrof die diende tot "handhaving van de openbare orde en veiligheid". Dit betekende dat het College van Secretarissen-Generaal van mening was dat de ambtsontheffing van joden volkenrechtelijk geoorloofd was (noot 6). Het College had inmiddels ook aangegeven, dat het er begrip voor had dat van Duits standpunt gezien joden als anti-Duits te beschouwen waren.

Op 26 november 1940, in verband met het ontslag van de joodse hoogleraar Meijers aan de Leidse Universiteit, hield Cleveringa een protestrede, die tot studentenstaking leidde en tot sluiting van de universiteit. Cleveringa werd gearresteerd door de Sicherheitsdienst en kwam na acht maanden gevangenschap vrij.

Antisemitisme in de Nederlandse samenleving

De Jong laat zich in structurele termen uit over het antisemitisme in de Nederlandse samenleving. Hij stelt (noot 7) ten aanzien van de vooroorlogse verhouding tussen joden en niet-joden: "...dat [...] de situatie toch niet als een van complete harmonie aangeduid kan worden. Zeker, die harmonie heerste er in sommige kringen, vooral in Amsterdam, doch waar in die kringen het anders-zijn der Joden als verrijking der samenleving positief gewaardeerd werd, daar kon in andere kringen de instelling tegenover de Joden een veel negatiever accent krijgen, waarbij men, in opklimmende gradaties, Joden aanvoelde als vreemde, exclusief,

geheimzinnig, onsympathiek, aanstootgevend, vijandig ... Een latent antisemitisme dat wij, vergeleken met de instelling van niet-Joden in andere landen, als zeer mild mogen karakteriseren, was tamelijk wijd verbreid en was veel Joden ook geenszins onbekend, zij het dat zij het niet als een gevaar beschouwden, hoogstens als een onaangenaam element in een bestaan dat onbedreigd leek”.

Hierbij kan aangetekend worden dat “aanstootgevend” en “vijandig” zeker niet meer als “zeer mild” kunnen worden benoemd. Het lijkt me beter in dit verband niet van een latent en mild maar van een matig soms expliciet antisemitisme in Nederland te spreken. Het is niet uit te sluiten dat dit structurele patroon van een in opklimmende gradaties matig antisemitisme een systematische rol heeft gespeeld in de massale ondertekening van de ariërverklaring.

Was de ariërverklaring collaboratie?

De Jong hanteert ten aanzien van het verloop van de gebeurtenissen rond de ariërverklaring een complexiteitsredenering. Hij geeft de voor- en tegenaspecten in deze zaak duidelijk aan. De Jong beschrijft dit “zich neerleggen” bij het bevel van de bezetter niet als collaboratie. Echter, de mening van het College van Secretarissen-Generaal dat het ontslag van joden volkenrechtelijk geoorloofd was geeft wel duidelijk aan dat hier al sprake was van een bijzondere, ongrondwettige behandeling van een Nederlandse bevolkingsgroep. Het betrof een voorrang geven aan het beleid van de bezetter. De Jong noemt zijn hoofdstuk 16 (noot 8) waarin hij de ariërverklaring aan de orde stelt wel al uitdrukkelijk “Het begin van de Jodenvervolgung”.

Secretaris-generaal Frederiks (Departement van Binnenlandse Zaken) stelde na de oorlog dat de overwegingen van het College van Secretarissen-Generaal ten aanzien van deze Duitse opdracht voornamelijk bepaald werd door de angst dat er bij weigering een NSB-regering zou komen. Maar de kans dat deze overweging ook gold voor alle ondertekenaars is uiterst klein. Men schatte het eigen belang kennelijk hoger dan het belang van het joodse bevolkingsdeel. Het mensenrechten-aspect (de maatschappelijke positie van joden) speelde kennelijk noch bij het College van Secretarissen-Generaal, noch bij de ondertekenaars een rol.

Ging het hier om een interorganisatiele ruiltransactie, waarin de mensenrechten van joden opgeofferd werden aan openbare orde en veiligheid? Het ging om een bevel van de bezetter, waarbij het College van Secretarissen-Generaal zich neerlegde op grond van legitimatie met impliciete volkenrechtelijke argumenten. De legitimerende argumenten werden aangeleverd door de juridische adviseur van het College, prof. François, die van mening was dat de Duitsers het recht hadden de door hen gewantrouwde joden uit hun functies te ontheffen. Als er al sprake is van een ruiltransactie dan lag het initiatief daartoe niet bij het College maar bij de bezetter. Het College maakte geen gebruik van zijn door De Jong gesignaleerde sterke positie. Dat het College er op uit was een regering van de NSB te vermijden, geeft aan dat er iets te ruilen viel. Het College accepteerde de voorstellen van de bezetter met het doel openbare orde en veiligheid te handhaven en om een regering van de NSB te voorkomen. In deze ruil werden de grondwettelijke belangen van joden geschonden.

De Jong geeft een complexiteitsredenering waarin het zwaar tillen aan de verantwoordelijkheid, en het worstelen met de vraag of het College in zijn dienstbaarheid aan de bezetter niet te ver ging, een belangrijke rol speelt. De Jong,

en ook Presser en Romijn gebruiken de term collaboratie in dit verband niet. Te Slaa spreekt in dit verband van “passieve collaboratie” (noot 9) of van “defensieve collaboratie” (noot 10), waarin een duidelijk vergoelijkende toon bespeurbaar is.

Het is plausibel om aan te nemen dat het in het geval van de ariërverklaring om collaboratie ging in de zin zoals in hoofdstuk 2 uiteengezet. Er was communicatie tussen het College van Secretarissen-Generaal en de top van de Duitse bezetter. Er is duidelijk sprake van ruilobjecten. Vervolgens is duidelijk dat deze vorm van collaboratie functioneel en causaal in verband stond met de latere deportaties.

noten:

1 De Jong 4/1, p. 129

2 In dit hoofdstuk maak ik voornamelijk gebruik van De Jong 4/2 hoofdstuk 16 *Het begin der Jodenvervolging*.

3 Nanda van der Zee 1997, p. 155

4 idem

5 De Jong 4/2 p. 725

6 De Jong 4/2 p. 728

7 De Jong 4/2 p. 693

8 De Jong 4/2

9 Te Slaa 2016 (p. 27)

10 Te Slaa 2016 (p. 29)

DEEL II: DE NAOORLOGSE BESTRAFFING

6 HOE REAGEERDE NEDERLAND NA DE BEËINDIGING VAN DE TWEEDE WERELDOORLOG: ARRESTATIES, INTERNERINGEN EN DE GEVOLGEN VOOR NSB'ERS EN HUN KINDEREN

In de algemene geschiedschrijving over de Nederlandse nationaal-socialisten treffen we betrekkelijk weinig over de gevolgen van het naoorlogse beleid. Immers daar wordt er van uitgegaan dat een feitelijk ongrondwettig, pas achteraf gelegitimeerd straf- en tuchtrecht, dat er toe bijgedragen heeft dat massaal gezinnen zijn uiteengevallen, en die hebben bijgedragen aan een grootscheepse maar niet maatschappelijk gesignaleerde psychische problematiek, geheel naar wens, "snel, streng en rechtvaardig" is verlopen.

Maar kritischer benaderingen komen op dit punt tot andere conclusies. Deze worden hieronder in het kort weergegeven (noot 1).

Het karakter van het naoorlogse beleid en de rechtspleging

De naar Londen uitgeweken regering had, na de beëindiging van de bezetting van zuidelijk Nederland (najaar 1944) en na de beëindiging van de bezetting van noordelijk Nederland (in het voorjaar van 1945) in eerste instantie gezorgd voor de aanwezigheid van een Militair Gezag onder generaal Kruls, dat aanvankelijk in Brussel was gevestigd.

Militair Gezag klinkt heel oorlogsgezind, maar dit Militair Gezag had geen heroveringstaak. Nederland heeft zichzelf niet bevrijd. Alleen de verbinding van VS, Engeland en Sowjet-Unie in 1942 leverde de macht om de as Duitsland/Italië/Japan ten val te brengen. Voorafgaand aan 1942 was de gealliëerde samenwerking een ondenkbare constructie, omdat Hitler en Stalin nog in 1939 een niet-aanvalsverdrag sloten. Het verzet in Nederland, noch de regering-in-ballingschap, noch het Militair Gezag heeft een doorslaggevende rol in het beëindigen van de bezetting in Nederland gehad.

Het Militair Gezag had onder meer tot taak om er voor te zorgen dat Nederland niet langdurig door de geallieerden bezet zou gaan worden. Daarnaast hield het Militair Gezag zich bezig met het zuiveren van het politieapparaat en met de omgang met de Binnenlandse Strijdkrachten die voor een deel opgebouwd waren uit de voormalige ondergrondse verzetsgroepen. In de periode september 1944 tot mei 1945 werd onder meer gewerkt aan de opzet van een Politieke Opsporings Dienst (POD) die de arrestatie van collaborateurs tot taak had.

De Binnenlandse Strijdkrachten zagen het als hun belangrijkste taak om te komen tot een volledige ontmanteling van de erfenis van de bezetting. Men rekende daartoe ook de isolering en opsluiting van alle mensen die in welke vorm dan ook zich aan de kant van de bezetter hadden opgesteld. In eerste instantie betrof dat de leden van de Nederlandse SS, de NSB, degenen die oorlogswinsten hadden gemaakt, en degenen die om overige redenen omgang hadden gehad met de bezetter (liefdesrelaties bijvoorbeeld (noot 2)). Aangezien deze activiteiten ook op het terrein van het Militair Gezag lagen ontstonden hier conflicten. Al snel werden eerst na september 1944 in het zuiden van het land, en na 5 mei 1945 in het noorden van Nederland allerlei, aanvankelijk provisorische, interneringskampen opgericht.

Na de beëindiging van de Duitse bezetting leek zich een blijdschap meester te maken van een groot deel van de Nederlandse bevolking. De bevolking had geleden onder de verslechterende omstandigheden in de laatste jaren van de bezetting. Maar tegelijk kwam ook veel ongerichte woede vrij, die vaak het karakter kreeg van "eigen richting".

Belinfante betwijfelt (ondanks de titel van zijn boek: *In plaats van bijtjesdag*) of de regering in Londen werkelijk bezorgd was voor eigenrichting, voor een bijtjesdag, dat wil zeggen dat NSB'ers massaal gemolesteerd zouden worden. De organisatoren van de naoorlogse interneringen hadden op zijn minst op een bepaald moment moeten voorzien dat de gevolgen van het middel (de interneringen) ook desastreus zouden zijn. Eeffing (noot 3) vermeld een geheim document (Nationaal Archief) met aanwijzingen ten aanzien van het naoorlogse beleid, waarin onder meer staat: "Enerzijds moet het Militair Gezag zich realiseren, dat Nederland een rechtstaat is, waar eigen richting niet is toegelaten, anderzijds moet het begrijpen, dat het feitelijk onmogelijk en ook niet gewenst is deze veiligheidsklep geheel te sluiten". De woorden "niet gewenst" schetsen het duidelijkst het naoorlogse actieperspectief.

De internering van de Nederlandse nationaal-socialisten

Na de bezetting zijn Nederlanders, onder meer nationaal-socialisten (inclusief vrouwen en soms kinderen), vanaf september 1944 en vanaf april/mei 1945 geïnterneerd krachtens het al genoemde "bijzonder" (dus discriminatoir) straf- en tuchtrecht dat tijdens de bezettingsperiode in Londen ontwikkeld was en na de oorlog toegepast werd. De aanklacht luidde voornamelijk: lidmaatschap van de NSB; verlenen van hulp aan de vijand, maar het betrof ook economische collaboratie. De schattingen van de omvang van de betrokken categorie lopen uiteen van circa 120.000 tot circa 150.000 personen. Het betreft onder meer leden van de NSB (noot 4).

De aanvankelijke toestand en behandeling van de na de Tweede Wereldoorlog geïnterneerde collaborateurs is beschreven als: wantoestanden; pesterijen; mishandeling; onder erbarmelijke omstandigheden te zijn opgesloten; mensonterende omstandigheden; chaotische taferelen van mishandelingen en volksgerichten; wraakzucht en willekeur; er kwamen mensen om en er overleden mensen tegevolge van de omstandigheden (noot 5). Naast deze misdaden waren er echter ook juridische onaanvaardbaarheden, zoals de confiscatie van woningen, beëindigen van huur van woningen, en confiscatie van boedels voorafgaand aan enige berechting; het scheiden van kinderen en ouders. Alle kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten hebben de gevolgen van deze schendingen van mensenrechten ervaren. Bij het in detentie nemen van de volwassen NSB-leden, werden kinderen tijdens de arrestaties zonder toezicht achtergelaten. Sommige kwamen in kindertehuizen terecht en er zijn kinderen overleden. De aanvankelijke omstandigheden worden beschreven als "schendingen van mensenrechten" (noot 6).

"Na de bevrijding zijn in de concentratiekampen voor NSB'ers collaborateurs mishandeld, er zijn veel doden gevallen. Het is bekend, de regering heeft het schoorvoetend toegegeven. Het zou echter op beperkte schaal en slechts in een korte periode, direct na de bevrijding, hebben

plaatsgehad. Op basis van nieuw materiaal staat vast dat op grote schaal geïnterneerden uitgehongerd zijn (...). Als gevolg van onvoldoende medische zorg en een gebrek aan hygiëne hebben honderden het kamp niet overleefd: baby's, kinderen, jonge volwassenen, bejaarden. Maar ook mensen in de kracht van het leven, die gezond het kamp ingingen en er als lijk of wrak vertrokken. Velen pleegden zelfmoord of probeerden dat. Er is massaal honger geleden. Vrouwen, ook bejaarde, zijn stelselmatig vernederd, seksueel geïntimideerd en geestelijk mishandeld. Mannen, ook bejaarde, zijn lichamelijk zwaar mishandeld en in een niet gering aantal gevallen onmenselijk behandeld. Veel politieke delinquenten zijn vermoord, zoals de gearresteerde man in Apeldoorn die met z'n hoed naar een kennis zwaaide waarop de bewaker op hem schoot en een andere gevangene dodelijk raakte. Of de meer dan honderd Nederlandse krijgsgevangenen gemaakte Waffen-SS'ers die – tegen het oorlogsrecht in – ingezet zijn bij het ruimen van mijnen en daarbij het leven lieten” (noot 7).

G.J. Bothof (noot 8) houdt sinds enkele jaren een lijst bij van kinderen van geïnterneerde Nederlandse nationaal-socialisten die gedurende de interneringstijd overleden zijn, zowel binnen als buiten de kampen. Het betreft deels oral history, reden waarom gedegen archiefonderzoek in o.a. bevolkingsregisters en burgerlijke stand gewenst is. Daarnaast zijn andere plaatselijke en regionale archieven van belang, maar ook lokale of streekgebonden historische verenigingen. In totaal gaat het tot nu om ongeveer 40 dode kinderen maar mogelijk heeft de opsteller van de lijsten gevallen gemist.

Bestrafing, strafbeëindiging en vrijlating van geïnterneerden heeft in een zeer groot maar onbekend aantal gevallen pas plaatsgevonden na langdurig voorarrest. Dit voorarrest begon in het zuiden van Nederland in het najaar van 1944 en in het noorden vanaf 5 mei 1945. De magistratuur voor de bijzondere rechtspleging (tribunalen, bijzondere gerechtshoven) kreeg pas vanaf circa maart 1946 mankracht toegewezen om een eerste scheiding te maken tussen niet te berechten personen (zoals we in hoofdstuk 7 zullen zien betrof dit circa 36,5% van de 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten), zeer licht te bestraffen personen, licht te bestraffen personen voor de tijd van het voorarrest en zwaar te bestraffen personen. Feitelijk komt het er op neer, dat de combinatie met een langdurig voorarrest (voor de zuidelijken soms wel 3 à 4 jaar) een ernstige schending van mensenrechten geweest is.

Het lot van de kinderen van de Nederlandse nationaal-socialisten

Het is onbekend hoeveel kinderen de Nederlandse nationaal-socialisten hadden. Als we uitgaan van circa 100.000 geïnterneerde Nederlandse nationaal-socialisten (en een duizendtal zwaar te bestraffen niet-nationaal-socialisten) in het najaar van 1945, kan hun aantal kinderen misschien op 200.000 à 300.000 geschat worden (Van der Heijden stelt overigens: “...dat er veel meer dan 300.000 kinderen van foute ouders zijn” (noot 9)). Een betrekkelijk klein deel daarvan, circa 30.000 à 35.000, werd in interneringskampen, in kindertehuizen en pleeggezinnen ondergebracht. De overigen werden vermoedelijk massaal door familieleden van de geïnterneerden (grootouders, ouders, zusters, broers) verzorgd.

“Volgens een in 1950 gepubliceerd eindverslag van het Bureau Bijzondere Jeugdzorg waren tot op dat moment ongeveer 30.000 kinderen van foute ouders onder de verantwoordelijkheid van het bureau gevallen. Van hen hadden er ruim 8.000 in tehuizen gezeten, de rest onderverdeeld in pleeggezinnen. Afgezien van deze 30.000 vielen er ook nog ruim 5.000 zogenaamde ‘jeugdige politieke delinquenten’ onder de verantwoordelijkheid van het bureau. Ongeveer de helft daarvan (circa 2.500) had in verschillende kampen gezeten, de andere helft (circa 2.800) in pleeggezinnen.

De provinciale verdeling van NSB-kinderen in tehuizen was als volgt:

Max. aantal kinderen – Max. aantal huizen

Groningen 400 – 8

Drente 1.200 – 22

Overijssel 500 – 10

Gelderland 1.000 – 10

Utrecht 400 – 4

Noord-Holland 1.500 – 16

Zuid-Holland 300 – 2

Zeeland 147 – 2

Noord-Brabant 1.100 – 10

Limburg 1.600 – 3

Gegevens over Friesland zijn niet beschikbaar” (noot 10)

Naast een scriptie van Scheffel-Baars/Mantel (noot 11) en een scriptie van R.Luiks (noot 12), zijn er nog enkele summier bronnen op dit terrein. Er komen nogal wat mensen aan het woord die de kampen als kind hebben meegemaakt. Hun herinneringen zijn een belangrijke bron. Voor de doctoraalscriptie uit 1988 van Scheffel-Baars/Mantel werden twintig NSB-kinderen geïnterviewd over in totaal veertig kindertehuizen. Uit dit onderzoek bleek dat niet in alle kindertehuizen de opvang slecht was, maar dat zaken als mishandeling, verwaarlozing en misbruik in veel tehuizen met regelmaat voorkwamen. Hoewel schaarste en armoede in de eerste naoorlogse jaren tamelijk algemeen waren, ontstond tijdens het onderzoek de indruk dat niet in alle kindertehuizen evenveel moeite werd gedaan om in de eerste levensbehoeften van de kinderen te voorzien.

Enkele citaten schetsen de onaanvaardbare verhoudingen:

“In sommige kindertehuizen werd bovenmatig gestraft. In Katwijk mochten de jongens van de directeur ‘kiezen’ uit slaag met een rietje of seksuele dienstverlening. In het Franciscanenklooster in Vlodrop sloegen de paters met het koord van hun pij. Wie in de kerk van de Dominicanessen in Baexem flauwviel, kreeg straf. Kinderen die overgaven, moesten hun braaksel opeten.

Wie in Baexem ongesteld werd en haar ondergoed bevuilde werd op de tafel te schande gezet. Elders kregen bedplassers een koude douche, en werden straffen als de isoleercel en een week droog brood snel uitgedeeld. Leidsters in Vledder gaven de kleintjes konijnenkeutels als dropjes te eten. In het Boskamp moesten de kinderen ‘s avonds de voeten van de leidster kussen.

In de school aan de Kempstraat in Den Haag werd een 12-jarig meisje verkracht door drie bewakers. In de Heidepol te Schaarsbergen moest een kind uit een keten met een mesje in het stopcontact steken, zodat de hele kring even onder stroom stond. De grotere meisjes moesten de leiding nadoen en de baby's met de hoofdjes tegen de grond tikken. Een baby van een 'moffenmeid' in Haamstede werd in een ijskoude badkamer gezet en overleed. 'Wij hopen dat jullie vergast worden', en 'je moeder moet opgehangen aan de hoogste boom', kregen kinderen van vijf en zeven te horen.

In veel gevallen werd de familie weer herenigd, vaak pas na jaren. "We zwegen, maar de sfeer verraadde alles. De kampen, de vernederingen en de verlatenheid", blikt een kind terug.

Officieel konden minderjarigen niet vervolgd worden na de oorlog. Maar de 12-jarige Henk kreeg een formulier waarop stond dat hij onvoorwaardelijk buiten vervolging gesteld werd. Ook andere kinderen – die niet eens wisten dat ze onder vervolging stonden – werden met die overbodige mededeling belast".

Ook op basis van de doctoraalscriptie van Scheffel-Baars/Mantel mag wel geconcludeerd worden dat het verblijf in een NSB-kindertehuis voor veel kinderen een bijzonder negatieve ervaring is geweest.

Boorsma schreef een scriptie over het onderwerp getiteld Schaduwkinderen (noot 13). Een citaat:

"Bij een hoogzwangere vrouw die met een NSB'er getrouwd was en daarom opgesloten zat, werd door een dronken arts het kindje er met rukken uitgetrokken. Het leefde nog een half uur, vertelt een ander kind van deze vrouw. Ook na de kampen en tehuizen ging het getreiter door. 'Pas toen ik tien jaar oud was ontdekte ik dat mijn achternaam niet NSB'er maar Boorsma was,' schrijft zij: 'Na de bevrijding begon voor de kinderen van de NSB'ers de oorlog pas goed' "(noot 14).

Vervolgens zijn er enkele waarnemingen van de hand van Boer (noot 15), Provinciaal Inspectrice van Drenthe van het Bureau Jeugdzorg van het Militair Gezag in een artikel in Vrij Nederland. Enkele citaten:

"Midden in de wijde vlakte van het Drentse land ligt als een donkere vlek het barakkencomplex dat in zijn treurige vervallenheid naargeestige herinneringen oproept aan alles wat in de bezettingstijd met het begrip "kamp" was verbonden. Concentratiekampen zijn er sinds de bevrijding niet meer, maar nu hebben we als naoorlogs verschijnsel... het kinderkamp. In deze sombere omgeving leven nu al maanden lang honderd kinderen uit alle delen van Nederland, die het kostbaarste wat een kind kan bezitten verloren hebben: hun vader en moeder, het eigen thuis."

"Wie zal de angst beschrijven of zal het verdriet peilen deze kinderen aangedaan in de voor de meeste Nederlanders zo vreugdevolle tijd na de bevrijding? In de kampen schijnen de kinderen meestal vrolijk, maar toch zijn er tekenen, die op het tegendeel wijzen. Er zijn kleuters, die lusteloos rondhangen zonder eigenlijk

ziek te zijn, die niet meer praten, niet spelen maar stil in een hoekje zitten. Er zijn grotere kinderen die alles meer bewust doormaken, er meer van begrijpen en zich angstig afvragen: wat zal er gebeuren met mijn vader, mijn moeder? Waar zijn ze? Er zijn er ook die denken en deze gedachte uitspreken: wacht maar tot wij groot zijn, dan zullen we ons wreken! Met deze problemen weet de leiding meestal geen raad. De materiële zorgen zijn zo groot dat men ook niet aan de geestelijke begeleiding en opvang toekomt.”

“In de tehuizen was in de koude winter van 1945/46 de toestand vaak slecht. Het merendeel van de gebouwen was zonder ruiten, lekte, de verwarming was kapot en het sanitair defect. Er waren spaarzaam dekens, lakens, handdoeken, enzovoorts. De kinderen hadden slechts zomerkleding of uniformen. Zij hadden schurft en waren vervuild. Voor andere kleding ontbrak het aan mogelijkheden deze te krijgen. De benodigde papieren om bonnen voor textiel en voedsel te verkrijgen, ontbraken. Geestelijke en medische zorg was moeilijk te vinden. Het personeel was ondeskundig.”

Tenslotte enkele citaten uit: Kinderen van NSB'ers - De opkomst en problematiek van een slachtoffergroep geplaatst binnen het algemene denken over de psychische gevolgen van de Tweede Wereldoorlog (noot 16):

“Ook op materieel gebied vond berechting plaats. De huizen van geïnterneerde NSB'ers werden leeggehaald, de goederen opgeslagen in magazijnen en opslagplaatsen en hun vermogen onder toezicht van de Nederlandse overheid gesteld. De regering had hiertoe opdracht gegeven middels het Besluit Vijandelijk Vermogen (E133). Dit Besluit was in 1944 in Londen opgesteld met het doel Nederland enigermate zeker te stellen van een vergoeding voor de schade die vijf jaar bezetting had aangericht. De in beslag genomen woningen, goederen en huisraad werden dan ook aangewend om in de eerste behoeften van oorlogsslachtoffers en teruggekeerden uit de kampen te voorzien. Voor de gezinnen van NSB'ers betekende het dat zij van de ene op de andere dag hun woning, huisraad en vaak ook persoonlijke eigendommen zoals fotoalbums kwijtraakten. Zij konden nergens aanspraak op maken, omdat hun eigendommen en vermogen krachtens het Besluit Vijandelijk Vermogen onder beheer van de Nederlandse staat werden gesteld”.

“De kinderen van NSB'ers bevonden zich in de weken en maanden na de bevrijding in interneringskampen, pleeggezinnen of kindertehuizen. Hun positie was onduidelijk. Het Militair Gezag had wel vastgesteld dat zij verzorging nodig hadden, maar niet wie daarvoor verantwoordelijk was. Velen waren plotseling en op ruwe wijze gescheiden van hun ouders en begrepen door hun jonge leeftijd niet goed wat hen overkwam. Contacten met geïnterneerde ouders waren verboden, met uitzondering van spaarzame briefwisselingen. De kinderen verbleven bij familie, bekenden of waren afhankelijk van de welwillendheid van vreemde mensen. Hun situatie was zonder perspectief. Ook hier lopen de verschillende schattingen over het aantal kinderen uiteen. Naar alle waarschijnlijkheid betrof het minstens 50.000 kinderen die zich in een dergelijke situatie bevonden. Vanuit het gangbare pedagogische standpunt dat opvang in pleeggezinnen te prefereren was boven gestichtsopvang, streefde het Militair Gezag ernaar zoveel mogelijk kinderen

onder te brengen bij pleeggezinnen. Dit bleek echter niet eenvoudig 'vanwege de bij velen bestaande tegenzin om NSB-kinderen te verzorgen [...]".

Dit onderwerp is vanaf 1945 een verscholen bestaan gaan leiden. Groen stelt dat de successievelijke regeringen zich niet serieus met dit terrein van schendingen van mensenrechten hebben willen inlaten. Toegevoegd kan worden, dat dit tot op heden het geval is.

De opvattingen van Enning (noot 17) en Withuis (noot 18) over (na)oorlogs-ervaringen van de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten

Enning pleegde geschiedschrijving over de manier waarop de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten zelf, onder meer via de oprichting van de Werkgroep Herkenning, "het zwijgen" verbraken. Aangenomen kan worden dat Enning met dit verbreken van het zwijgen drie thema's bedoelt (noot 19): sociale uitsluiting; psychische problemen; het maatschappelijke oordeel over collaboratie. Van de eerste twee thema's meent Enning dat ze maar een betrekkelijk geringe rol speelden. Er waren immers ook kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten die hoog stegen op de maatschappelijke ladder, stelt Enning. Dat ze dat laatste alleen konden omdat ze over hun verleden zwegen, of omdat ze politiek correcte uitspraken over dat verleden deden, geeft Enning niet aan.

Vermoedelijk is dat laatste juist wel een heel belangrijk punt geweest. Het is immers opmerkelijk dat Sytze van der Zee (redacteur Parool) en Henk Eefting (hoge militair in het Nederlandse leger) pas na een succesvolle carrière iets begonnen uit te dragen over de problemen die ze in hun jeugd ervaren hadden. Statistisch is niets bekend over het verband tussen de positie van kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten en carrière-verloop. Enning volstaat met verwijzing op dit terrein naar enkele succes-stories, maar enig concreet onderzoek blijft hier achterwege.

Enning beschouwt de aanloopcijfers bij de Werkgroep Herkenning (circa 4.000) als een indicatie van de omvang van de mogelijke psychische problemen. Maar of dergelijke problemen het daadwerkelijke gevolg zijn van traumatische ervaringen tijdens of na de Tweede Wereldoorlog, betwijfelt Enning.

Op grond van deze twijfel, en zich baserend op de opvattingen van Withuis (Erkenning. Van oorlogstrauma tot klaagcultuur), meent Enning dat van de psychische problemen van kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten aangenomen kan worden, dat ze in het klimaat van de jaren 1970 geconstrueerd zijn door de maatschappelijke werking van de tweedegeneratieproblematiek die toen aan joodse zijde ontstond. Enning gebruikt zelf het woord klaagcultuur niet maar de betekenis ervan kenmerkt wel zijn concluderende uitspraken. Er bestaat vermoedelijk, stelt Enning, geen causaal verband tussen geconstateerde psychische problemen en ervaringen in oorlogs- of naoorlogstijd.

Het is op zich al opmerkelijk dat het onderzoeks-stramien van het NIOD zich in de 21e eeuw voornamelijk ontwikkeld heeft in de richting van "klaagcultuur" (Withuis) en "analyse van de LSD-behandeling van het KZ-syndroom" (Enning) (noot 20), dat wil zeggen in de richting van een skeptische afwijzing van causaliteiten op deze gebieden. En het is ook niet verwonderlijk dat dit type onderzoek parallel liep aan de politieke bezuinigingswoede in de eerste tien jaar van deze eeuw op de gebieden cultuur en gezondheidszorg.

Men kan misschien nog meegaan met Ennings gedachte dat het in de sfeer van klaagcultuur en KZ-syndroom om individualisering en psychologisering gaat. Enning zou daarmee mogelijk kunnen bedoelen dat het om meer structurele verschijnselen gaat dan alleen iets wat zich afspeelt in de psyche van de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten, maar zeker is dat niet.

Enning schetst in de geschiedenis van de Werkgroep Herkenning twee fasen: de eerste 15 jaar en de daarop volgende jaren tot op heden. In de eerste fase, stelt Enning, was uitdrukkelijk sprake van psychologisering. In de tweede fase zou de werkgroep zich meer maatschappelijk hebben geprofileerd. Enning noemt in dit verband de oprichting van de Werkgroep Erkenning Onrecht Buitengewone Rechtspleging (WEOBR) door Eefting en Bothof, waar ook de auteur enige tijd deel van uitmaakte. Maar dat deze ontwikkeling alleen maar een buitengewoon pijnlijk, koud conflict in de Werkgroep Herkenning tot gevolg heeft gehad, laat Enning buiten beschouwing. Ook is hem niet duidelijk geworden dat in de door hem benoemde "tweede fase" nauwelijks gewerkt is aan "maatschappelijke profilering".

Hoe komt het dat slechts 4.000 kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten de Werkgroep Herkenning hebben bezocht? Volgens Enning is dat het gevolg van het gegeven dat er maar heel weinig mensen uit de totale groep van misschien wel 300.000 kinderen werkelijk door psychische problemen werden geplaagd. Wat is er met die overige (300.000 minus 4.000 =) 296.000 kinderen gebeurd? Enning trekt daaruit alleen de theoretische conclusie dat er geen causaal verband bestaat tussen huidige psychische problemen en verleden ervaringen.

Een kritische beschouwing van de opvattingen van Enning en Withuis

Er is wel degelijk een antwoord mogelijk op basis van concrete gegevens. Kritiek op Enning en Withuis kan in dit verband luiden: maar dan moet er beter geanalyseerd worden. Het gaat dan om de politieke verhoudingen in het verleden. Het is zeer waarschijnlijk dat een en ander in eerste instantie te maken heeft met de fractievorming in de NSB sinds 1937 en de na 1940 door de bezetter gecreëerde verhouding van NSB tot de Nederlandse SS.

Er was een Mussert-meerderheidsfractie van circa 92.000 personen die, zoals we gezien hebben, gematigd antisemitisch was en niet betrokken was bij arrestaties en deportaties gedurende de bezettingstijd. De bezetter richtte een Nederlandse SS op die sterk op Duitsland georiënteerd was en ook functioneerde als belangrijke recruteringsbron voor de bezetter. Deze Nederlandse SS omvatte circa 8.000 personen (inclusief de sympathiserende leden). Vervolgens was er nog het Vrijwilligerslegioen (circa 23.000 man; waarvan minder dan 50% NSB'ers). Deze circa 8 à 10.000 man werd vermoedelijk gerecruteerd uit de WA en uit de Nederlandse SS.

De zwaargestraften onder de circa 100.000 geïnterneerden betroffen totaal circa 7%. Circa 2,2% daarvan viel toe aan de Mussert-meerderheidsfractie en circa 4,8% viel toe aan de Nederlandse SS. Het is niet onaannemelijk dat de Werkgroep Herkenning uit deze laatste categorieën zijn participanten aantrekt. Zie voor aantallen verder hoofdstuk 7 en de Bijlagen 1, 2 en 3 over de aantallen bestraften.

De NSB'ers in de Mussert-meerderheidsfractie waren in het algemeen niet uitdrukkelijk Duits-georiënteerd. De kinderen uit deze categorie kregen echter te maken met dezelfde schendingen van mensenrechten na september 1944 en mei 1945. Met dezelfde uitsluitingen. Tenslotte ook met dezelfde uithuisplaatsingen als

de overige kinderen. Maar ze wisten, dat hun ouders vaak alleen maar lid geweest waren van de NSB. Dat was een schande, maar de specifieke gerichtheid op de schuldvraag ten aanzien van joden was hier vermoedelijk minder sterk. Bij deze categorie kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten was de interesse om zich tot de Werkgroep Herkenning te richten mogelijk minder omdat daar juist zo'n sterke gerichtheid op Holocaust-schuld overheerst.

Als we het voorafgaande voor juist aannemen is de kans groot dat in de kring van potentiële Werkgroep-Herkennings-adepten de mogelijkheid van zich besmet voelen met voornamelijk genocide-schuld relatief sterk aanwezig is.

Kan er in weerwil van Enning plausibel uitgegaan worden van causale verbanden tussen concrete maatschappelijke ervaringen en daaruit voortvloeiende psychische uitvalverschijnselen? In de volgende paragraaf probeer ik daar een antwoord op te formuleren.

Psychisch lijden ten gevolge van naoorlogservaringen van kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten

Gevolgen kunnen liggen op het terrein van concrete ervaringen van misdadig en kindonvriendelijk gedrag, uithuisplaatsingen en vormen van sociale uitsluiting. Ouders die uitgesloten werden uit families, verenigingen, beroepsgroepen, enz. Kinderen die identieke uitsluitingen ervoeren. Uit verhalen van betrokkenen kan men afleiden dat dit soort uitsluitingen vaak "levenslang" betekende. Dit aspect dat een uitdrukkelijke sociale component heeft is beperkt, en gedragen door stereotypering, onderzocht door Tames (noot 21). Matthée (noot 22) voert verhalen van een aantal van deze kinderen op, zonder op hun geschiedeniscontext uitdrukkelijk in te gaan. Alleen Van der Heijden (noot 23) heeft op dit terrein meer context geleverd, zonder overigens uitgebreid op de positie van de ouders in te gaan.

Gevolgen kunnen liggen op een psychisch vlak. De publicaties van Vorst-Thijssen en De Boer (noot 24) hebben een belangrijke rol gespeeld in het tot stand brengen van toegang tot de psychische hulpverlening op dit terrein. Maar de sterk psychologiserende benadering in de Werkgroep Herkenning en in de geestelijke gezondheidszorg is doortrokken van een ongunstig stereotyperend beeld van de rol van de "ouders". Op dit terrein blijft een enorme tekortkoming bestaan.

We mogen aannemen dat de betrokkenen, zowel ouders als kinderen, een permanent hernieuwend traumatisch bewustzijn hebben ontwikkeld over de verleden gebeurtenissen tijdens en na de bezetting 1940-1945 tot op heden. Dit permanent hernieuwend traumatische bewustzijn kan veel verschijningsvormen hebben. Het kan de vorm aannemen van een bewuste ontkenning. Het kan de vorm aannemen van een onderlaag van het bewustzijn die niet tot het actuele bewustzijn wordt toegelaten, maar die toch een uitsluitingssensitiviteit ontwikkelt. Het kan de vorm aannemen van een permanent belastend bewustzijn.

Alle vormen van dit permanent hernieuwende traumatische bewustzijn worden gevoed door ervaringen. Ervaringen waren in het verleden de concrete communicaties of afbrekingen van communicaties tussen betrokkenen en derden of groepen van derden. In het literaire genre van de verhalen van kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten worden dit soort ervaringen regelmatig genoemd. Ervaringen zijn ook de waarneming van uitgeslotenheid die over de periode van de afgelopen 70 jaar voor betrokkenen hebben bestaan. Die uitgeslotenheid kan direct

zijn, maar het kan ook indirect zijn in de vorm van het niet toegelaten worden met het eigen onderwerp in de publieke sfeer.

Ervaringen kunnen ook liggen op het terrein van de mediale nieuwsstromen (tv, radio, kranten, tijdschriften) die in het algemeen nog steeds gekleurd zijn door specifieke ongunstige beeldvorming ten aanzien van de Nederlandse nationaal-socialisten.

Het is plausibel om de mogelijkheid van een door omgevingsfactoren besmet bewustzijn en daaruit resulterende psychische uitvalverschijnselen aan te nemen. DSM-5 (noot 25) is daarvoor misschien een belangrijke bron. Oplossing is hier, voorzover er therapeutische hulp is geboden, veelal gevonden in individualiserende psychologische benaderingen. Maar een werkelijke oplossing kan vermoedelijk slechts gevonden worden in een herziene beeldvorming (via onderwijs en media) en door erkenning van schendingen van mensenrechten, en in genoegdoening.

noten:

- 1 Groen (1974, 1984, 2009), Van der Heijden (2014), Willemse (1986), Diederichs (2006), Boer (1945), Bolle (z.j.), Boorsma (1990), Scheffel-Baars/Mantel (1988), die we voor een belangrijk deel aantreffen op de website van de Werkgroep Herkenning (de belangengroep van de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten)
- 2 zie onder meer Diederichs, 2006
- 3 Eefting (2007, p. 153)
- 4 De Jong, Belinfante, Romijn, Groen
- 5 De Jong, Belinfante, Romijn, Grevers, Groen, Diederichs, Van der Vaart Smit, Van den Broek, Eefting, Bothof
- 6 Van Liempt (2009), Groen (2009) en Van der Heijden (2012)
- 7 Groen (2009, p. 13)
- 8 zie ook: Bothof 2012, 2013
- 9 Van der Heijden 2014 p. 17
- 10 Willemse (1986)
- 11 1988, aanwezig bij COGIS
- 12 uit 1987, in de bibliotheek van het NIOD
- 13 Boorsma, Schaduwkinderen(1990)
- 14 bron: Trouw van 3 mei 1997
- 15 Boer (1945)
- 16 Bolle; zonder jaar (vindplaats: www.jhsg.nl)
- 17 Enning (2014)
- 18 Withuis (2002)
- 19 Enning (2014) pagina 17
- 20 Enning; 2009
- 21 Tames (2009, 2013); Kampman (2011) hoofdstuk 18 en Kampman (2015) hoofdstuk 6
- 22 Matthée (z.j.)
- 23 Van der Heijden (2014)
- 24 Vorst-Thijssen en De Boer (onder meer 1993)
- 25 Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM) versie 5

7. IN WELKE MATE WAREN NSB'ERS BETROKKEN BIJ VERGRIJPEN EN DELICTEN?

Over de NSB wordt veelal nagedacht, gesproken of geschreven als een organisatie die grootschalig betrokken was bij ernstige misdaden, zoals bij opzet en uitvoering van verraad, arrestaties, geweldsmisdrijven, deportaties tijdens de bezettingsperiode 1940-1945. De MA-scriptie van Zonneveld (2016) stelt "Niet iedereen (van de nationaal-socialisten) zat terecht gevangen in het kamp, maar velen zaten er toch wel in verband met oorlogsmisdaden" (p. 44). Deze uitspraak is onjuist, zoals we zullen zien, en hij wordt bovendien gekenmerkt door het stereotyperingsmechanisme "nietkwantificeerbare grootheid" (noot 1). Want hoeveel is "velen"? Zonneveld koppelt een en ander aan de begrippen 'daders' en/of 'daderschap'. Het betreft een scriptie aan de universiteit van Amsterdam. Het werkstuk geeft heel duidelijk aan hoe nog steeds over dit onderwerp gedacht wordt. Ik kom daar in hoofdstuk 13 op terug.

Kritisch onderzoek van beschikbare gegevens laten zien dat dit beeld correctie behoeft. De cijfers laten namelijk een ander beeld zien. Relevant hiervoor is de rechtsgang na de bevrijding en met name de Bijzondere Rechtspleging. Deze informatie is om twee redenen van belang. Het geeft inzicht in de manier waarop na de Tweede Wereldoorlog met de rechtsgang is omgegaan, en het is de enige manier om zicht te krijgen op hoeveel NSB'ers daadwerkelijk vergriepen of delicten hebben gepleegd.

De bijzondere gerechtshoven en de tribunalen

De regelingen voor de Bijzondere Rechtspleging die voorafgaand aan september 1944 door de regering in ballingschap in Londen waren opgesteld, voorzagen in de oprichting van bijzondere gerechtshoven en tribunalen. Deze wetgeving was totstandgekomen buiten het koninkrijk, zonder parlementaire goedkeuring en had terugwerkende kracht. Dit wil zeggen dat de te veroordelen "bijzondere" (een discriminatoir aspect van deze wetgeving) categorie personen, de collaborateurs, op het moment van inwerkingtreding van deze wetgeving niet op de hoogte kon zijn van het bestaan ervan.

De bijzondere gerechtshoven voorzagen in een gemengd burgerlijk en militair strafrecht. Dit had bijvoorbeeld betrekking op vreemde krijgsdienst van Nederlanders, maar ook op gevallen van economische collaboratie. In iedere kamer van een bijzonder gerechtshof zaten drie burgerjuristen en twee militairen. De aanklagers kregen de naam procureur-fiscaal en werden bijgestaan door een officier-fiscaal. Beroep was mogelijk bij de Raad van Cassatie.

De tribunalen voorzagen in tuchtrecht, dat wil zeggen veroordelingen op het niveau van het kantongerecht. De tribunalen oordeelden met drie personen: een jurist-voorzitter en twee leden die geen jurist hoefden te zijn. Bij de tribunalen betrof het dus voornamelijk lekenrechtspraak. Beroep was onder speciale voorwaarden mogelijk, maar moest wel voorafgaand aan een proces worden aangevraagd. Dit was niet algemeen bekend.

Op 15 oktober 1945 waren behalve enkele tribunalen in het zuiden nog geen rechterlijke colleges in werking. Pas in het voorjaar van 1946, toen het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging van start ging op grond van het Besluit

Politieke Delinquenten van najaar 1945, kwam de bijzondere rechtsstructuur als geheel van de grond. Het bijzondere gerechtshof in Den Haag hield overigens haar eerste zitting eind juli 1945. Deze vroege zittingen hadden uitsluitend betrekking op de veroordeling van leidende personen uit de collaboratie. Er waren op dat moment weinig procureurs-fiscaal, en bijvoorbeeld mr. Sikkel, toen een gezaghebbende referentiepersoon, was verklaard tegenstander van het vroegtijdig vrijlaten van geïnterneerden. Krachtens het Besluit Politieke Delinquenten konden pas na 1 april 1946 meer procureurs-fiscaal en officieren-fiscaal aangesteld worden voor de scheiding van zware en lichte gevallen.

Over de cijfers

Over de periode van de bezetting 1940-1945 en de nasleep van 1945-1950 is weinig concreet cijfermateriaal voorhanden. Dit heeft in de geschiedsschrijving geleid tot veel voorkomende schattingen van aantallen mensen, gebeurtenissen, enz. Deze schattingen, zoals in mijn eerdere onderzoek aangetoond, hebben in veel gevallen de vorm gekregen van nietkwantificeerbare grootheden, zoals “veel mensen”, “weinig gebeurtenissen”, en betreffen in veel gevallen “natte vinger”-werk. Soms nemen die schattingen de vorm aan van een ijle wolk van beschuldiging, zonder dat er voldoende concreet materiaal voorhanden is. Dit is een reden waarom nietkwantificeerbare grootheden in mijn onderzoeksuitwerking benoemd zijn als stereotyperend mechanisme.

In het najaar van 1944 na het beëindigen van de oorlog in het zuiden van Nederland, werden ongeveer twintigduizend personen geïnterneerd. Vanaf begin mei 1945, na de capitulatie van de bezetter, volgde ook in de rest van Nederland een golf van arrestaties. In juni 1945 werden er volgens gezaghebbende schattingen (het Militair Gezag, de Jong, Belinfante, Romijn) circa honderdtwintig tot honderdvijftigduizend personen gearresteerd.

De dissertatie van Noach uit 1948 vermeldt in oktober 1945 circa zesennegentigduizend getelde geïnterneerden in de kampen. Dit zou betekenen dat in de periode juni tot oktober mogelijk meer dan vijftigduizend personen weer werden vrijgelaten. De kans is groot dat zich onder hen een belangrijk aantal economische collaborateurs bevond, die geen lid waren van de NSB. Het is aannemelijk dat de overgebleven zesennegentigduizend geïnterneerden allen lid van de NSB waren, en dat niet-NSB-leden in het algemeen werden vrijgelaten.

Toch is er een beperkte hoeveelheid cijfermateriaal dat wel tot meer inzicht in deze materie kan leiden. De Nederlandse overheid produceerde in de jaren 1950 statistieken, ‘Staten’ genaamd, die ondergebracht werden bij het CBS. Deze gegevens werden pas in 1978 door Belinfante gepubliceerd in ‘In Plaats van Bijltjesdag’.

Belinfante stelt over “Staat 1” ten aanzien van veroordelingen van de bijzondere gerechtshoven: “De statistieken geven weliswaar inzicht in de hoeveelheid zaken die door de gerechten behandeld zijn, maar niet in de aard van de gevallen” (noot 2). Hij stelt ook: “...(dat) er geen uitsplitsing naar categorieën van tribunaalzaken is gemaakt” (noot 3). Dit betekent dat de statistieken geen zekere bron van kennis zijn. De statistieken zullen geïnterpreteerd moeten worden.

Mijn doel is om te komen tot een zo nauwkeurig mogelijke berekening van de aantallen en percentages van de veroordelingen van NSB'ers. In de Bijlagen 1, 2 en 3 werk ik dit zo zorgvuldig en transparent mogelijk uit. Er wordt daarom onder meer

ingegaan op de bronnen van het cijfermateriaal en de onvolkomenheden daarvan. Om hoeveel geïnterneerden ging het? Hoeveel te berechten personen waren er? In dit hoofdstuk geef ik alleen de belangrijkste conclusies.

Conclusies

Uit de aanwezige gegevens en op basis van geëxpliciteerde overwegingen werden de volgende percentages bestraffingen voor de circa honderduizend Nederlandse nationaal-socialisten berekend:

- * circa 36,5% van de geïnterneerden werd na een onbekende duur van het voorarrest zonder enige rechtsgang ontslagen na de zomer van 1946.

- * circa 13% betrof zeer licht bestrafte c.q. vrijgesproken NSB'ers.

- * circa 43,5% bedroeg het aantal, voor de tijd van het voorarrest, licht bestrafte NSB'ers (denk aan: kaderlidmaatschap, lichte vormen van propaganda, colportage en Winterhulp)

Dit betekent totaal circa 93% niet- of lichtgestrafte NSB'ers. Deze groep is desalniettemin extreem zwaar gestraft. Ze zijn zonder voorafgaand proces geïnterneerd, gezinnen zijn uit elkaar gevallen, en huizen en goederen werden geconfiscieerd.

Van de totaal circa honderdeenduizend via bijzondere gerechtshoven en tribunalen te bestraffen personen (waaronder duizend gevallen van zware economische collaboratie die geen lid van de NSB waren en die ik hier verder buiten beschouwing laat) werden van de Nederlandse nationaal-socialisten circa zeventuizend personen met straffen vanaf vijf jaar (waaronder levenslang en doodstraf) zwaar bestraft, dat wil zeggen circa 7%.

In hoofdstuk 3 over de NSB hebben we de fractievorming en de sociologische opbouw besproken en kwamen we tot de conclusie dat er een meer gematigde Mussert-fractie was van ca 92%, en een radicale fractie van ca 8%. In de afsluitende conclusies van Bijlage 3 komen we tot de volgende verdeling:

- * circa 2,2% van de zwaarbestrafte Nederlandse nationaal-socialisten kunnen tot de Mussert-meerderheidsfractie gerekend worden.

- * circa 4,8% zwaarbestraften Nederlandse nationaal-socialisten opereerden direct onder of in dienst van de bezetter.

De genoemde 4,8% zwaarbestraften die onder de bezetter opereerden (dat wil zeggen circa achtenveertighonderd veroordeelden) vallen vermoedelijk toe aan circa 8% van de Nederlandse nationaal-socialisten, voornamelijk de leden en sympathiserende leden van de Nederlandse SS die circa achtduizend personen omvatte.

De genoemde 2,2% zwaarbestraften (dat wil zeggen de overige circa tweentwintighonderd veroordeelden) vallen vermoedelijk toe aan circa 92% van de Nederlandse nationaal-socialisten die gerekend kunnen worden tot de Mussert-meerderheidsfractie, dat wil zeggen aan circa tweennegentigduizend personen. Het merendeel van de bestrafte activiteiten van deze categorie kan begrepen worden als politieke activiteiten binnen het kader van het Nederlandse nationaal-socialisme. Verraad, arrestaties, geweldsmisdrijven voorzover die aan deze categorie toevallen, werden vrijwel zeker niet in opdracht van de NSB als organisatie verricht.

Deze cijfers geven aan, dat van de Mussertmeerderheidsfractie circa 2,4% zwaar bestraft is. Van de Nederlandse SS (onder of in dienst van de bezetter) is circa 60% zwaar bestraft.

Wat de afhandeling van de rechtspleging na De Tweede Wereldoorlog betreft is van groot belang dat schuld door straf teniet werd gedaan. Dit wil ook zeggen dat er op dit moment, met uitzondering van de collaboratie op het terrein van de ariërverklaring, geen schuld meer bestaat ten aanzien van mogelijk bestraftbaar gedrag uit de Tweede Wereldoorlog.

Deze zaken zijn in de Bijlagen 1, 2 en 3 zo nauwkeurig mogelijk uitgewerkt. Hier volsta ik met een samenvatting.

noten:

1 zie hoofdstuk 8

2 Belinfante (1978 p. 502)

3 Belinfante (1978 p. 503)

DEEL III: DE BEELDVORMING

8 HET ONDERZOEK NAAR DE BEELDVORMING TEN AANZIEN VAN DE NEDERLANDSE NATIONAAL-SOCIALISTEN: DE WERKWIJZE

Onderzoeksvragen en hypothesen

Bij het lezen van literatuur/publikaties over de bezettingsperiode kwam vaak ongelof en twijfel op en als gevolg daarvan veel vragen. “Was dit correct wat er stond?” Deze vragen moesten op een rationele en neutrale manier beantwoord worden. Het werd voor mij als socioloog steeds duidelijker dat ik dat zou kunnen doen via een sociaalwetenschappelijke methode. Een en ander leidde tot onderzoeksvragen.

Voorafgaand aan het begin van een onderzoek is het nodig te formuleren wat onderzocht gaat worden en welke methode gebruikt gaat worden. In dit geval is als doel omschreven: een sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar stereotyperende attitudes ten aanzien van de NSB in de geschiedschrijving in Nederland. Hiervoor zouden Nederlandse publikaties na de bezettingsperiode onderzocht worden.

De onderzoeken van 2011 en 2015 begonnen met de onderzoeksvraag: In hoeverre kan in de literatuur over de NSB, als organisatie in de Tweede Wereldoorlog, en over NSB'ers als leden van deze organisatie, gesproken worden van onjuiste analyse van de maatschappelijke rol, en daarop gebaseerd van ongunstige stereotypering.

Voor het onderzoek was het noodzakelijk hypothesen te formuleren, die getoetst konden worden. Vervolgens werd nagegaan of het onderzoek de hypothesen bevestigde of juist niet, en/of conclusies getrokken konden worden. De vraagstelling leidde naar drie onderzoekshypothesen:

- * Het rechtsoordeel en de schuld van de zware veroordelingsgevallen in de Bijzondere Rechtspleging is maatschappelijk geprojecteerd op de totale sociale categorie Nederlandse nationaal-socialisten.

- * Deze projectie bestaat uit toewijzing van racisme en bestraftbaar Duits bezettingsbeleid aan de totale sociale categorie Nederlandse nationaal-socialisten.

- * Deze projectie wordt gekenmerkt door ongunstige stereotypering.

Het onderzoeksmateriaal

Het onderzoeksmateriaal in dit onderzoek werd gevonden onder de belangrijkste titels over bezetting en collaboratie in de periode 1940-1945 die als uitgangspunt genomen zijn. Het ging in eerste instantie om auteurs zoals Presser, De Jong, Belinfante, Romijn, J.B.Charles. Op basis van die titels en van hun literatuurlijsten kwamen er meer titels bij, o.a. van A.A.de Jonge en van In 't Veld, enz.. Het totaal aantal onderzochte titels in Kampman 2011 en 2015 is tenminste 35. Het gaat bij het gekozen onderzoeksmateriaal om in het algemeen positief gerecenseerde geschiedkundige, sociologische, essayistische en literaire werken. In de vorm van (enkele) proefschriften zijn ze toegelaten tot het wetenschappelijke circuit. Uitgangspunt was dat hiermee voldoende materiaal aanwezig was voor een onderzoek.

Onderzoeksinstrumenten

Om een en ander uit te voeren had ik instrumenten nodig, zoals voldoende geformuleerde definities. Er moest een onderzoeksindicator vastgesteld worden. Die functie kreeg de term *kennisonrechtvaardigheid*, ontleend aan *Epistemic Injustice - Power & the Ethics of Knowing*; Miranda Fricker (noot 1). Fricker maakt onderscheid tussen *getuigende* kennisonrechtvaardigheid en *hermeneutische* kennisonrechtvaardigheid.

Getuigende kennisonrechtvaardigheid wordt in het taalgebruik uitgewisseld. Het zijn veelal generaliserende uitspraken over bevolkingsgroepen, bijvoorbeeld over Marokkanen, joden, gekleurde mensen, enz., enz. Kenmerkend is dat de getuigende kennisonrechtvaardigheid daadwerkelijk wordt uitgesproken.

Hermeneutische kennisonrechtvaardigheid komt in de constructie van samenlevingsverbanden tot uitdrukking zonder dat de ervaring verwoord wordt of kan worden (er bestaan daar dan nog geen begrippen voor). Zo kan in onder meer informatie en opvoeding een onbillijke beeldvorming worden doorgegeven. Het bepaalt verhoudingen tussen mensen maar benoemt die niet.

Per publikatie werd onderzocht of er uitspraken waren die de voorafgestelde hypothesen bevestigden. Uitspraken of beweringen in het onderzoeksmateriaal waren daar de basis voor. Maar ook werd gekeken naar het gebruik van bronnen en/of cijfers. Ook de aangetroffen bewijsvoering kon onderdeel van analyse zijn.

Gaande het onderzoek kwam ik in aanraking met verschillende vormen van de onderzoeksindicator *kennisonrechtvaardigheid*. Dit werd uitgewerkt naar meerdere mechanismen van stereotypering. De term *stereotypering* wordt hier gebruikt in de zin van rigide ongunstige beeldvorming. Het onderzoeksmateriaal is op deze mechanismen onderzocht.

Mechanismen van kennisonrechtvaardigheid toegelicht (noot 2)

* *Omdraaiing van perspectief*: hiermee is bedoeld dat de NSB de schuld krijgt van daden die in feite door de Duitsers geïnitieerd zijn, of dat een zodanig beeld geschetst wordt dat het tot die conclusie leidt. Dit komt onder meer voor bij De Jong. Zo doet De Jong het onder andere voorkomen dat de NSB centraal verantwoordelijk was voor de Landwacht. Dat is een onjuist beeld.

Een voorbeeld is ook de berichtgeving over de arrestatie van Anne Frank. Drion stelt in haar roman 'Porcelain: roman over een verzwegen oorlogsverleden' (2013) dat NSB'ers haar kwamen ophalen, terwijl het de Sicherheitsdienst (dus de bezetter) was die mensen ophaalde. Er waren wel individuele NSB'ers bij betrokken. Maar het is niet iets wat van de NSB als organisatie uitging.

* *(Niet)-getalsmatige pseudo-statistiek*: dit zijn riskante inschattingen die tot te stellige oordelen leiden. Enkele voorbeelden: (1) Bij Van Liempt treffen we een bepaalde manier van voorstellen over de "jodenjacht", waaruit de indruk afgeleid kan worden alsof 80% van de NSB'ers betrokken was bij deze daden. Dit is niet juist. Het betreft pseudostatistiek. (2) Pollmann spreekt over "het" radicalisme en "de" georganiseerde criminaliteit die kenmerkend geweest zouden zijn voor "de" NSB. Dit is een vorm van niet-getalsmatige pseudostatistiek. (3) Bij Hofman in zijn boek over de collaborateurs wordt op basis van uiterst beperkt materiaal

(bijvoorbeeld 52 gevallen, waarvan 5 NSB-leden) uitspraken gedaan over “de” collaborateurs (circa 100.000 mensen). Dit betreft pseudostatistiek.

* *Niet-kwantificeerbare grootheden*: dit verschijnsel komt regelmatig voor, maar ik constateerde het pas bij het bestuderen van Damsma & Schumacher (2010). Het gaat om het gebruik van termen als *veel*, *veelal*, *het merendeel*, *relatief veel*, *voortdurend*, *de meeste*. Deze termen worden gebruikt als er geen exacte cijfers bekend zijn. Het is een probleem dat in alle geschiedschrijving voorkomt (omdat niet alle data bewaard kunnen worden) en hier ook bij de geschiedschrijving over de NSB. Er gaat een kans verloren om tot exactheid, nuancering of scepsis te komen.

* *Deel-geheel conversie*: hiermee is bedoeld dat als enkele NSB'ers zich misdragen hebben, dit vervolgens alle NSB'ers wordt aangerekend. Bijvoorbeeld het gedrag van de colonne Henneicke (waarvan een deel van de leden NSB'er was), en die in dienst van de bezetter stond.

Dit mechanisme komt op een andere manier naar voren bij de behandeling van een casus over een NSB-gynaecoloog, waarbij een zin in de uitspraak van het tribunaal door de rechter luidt:

‘Beschuldigde is aangezocht om de operaties te verrichten, omdat hij NSB'er was en het Jodenvraagstuk hem dus niet vreemd kon zijn...’

Dus omdat hij NSB'er was. Dit is een vooroordeel, waarbij er van uitgegaan wordt dat *alle* NSB'ers op een bepaalde manier dachten en/of op de hoogte waren.

* *Verworpen, maar toch gepubliceerde toetsingen*: dat wil zeggen, onderzoek waarvan de auteurs zelf stellen, dat hun onderzoekshypothesen bij gebrek aan bewijs verworpen moeten worden. Dit komt bijvoorbeeld naar voren in het artikel ‘De NSB als een massa agressief tuig?’ (noot 3). De auteurs van dit artikel proberen aan te tonen dat er causaal verband bestaat tussen berichtgeving in ‘Het Nationale Dagblad’ van de NSB en de anti-joodse maatregelen van de bezetter. Ze gebruiken hiervoor twee hypothesen die ze proberen te toetsen. Als deze toetsing niet lukt besluiten ze dat hun onderzoek toch zoveel nuttigs opgeleverd heeft dat verdere publicatie en onderzoek gewettigd is. Vooral in de keuze van de titel van dit onderzoek “massa agressief tuig” wordt de sceptische eindconclusie in feite teruggenomen.

* *Verdergaande beschuldiging dan uit de bronnen afleidbaar is*: hiervoor is arbeidsintensief onderzoek nodig in archieven. Omdat ik mijn twijfels had ten aanzien van de tekst bij Presser over de NSB-gynaecoloog heb ik nader onderzoek gedaan en bronnen in het Nationaal archief geraadpleegd. Ik stelde vast dat deze casus veel genuanceerder lag dan bij Presser was verwoord en dat zijn conclusies op zijn minst twijfelachtig zijn. Dit archiefonderzoek is heel tijdrovend en daardoor op grote schaal bijna onmogelijk. Maar het geeft wel aanleiding tot onzekerheid over de betrouwbaarheid van conclusies in publicaties.

* *Onjuist verwerkte bronnen*: dit komt veel voor, onder meer bij: Van Liempt, Pollman, Tames, Grevers, Damsma, Van der Boom, Drion/vd Berg, Matthée. Een voorbeeld hiervan: Van Liempt schetst in het boek ‘Jodenjacht- de onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog’ (2011), de verhouding in

Apeldoorn van de NSB burgemeester en de commissaris van politie. De tekst was voor mij niet helder en daarom ging ik naar den Haag om in het Nationaal Archief het dossier te raadplegen. Daarmee werd veel duidelijk: de burgemeester hoorde bij de gematigde Mussert-meerderheidsfractie en de commissaris bij de Nederlandse-SS. En dat verklaarde veel. Door deze aangevulde kennis ontstaat er een beter beeld. Dit is een voorbeeld van een onjuist gebruik van bronnen. Hiermee ontstaat kennisonrechtvaardigheid.

* *Kritiekloze recursieve verwijzing*: als auteurs zich kritiekloos beroepen op auteurs die hen voorgedaan zijn dan neemt het effect bij iedere generatie toe. Dit komt onder meer voor in een artikel van Damsma & Schumacher (2009). Overigens is het wel zo dat hun artikel vermoedelijk de eerste publicatie is die enige nuancering geeft van een stereotiep beeld omtrent de NSB'ers (namelijk dat NSB'ers in de Tweede Wereldoorlog allen totaal sociaal geïsoleerd waren). Deze nuancering wordt in hun latere publicaties echter ingebed in een buitengewoon ongenueanceerd beeld van de NSB en WA in het algemeen. Ook het proefschrift van Damsma alleen (noot 4) is een typisch voorbeeld van kritiekloze recursieve verwijzing.

Een wel heel speciaal voorbeeld trof ik aan in Engelstalige literatuur: Davies schrijft in 2004 een boek waarin ook de Nederlandse collaboratie genoemd wordt. Hij geeft hiervoor kritiekloos als bron een boek van Warmbrunn 'The Dutch under German occupation' uit 1963. Dit is weer kritiekloos gebaseerd op een Nederlandse uitgave van Sannes uit 1946, die een buitengewoon ongenueanceerd beeld geeft over de collaboratie. Zo kan een beeld jaren in stand blijven zonder dat het bevraagd wordt.

* *Anders*: Hier valt bijvoorbeeld nog te denken aan de specifieke casusbenadering waarin Te Slaa (2016) uitblinkt: Door het opeenstapelen van casussen ontstaat een sterk verdicht beeld van de geschiedenis van de NSB. Het betreft misschien ook (niet)-getalsmatige pseudo-statistiek. In 2011 analyseerde ik ook Te Slaa/Klijn (2009) die een typisch voorbeeld geven van stereotypering op dit terrein (noot 5):

"Het onderzoek van Te Slaa en Klijn, dat zich beperkt tot de jaren 1931-1935, gaat in op organisatie-aspecten en idee-ontwikkeling in de NSB in de genoemde periode. De start van het onderzoek maakt een neutrale indruk door verwijzing naar niet alleen het politiek kritiseerbare wat zich hier aan het ontwikkelen was (het fascisme in het algemeen), maar ook naar het revolutionaire elan van vooral het Italiaanse fascisme. Te Slaa en Klijn stellen bijvoorbeeld: "Het beoordelen van de oorspronkelijke aantrekkingskracht van de vroege NSB is vaak vertroebeld door waardeoordelen achteraf".

Echter, gedurende de beschrijving van de geschiedenis van de NSB bij Te Slaa en Klijn, begint zich heel geleidelijk een aanzienlijk minder waardevrij type terminologie te ontwikkelen. Hierbij kan gedacht worden aan termen als "geslepen", waar het iemands persoonlijkheid betreft (p. 134), "mythologiserend" (p. 140) en "mythe" (p. 149) als het gaat om de eigen geschiedschrijving van de NSB, "de opportunistische Mussert" als uit niets afgeleid kan worden dat het anders betreft dan politieke voorzichtigheid (p. 146), "schandaaltjes" als het gaat om politieke en organisatorische onervarenheid (p. 354), "slinks" als het gaat om gewone politieke uitbreiding van het eigen systeem (p. 354 en 614), "de verschillende nazistische

partijtjes waren behept met een uitzonderlijk talent om zichzelf in diskrediet te brengen" (p. 284) als bedoeld is dat mensen soms heel ingewikkeld met elkaar omgaan (overigens vermelden Te Slaa en Klijn hier niet tevens dat dit ook geldt voor kleine linkse partijen; dat vermelden ze pas op pagina 427; sterker nog ze hadden ook kunnen stellen dat dit een aspect is dat aan heel veel menselijke organisatievormen kleeft), "slimme intrigant" (p. 540) om personen te beschrijven, "Volk en Vaderland schreeuwde ogenblikkelijk moord en brand" (p. 711) als het om berichtgeving ging, "Op verongelijkte toon klaagde" (p. 712) waar bedoeld is dat iemand een politieke uitspraak deed, "Kennelijk vertolkte het NSB-blad hiermee de mening van een groot deel van de achterban" (p. 714), terwijl zo'n statistische uitspraak kennelijk op niets gebaseerd is, "Het 'volkse' drijven van Van Houten" (p. 718) waar bedoeld is de 'volkse' politiek van die persoon, "Van Houten en trawanten" waar bedoeld is politieke medestanders (p. 718), "Met leuzen (probeerde men) in te spelen op de gevoelens van onvrede" (p. 718), waar bedoeld is: met specifieke argumenten werd geprobeerd de doelgroep te winnen voor de eigen politieke lijn, "met smaakvolle titels" (p. 727) is een cynische verwoording van Te Slaa en Klijn, die ook terzijde had kunnen blijven.

Waar Te Slaa en Klijn op pagina 708 spreken van zich uitbreidend antisemitisme gebruiken de auteurs klaarblijkelijk geen statistische methoden om aan te geven in welke mate dit verschijnsel zich voordeed. De al veel eerder uitgesproken conclusie van Te Slaa en Klijn: "De fundamenteën voor de antisemitische, nationaal-socialistische partij die de NSB aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was, werden al in 1933 gelegd" (p. 256) is op dezelfde gronden een voorbarig geformuleerde interpretatie-uitspraak, die niet statistisch waargemaakt kan worden. [...]

Niet alleen de toon van de bovenaangehaalde citaten geeft aan dat de studie van Te Slaa en Klijn als zwak beoordeeld moet worden. Dat geldt vooral voor de afwezigheid van valide statistisch cijfermateriaal. De auteurs maken gebruik van een anecdotisch-incidentele geschiedschrijving die uiteindelijk toch gestuurd blijkt te worden door dezelfde sentimenten die van 1945 tot op heden het goed-fout perspectief hebben bepaald".

Tot zover de toegelichte mechanismen van kennisonrechtvaardigheid. Een en ander wordt ook zichtbaar in de voorbeelden van de huidige stand van zaken in de hoofdstukken 11, 12 en 13.

Tendensen

De conclusies uit het onderzoek brachten ook een aantal "tendensen" aan het licht (noot 6), waarvan ik hier de samenvattingen opnieuw opneem:

* Tendens I (ten aanzien van Presser, De Jong, Belinfante, Romijn, Tames, Van Liempt, Davies, Warmbrunn, Sannes, Damsma/Schumacher)

De karakterisering van J.C.H. Blom "geschiedschrijving in de ban van goed en fout" is goed bespeurbaar in de geschriften van Presser, De Jong, Romijn (1989 en 2006), Tames, Van Liempt, Davies, Warmbrunn en Sannes, en Damsma en Schumacher.

Naarmate de tijd verstrijkt wordt er wel een ontwikkeling zichtbaar in de geschiedschrijving: Damsma en Schumacher geven in hun artikel een nuancering aan in het stereotype denken over NSB en NSB'ers. Echter, in hun boek nemen ze een belangrijk deel van die nuancering weer weg. Opmerkelijk is dat vanaf de jaren 1990 er iets meer ruimte ontstaat voor kritische noten bij de voorafgaande geschiedschrijving. De stijl van Romijn's *Burgemeesters in oorlogstijd* (2006) is ook objectiever en neutraler dan het voorafgaande *Streng, snel en rechtvaardig* (1989).

Desalniettemin ontwikkelt zich aan het begin van de eenentwintigste eeuw een tweetal stromingen: een stroming waarin de mening wordt uitgesproken dat nog te weinig aangegeven is hoe fout de Nederlandse nationaal-socialisten eigenlijk waren – een harde lijn dus; en een meer deconstructieve lijn die ruimte opent voor relativering. Hardheid geldt met name voor de beoordeling van de politieke attitudes en de politieke opstelling van de NSB en van NSB'ers. De algemene tendens is dan ook dat de NSB medeverantwoordelijk was voor deportatie en genocide.

Zoals ik heb proberen aan te geven, ontbreekt voor dergelijke harde conclusies bronmateriaal. In *In de ban van goed en fout: geschiedkundig onderzoek* is die harde lijn ook aanwijsbaar. Op het punt van de statistische significantie van de interpretatieuitspraken, moet in het algemeen dan ook geconcludeerd worden dat er voornamelijk sprake is van niet-kwantificeerbare grootheden.

Vanuit een kritisch sociologische benadering kan hier geconcludeerd worden tot ongunstige stereotypering van NSB en NSB'ers. In termen van de benadering van Fricker kan gesproken worden van kennisonrechtvaardigheid, zowel in getuigende als in hermeneutische zin. De aangevulde sociologische theorie van Lammers maakt het mogelijk te begrijpen dat ten aanzien van NSB en NSB'ers geen ruimte is gecreëerd om hun politiek te begrijpen als interorganisationale ruiltransacties en als pogingen tot integer handelen vanuit het eigen politieke kader.

*Tendens II (ten aanzien van Charles, Vestdijk, Badings, Gans)

In literaire benaderingen van denken over NSB en NSB'ers (Charles, Gans, Vestdijk en Badings) is in het algemeen een harde lijn van denken aanwijsbaar. Als we een en ander nog zouden aanvullen met het opiniërende denken over "De drie van Breda", de kwestie "Aantjes", enzovoort, zien we een – gedurende meer dan 70 jaar – zich vastzettend stereotyperend beeld van de verhoudingen in de Tweede Wereldoorlog. Voor zover in geschiedschrijving tendensen waarneembaar zijn van abstraherende afstand, is dat in de sfeer van opiniëring niet tot nauwelijks aan de orde.

Ik denk dat de literaire benadering zo sterk verbonden is met de sfeer van de journalistiek, dat deze begrepen kan worden als het bemiddelende instituut tussen wetenschap en maatschappelijke praktijk. De tendens hier is dat de hardheid waarmee J.B. Charles en E. Gans over het verleden dachten, weliswaar enigszins verzacht wordt door bijvoorbeeld de benadering van C. van der Heijden (De Groene Amsterdammer 27-11-2009), maar dat het zeer de vraag blijft of die verzachting zich mee kan delen aan de mediale sfeer in het algemeen, en vooral aan de sfeer van opvoeding en opleiding. Ik ben geneigd te denken dat dit niet het geval is.

In het algemene besef van de gemiddelde Nederlander heeft zich mijns inziens geen verandering voorgedaan op het terrein van ongunstige stereotypering

van NSB en NSB'ers. Daarmee is er sprake van een uitgebreid terrein van getuigende en hermeneutische kennisonrechtvaardigheid. Dat wil zeggen, dat de algemene oordelen over de Tweede Wereldoorlog en over de collaboratie, toegedekte, ongerefecteerde terreinen zijn, waarin duurzaam sprake is van afwezigheid van woorden om anders dan in termen van hardheid over dat verleden na te kunnen denken. Het hele terrein is toegedekt met taboe, schaamte en (vermeende) schuldaspecten.

*Tendens III (ten aanzien van Lammers, Croes, Tammes, Withuis)

De sociologische benadering van "overlevingskansen" van vervolgd in de Tweede Wereldoorlog is een aparte lijn in het Nederlandse onderzoek over de Tweede Wereldoorlog. Het betreft in het algemeen een sterk statistische benadering van het verleden. In geschiedkundige kring wordt wat afstand genomen van deze lijn. Waar in de geschiedkundige lijn opsomming van feiten, en het daarna interpreteren van die feiten een centrale activiteit is, is in de sociologische benadering de methodologie omgedraaid. Eerst worden op basis van een aanvankelijk inlezen in de materie, hypothesen ontwikkeld. Die hypothesen worden vervolgens empirische getoetst en statistisch verwerkt.

In de behandelde benaderingen op dit terrein blijkt dat toetsing bij afwezigheid van voldoende materiaal vaak niet tot de mogelijkheden behoort. Zowel bij Ultee en Luijkx, als bij Croes is dit aspect aan de orde. Men kan zich dan ook de vraag stellen of een iets minder rigide sociologische benadering in deze misschien meer resultaat had opgeleverd. Maar dat betekent tegelijkertijd de keuze voor een zwakkere waarheidswaarde.

Ook de sociologische benadering behoort tot de harde interpretatielijnen aan het begin van de eenentwintigste eeuw. De theorievorming die aan de hypothesetoetsing voorafgaat is sterk in tegenstellingen geformuleerd (het dichotomisch goed/fout-denken).

Zoals ik heb aangetoond heeft de empirische sociologie op het terrein van onderzoek naar de deportatiekansen van vervolgd tijdens de Tweede Wereldoorlog met een enkele belangrijke uitzondering verwerping van hypothesen opgeleverd.

De benadering van Withuis (heldenstatus voor het verzet; afwijzing van klaagcultuur) behoort ook tot de harde lijn aan het begin van de eenentwintigste eeuw. Ook deze sociologische lijn draagt bij aan duurzame stereotypering en aan het creëren van kennisonrechtvaardigheid. Hier heeft de statistische hardheid van de interpretatieuitspraken plaats moeten maken voor niet-kwantificeerbare grootheden.

*Tendens IV (ten aanzien van Van der Heijden, Hofman, Groen)

Deconstructief geschiedenisonderzoek van de Tweede Wereldoorlog en de collaboratie daarin, heeft denk ik, eigenlijk steeds op de grens van onderzoek en opiniering plaatsgevonden. Het gaat daarbij dan ook voornamelijk om onderzoekers die zelf voortkomen uit de sociale categorie van de voormalige collaborateurs (wat voor zover ik weet niet voor Groen geldt; zijn motief blijft me dan ook onduidelijk). Ze doen ook nog niet zo lang mee. Sinds het eind van de jaren 1990 komt deze stroming wat naar voren.

Zoals we in het werk van Van der Heijden zien is deelname aan een algemeen debat over de Tweede Wereldoorlog alleen mogelijk als men onomwonden duidelijk maakt aan een goede kant te staan. Mensen als Sartre en De Beauvoir konden zich in de naoorlogse situatie permitteren om zich bezig te houden met Markies de Sade, Jean Genet, Lautréamont en (meer toepasselijk) Céline, zonder dat dit hun blazen volstrekt bevuilde. Dat wil zeggen dat de naoorlogse positie die denkers zich verworven hadden op de schaal van fout naar goed, bepalend was voor de ruimte die hun maatschappelijk toegekend werd om symbolisch te overleven.

Als we dit denkbeeld toepassen op de Nederlandse situatie, en met name op de mogelijkheid om te kunnen schrijven over De Tweede Wereldoorlog en collaboratie, dan zien we iets soortgelijks: de schaal van fout naar goed werd ook in Nederland voornamelijk bepaald door de positie die na de oorlog was verworven. Pas aan het eind van de jaren 1970 en gedurende de jaren 1980 van de twintigste eeuw kwam er ruimte voor andere geluiden. Maar ook nu nog zijn de "Kamptoestanden" van Van der Vaart Smit en het "Witboek" over de toestanden in de Nederlandse interneringskampen voor collaborateurs na de Tweede Wereldoorlog in de overheersende cultuur niet als serieuze bron geaccepteerd. Tames (2009) noemt "Kamptoestanden" anno 2009 "berucht".

De term "deconstructief" die ik voor deze subparagraaf gebruik, geldt in sterke mate voor *Grijs verleden* van Van der Heijden. Deze term verwijst naar een post-moderne manier van filosoferen of geschiedschrijven. Een element van relativering is daarin per definitie aanwezig. Maar zoals al gezegd, relativering mag binnen het heersende maatschappelijke paradigma, maar tot bepaalde grenzen gaan. E. Gans gaf in *De Groene Amsterdammer* (28-1-2010) al aan dat Van der Heijden wat haar betreft te ver gegaan was in zijn relativering.

Echter, zowel voor Van der Heijden, voor Groen als voor Hofman geldt dat zij voortdurend zijn blijven aangeven dat fout fout was, en dat dit foute terecht was bestraft. Een onderwerp als "ongunstige stereotypering" van NSB en NSB'ers hebben zij niet aan de orde gesteld. Kennelijk gaf zo'n onderwerp al de grens aan waarover in Nederland openbaar gesproken kon worden.

Het blijft weliswaar gaan om symbolische interactie, maar deelname aan het maatschappelijk debat is toch nog steeds sterk genormeerd. De genoemde schrijvers hebben bijgedragen aan relativering van het denken over de Tweede Wereldoorlog en zijn gevolgen. Zij hebben echter nooit de schendingen van mensenrechten in de interneringskampen na de Tweede Wereldoorlog als verantwoordelijkheid van de Nederlandse regering aan de orde willen stellen, zoals dat bijvoorbeeld wel geprobeerd is door H. Eefting in zijn boek over de Bijzonder Rechtspleging. Hier ligt de grens van de toegestane symbolische interactie. Het boek van H. Eefting doet niet mee. De boeken van Van der Heijden, Groen en Hofman mogen in de marge meedoen. Ik ben daarom geneigd te stellen dat deze onderzoekscategorie ons maar beperkt verlost heeft van "de ban van goed en fout".

noten:

1 Miranda Fricker; *Epistemic Injustice - Power & the Ethics of Knowing*; 2007

2 aan de hand van Ebberink (2014)

3 Ultee & Luijkx (2001)

4 Damsma 2013

5 Kampman (2011) p. 149; Kampman (2019-1) hoofdstuk 15

6 idem pp.183 e.v.

9 BEELDVORMING TEN AANZIEN VAN DE NSB: HOE KAN DE POSITIE VAN DE GESCHIEDSCHRIJVERS BEGREPEN WORDEN?

Het onderzoek naar stereotypering leidde ook tot inzicht in verschillen in benadering bij de onderzochte auteurs:

* In de inhoudelijke beoordeling van Van Liempt/Kompagnie (2012); Pollmann (2012); Neitzel/Welzer (2014); Tames (2013); Grevers (2013); Damsma (2013), kon “weinig nuancering” worden geconstateerd.

* In het werk van Van der Heijden (2011); Van der Boom (2012); Kromhout (2012); Drion/Van den Berg (2013); Matthée (2013); Van Berkel (2013) kon “enige nuancering” worden geconstateerd.

Bij het gebruik van de termen “weinig nuancering” en “enige nuancering” kan aan een schaalverdeling gedacht worden die in het hier behandelde onderwerp ideologische en emotionele aspecten tot uitdrukking brengt.

Ideo-emotionaliteit

Na het breed bekend worden van de genocide tijdens de Tweede Wereldoorlog in de door de geallieerden bevrijde gebieden (circa 1944) heeft zich eerst in juridische zin en later in breed maatschappelijke zin een nieuw ethisch denken ontwikkeld. De grondslag daarvan was het verdrag van Moskou (30 oktober 1943) waar, volkenrechtelijk bezien, voor het eerst werd gesproken van “verschrikkingen (atrocities)” die in de naoorlogse processen van Neurenberg tot de formulering “misdaden tegen de menselijkheid” hebben geleid. In de jaren 1960 heeft zich vooral door de Israelische inspanning op dit terrein (proces Eichman; verslaggeving o.m. door Hannah Arendt) een denken ontwikkeld dat sterk ideologische en emotionele trekken vertoonde. Dit denken was al voorafgegaan door het theoretische denken van de zgn. Frankfurter Schule (onder meer Horkheimer, Adorno) die in de beschrijving van de “autoritaire persoonlijkheid” aansloten bij wat zich in de sociale wetenschap ontwikkelde op het terrein van schaaltechnieken.

Na de Tweede Wereldoorlog is in de VS een methodologie ontwikkeld die grote invloed heeft gehad op de sociale wetenschappen. Het gaat om schaaltechnieken. In *The Authoritarian Personality* (noot 1) is een specifiek schaalmodel ontwikkeld waarin persoonlijkheidsmodellen tegenover elkaar staan die hun extremen vinden in enerzijds autoritarisme en anderzijds flexibiliteit/tolerantie. De Holocaust vormde de aanzet tot dit model.

In de jaren 1960 ontstond op basis van dit model een agologisch schaalmodel waarin autoritarisme en emancipatie - het behartigen van de belangen en het (zich) bevrijden van minderheidsgroepen - de extremen vormden. Emancipatie is dan een onderdeel van de eerder geformuleerde flexibiliteit/tolerantie. Fascisme en nationaal-socialisme kregen in de Adorno-schaal en in de agologische schaal het autoritarisme-karakter toegewezen.

Het emancipatorische denken geeft een breed progressief humanitair karakter aan. Het wordt hier gebruikt om aan te geven, dat de keuze voor een perspectief vanuit de mensenrechtenpositie (bijvoorbeeld ten aanzien van de joodse slachtoffers van de genocide tijdens de Tweede Wereldoorlog) een correcte

benadering is. Dit denken was sterk anti-fascistisch van karakter. Pas in de jaren 1970 werden in Nederland (noot 2) kritische geluiden gehoord die aangaven dat dit emancipatorische denken eigenlijk geen ruimte overliet om de naoorlogse behandeling van "fascisten" te kunnen beschrijven.

De opvattingen en handelingen van de Nederlandse nationaal-socialisten vallen in de genoemde schalen toe aan de autoritaristische extreem. Helaas staat zo'n schaalmodel weinig nuancerend toe. Daarom leidt een en ander naar de vraag of onaanvaardbare vormen van bestraffing van autoritarisme ook gerekend moet worden tot het emancipatorische moment in dit laatste model. Het is inmiddels gebleken, dat de attitudes van de naoorlogse bestraffers zelf niet tot de flexibele/tolerante extreem gerekend kunnen worden. Daarmee zijn we in een probleemgebied verzeild geraakt: hoe kan geschreven worden over deze autoritaristische aspecten? En hoe is de verhouding tot geschiedschrijvers die deze aspecten aan de orde willen stellen (Groen, Eefting, Bothof en anderen) tot de geschiedschrijvers die tot de emancipatorische extreem (Presser, De Jong) gerekend kunnen worden?

Hoe zou je binnen bovenstaande schaalverdeling tot oordelen kunnen komen? Enerzijds is de bestraffing van autoritarisme een emancipatorisch moment ten aanzien van de joodse slachtoffers. Anderzijds is het gelijktijdig in de agologische schaal een autoritaristische attitude gebleken, met weinig flexibiliteit/tolerantie voor een te bestraffen minderheidsgroep.

Geïnspireerd door het bovenstaande maak ik hier ook gebruik van een schaalverdeling. Ik kom voor het beoordelen van de geschiedschrijving over de collaboratie gedurende de bezettingsperiode tot een schaalverdeling die loopt van "kennisonrechtvaardigheid" tot "kennisrechtvaardigheid" (noot 3) of van "geen nuancering" tot "optimale nuancering".

Om de beoordeling van de geschiedschrijving te verduidelijken spreek ik in het navolgende van ideo-emotionele systemen en van weinig-nuancerende versus enigszins-nuancerende geschiedschrijving.

Ideo-emotionele systemen

In onze samenleving bestaat nog steeds emotionele- en daaraan gekoppeld ideologische ideevorming over de onderwerpen die betrekking hebben op de bezetting 1940-1945. In de periode vanaf 1945 tot op heden zijn er afwisselende episodes geweest in de ideo-emotionaliteit ten aanzien van deze onderwerpen. Het betreft in bepaalde sociale categorieën voorkomende ideologische en emotionele aspecten. Samen vormen deze aspecten ideo-emotionele systemen.

De achtergronden van de genoemde ideo-emotionele verhoudingen zijn buitengewoon complex. Ze kunnen begrepen worden als deels vastgezette bestanddelen in een non-reflectieve laag van het maatschappelijke bewustzijn. Soms komen dergelijke bestanddelen als conflicten of als intellectuele uitingen via de media aan de maatschappelijke oppervlakte. Omdat het hier gaat over deels vastgezette ideo-emotionele bestanddelen, hangt hun maatschappelijke verankering ook complex samen met de maatschappelijke en politieke oppervlakte-structuren. De deelnemers aan dergelijke ideo-emotionele systemen communiceren niet of op een ingewikkelde manier met elkaar.

We concentreren ons hier op twee ideo-emotionele systemen. Het eerste benadrukt de genocide in de Tweede Wereldoorlog, en het andere probeert een

beeld naar voren te brengen waarin ook de belangen van anderen die onder de Tweede Wereldoorlog geleden hebben aan de orde kunnen komen.

Het eerste ideo-emotioneel systeem definieer ik als het 'weinig-nuancerende' systeem. Dit ideo-emotionele systeem is verbonden met het heersende politieke paradigma. Het is op kennisgebied dominant. Als zodanig is het ook verbonden met de mogelijkheid van publicitaire macht. Het is onderdeel van het emancipatorische denken.

Kenmerken hiervan zijn:

- * Dit systeem verbergt nuancering of kennisrechtvaardigheid ten aanzien van de mensenrechtenpositie in de naoorlogse interneringen en Bijzondere Rechtspleging in Nederland.

- * Het verbergt vervolgens dat er nuancering nodig is om dit aspect zichtbaar te maken.

- * In het weinig-nuancerende ideo-emotionele systeem, kan uitsluitend het "goede" Nederland, het verzet tijdens de bezetting 1940-1945, de afschuw van de genocide in de Tweede Wereldoorlog, aan de orde zijn.

- * In dit ideo-emotionele systeem wordt geen aandacht geschonken aan de cruciale rol van de ariërvrklaring.

Dit wil niet zeggen dat in dit systeem niet ook reflectie gepleegd is. Men kan dan in eerste instantie denken aan de berichtgeving van Hannah Arendt over het Eichmann-proces, en de daarmee samenhangende filosofische uiteenzettingen. In dergelijke reflectieve posities zijn echter ook vaststaande waarheidsclaims bespeurbaar die bijvoorbeeld "Het Kwaad" weliswaar als alledaags opvatten, maar waarvan ook aangenomen kan worden dat de gebruiker het aan eigen kant in het algemeen niet veronderstelt.

Het tweede ideo-emotioneel systeem definieer ik als het 'enigszins-nuancerende' systeem. Een kenmerk hiervan is:

- * Dit systeem opent de mogelijkheid voordelen van het emancipatorische denken in zich op te nemen, en dit te overstijgen naar meer argumentatieve posities. In het geschiedkundige werk van Van der Heijden (noot 4) komt zo'n opstelling tot uitdrukking. Hij is, na Groen (noot 5) en Blom (noot 6), één van de weinigen die op een schaal tussen 'geen nuancering' en 'optimale nuancering' tot die laatste extreem nadert.

De kans is groot dat we nooit aanspraak kunnen maken op volstrekte waarheid, maar de kans is vermoedelijk groter dat we ons in het algemeen wel bewust kunnen zijn van een zekere mate van onrechtvaardigheid in onze beweringen. Het zichtbaar maken van onrechtvaardigheid is de inzet van mijn onderzoek. Op deze manier probeer ik mij los te maken uit mijn ideo-emotionele positie.

Welke ontwikkeling vond in de geschiedschrijving plaats?

Van 1945 tot ca. 1950 zijn, misschien op basis van de heftige emoties, na de bezettingsbeëindiging een aantal boeken verschenen waarin de NSB heel ongunstig werd afgebeeld (bijvoorbeeld Sannes (noot 7)). De NSB zou in de strekking van deze

uiteenzettingen op alle mogelijke manieren betrokken geweest zijn bij de jodenvervolging.

De indruk bestaat dat in de jaren 1950 er veel minder onderzoek op dit terrein plaatsvond en dat er veel minder publicaties verschenen.

In de jaren 1960 was er de brede bewustwording van de vanaf 1942 voltrokken genocide. Het proces Eichmann vond plaats. Het onderzoek *Ondergang* van Presser (noot 8) viel samen met veel publicaties over de genocide. Dit vormt ook het begin van institutionele geschiedschrijving. Het RIOD (Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie; later Nederlands instituut voor Oorlogsdocumentatie - NIOD) werd opgericht. Loe de Jong werd als directeur aangesteld. Zijn onderzoek werd een levenswerk 'Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog', 14 delen gepubliceerd van 1969-1994. In deze periode kwam weer een enorme opleving van antifascistische gevoelens tot uitdrukking, die zijn vervolg had tot in de jaren 1970 en 1980 (denk aan de kwestie Aantjes). Je zou kunnen zeggen dat in de periode 1960-1990 de NSB voortdurend in samenhang werd gezien met hetgeen door Duitsland was verricht. Er werd over de NSB gesproken, maar het was onmogelijk dat de voormalige Nederlandse nationaal-socialisten zelf een aandeel hadden in het debat. Enige nuancering was niet aan de orde.

In 1981 werd de Werkgroep Herkenning opgericht. Een werkgroep die tot doel had de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten (en later de aanverwante groepen van kinderen van Duitse militairen en kinderen van 'moffenmeiden') de gelegenheid te bieden in gespreksgroepen herinneringen en ervaringen uit te wisselen. Ook had men het verderweg liggende doel om maatschappelijk meer inzicht te genereren over de moeilijke positie van deze 'kinderen'. Vanaf de jaren 1970 begonnen de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten ook zelf te publiceren.

In 1983 vond iets belangrijks plaats: de inaugurele rede van Hans Blom 'In de ban van goed en fout?'. De Jong had uit het algemeen woordgebruik de termen goed en fout overgenomen. De Nederlanders waren of goed, of fout. Volgens Blom moesten we aan die ban van goed en fout zien te ontkomen. De grootvader van Blom was NSB-lid, zijn vader zat in het verzet, zoals hij ooit tijdens een lezing voor de Werkgroep Herkenning vertelde. Hij werd directeur van het RIOD/NIOD (1996-2007). Er kwam ruimte voor onderzoekers uit de kring van kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten. Echter de nuancering onder en na Blom is betrekkelijk gebleven. Zo maakt ook hij geen onderscheid tussen het Duitse en het Nederlandse nationaal-socialisme, en ook NSB'ers zijn bij hem allemaal per definitie "landverraders".

Peter Romijn werd vanaf 1985 werkzaam bij het RIOD/NIOD. Hij promoveerde in 1989 op de Bijzondere Rechtspleging na 1945 (noot 9). Hij werd in 1996 hoofd van de Afdeling onderzoek van het NIOD en later bijzonder hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam.

Er kan een onderscheid gemaakt worden tussen de promoties die onder Blom hebben plaatsgevonden en die tot nu toe onder Romijn plaatsvinden. Misschien is de positie van Romijn een antwoord geweest op de nuancerende houding van Blom. Romijn zei eens: "We moeten niet tot een vergoelijking komen van de NSB", wat overigens niet wil zeggen dat dit voor Blom gold, zoals we hierboven al gezien hebben..

In de jaren 1990 leek er een zekere neutraliteit, misschien zelfs stilstand in de geschiedschrijving tot stand te komen. Er kwam echter een nieuwe generatie op.

Een grote groep die mogelijk banden had met slachtoffers of met het verzet was ten dele nog met hun studie bezig (Withuis, Tames, Ultee, Luijkx, Croes, Tammes, Flap). Eind jaren 1990 kwamen er eerst scripties en daarna proefschriften.

Van 2000-2010 kwamen er vanuit instituties meer publicaties op wetenschappelijke basis (universiteiten; NIOD; maar ook journalistiek). Dat betekende bijvoorbeeld dat het NIOD mensen selecteerde die er een 'juiste' visie op na hielden (bijvoorbeeld Withuis, Tames, Enning). Wel werden toen uit de kring van kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten en verwante groeperingen tijdelijk 'associated researchers' (Matthée, Diederichs) aangesteld. Maar het lijkt wel of Chris van der Heijden werd gepasseerd. Er werden twee stromen zichtbaar: er kwam een kleine groep die nuancering bracht (Chris van der Heijden; Zonneke Matthée; Monica Diederichs) en een groep die een nog meer beschuldigende manier van schrijven dan daarvoor had. Voorbeelden: Flap, Ultee & Luijkx, Croes, Tammes, Pollmann, Damsma.

Een apart hoofdstuk vormen de publicaties van de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten. Vanaf de jaren 1970 begonnen deze te schrijven over hun verleden. Vaak in romanvorm en bedoeld om eigen ervaringen vorm te geven. Het waren meestal persoonlijke initiatieven met een emotionele basis. Het waren geen institutionele publicaties. Sterker nog dit initiatief kon niet institutioneel worden door de niet aflatende maatschappelijke afwijzing van alles wat op dit terrein gepubliceerd werd. Vanaf 1987/88 zijn er tientallen boeken verschenen. Bijvoorbeeld van Hanna Visser, Mieke de Bree, Bettina Drion, Janna Postma en vele anderen. Henk Eefting heeft zowel een persoonlijk verslag over zijn vader (2003) als een boek over de bijzondere rechtspleging (2007) geschreven. Ook Bothof (2012, 2013) behoort tot deze categorie. Chris van der Heijden (2014) heeft een overzicht van dergelijke publicaties en ervaringen gegeven in 'Kinderen van foute ouders: hun relaas'. In dit kader is ook de website "kinderen-van-'foute'-ouders" van het Nationale Archief van belang, dat een verzamelplaats is voor persoonlijke verhalen van kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten.

Daarnaast zijn er in deze categorie ook publicaties met een wetenschappelijk karakter verschenen: *Als je wortels taboe zijn* een proefschrift van M.W.J. Lindt, psycholoog; een scriptie over kindertehuizen van Scheffel-Baars/Mantel (1988); *Daar praat je niet over: kinderen van foute ouders en de hulpverlening* van Vorst-Thijssen/De Boer in 1993 uitgegeven door het NIZW en breed verspreid onder hulpverleners en artsen. En niet te vergeten Van der Heijdens' *Grijs Verleden* (2001) en *Dat Nooit Meer* (2011). Mijn eigen publicaties kunnen tot deze categorie gerekend worden.

Tragisch is het gegeven dat ongunstige stereotypering niet alleen geldt voor geschriften van degenen die geen nazaten zijn van Nederlandse nationaal-socialisten, maar dat het ook vaak geldt voor de geschriften van hen die wel dergelijke verbindingen hadden. Het kan niet anders dan dat ook zij onderworpen zijn geweest aan de opgebouwde ongunstige beeldvorming ten aanzien van de Nederlandse nationaal-socialisten en zij dragen dus ook ongewild bij aan voortzetting van stereotypering.

De positie van de geschiedschrijving, sociologie en overige publicaties op dit terrein blijft, ook anno 2018, gekenmerkt door strijdposities die eerder ideologische en emotionele dan rationale gronden hebben. Ik beschouw de hier gegeven

beschrijving van de Nederlandse geschiedschrijving ten aanzien van de collaboratie tijdens de bezetting 1940-1945 daarom als de invulling van de eerder beschreven ideo-emotionele systemen. Het lijkt nog steeds niet goed mogelijk de strenge afbakening op dit terrein te doorbreken. Die strenge afbakening komt in het bijzonder tot uitdrukking in het onvermogen van de Nederlandse politiek om de naoorlogse interneringen te kunnen begrijpen als schendingen van mensenrechten.

noten:

- 1 Adorno c.s., 1950)
- 2 bijvoorbeeld Groen, 1973
- 3 zie hoofdstuk 8
- 4 Van der Heijden (2001, 2011)
- 5 Groen (1973)
- 6 Blom (1983; 2007)
- 7 Sannes 1946
- 8 Presser (1965)
- 9 Romijn (1989)

10 BEELDVORMING TEN AANZIEN VAN DE ARIËR- VERKLARING

Op het terrein van de ondertekening van de ariërverklaring is in eigenlijke zin geen beeldvorming opgetreden. Presser wijdt 28 pagina's aan het onderwerp. De Jong behandelt het specifieke optreden van het College van Secretarissen-Generaal in ongeveer 5 pagina's. Bij Romijn (2006) wordt over dit onderwerp evenmin veel verteld. Deze onderzoekers laten zich er overigens niet in positieve zin over uit. In de twee laatste gevallen krijgt het onderwerp geen eigen hoofdstuk. Bij Presser was dat wel het geval. Het wordt ook niet als collaboratie benoemd, terwijl het dat dus wel was. Sterker nog: het was, zoals we nog zullen zien in hoofdstuk 15, de meest centrale collaboratie van de bezettingsperiode 1940-1945.

Door dit gebrek aan beeldvorming is deze vorm van collaboratie uit het maatschappelijke historiebewustzijn weggefilterd. De schuld ervan is, zoals we nog zullen zien, geprojecteerd op de Nederlandse nationaal-socialisten die feitelijk niet met dit stuk verleden geïdentificeerd kunnen worden.

Het College van Secretarissen-Generaal, behoudens Frederiks, dat in zijn totaliteit meewerkte aan het tot stand komen van de ariërverklaring is niet bestraft of berispt. Frederiks werd vermoedelijk eervol ontslagen (noot 1). De ondertekenaars van de ariërverklaring zijn niet bestraft.

Een kort hoofdstuk dus.

noot:

1 Romijn 1989 - p. 133

11 DE HUIDIGE STAND VAN ZAKEN: EEN TELEVISIE-PROGRAMMA

Op 4 mei 2017 werd op NPO2-televisie in de avond het programma “Voor Joden verboden” uitgezonden. Het betrof een praatprogramma aangevuld met beeldmateriaal. Interviewer Herman van der Zandt van NPO stelde vragen aan Dirk Mulder (organisatie herinneringskamp Westerbork) en René Kok (onderzoeker NIOD). Ad van Liempt werd (in het colofon) onder meer als deskundige genoemd.

In dit programma werd vier keer de NSB genoemd. Het hier belangrijkste item daarvan was de volgende uiteenzetting van Dirk Mulder: na het invoeren van de jodenster (mei 1942), waren in de grote steden bepaalde wijken verboden gebied voor joden. Joodse kinderen moesten naar aparte scholen. In Groningen was het centrum van de stad verboden gebied voor joden. Dat betekende dat joodse kinderen om bij hun school te kunnen komen aanzienlijk moesten omlopen, om de verboden gebieden te vermijden. Mulder noemt in dit programma een anoniem blijvend tienjarig jongetje, dat hier als voorbeeld voor alle joodse kinderen genoemd wordt. Dit joodse jongetje werd door kinderen uit NSB-gezinnen heel vaak in elkaar geslagen. Het programma geeft geen bron voor deze voorvallen.

Dit citaat uit het programma levert de nodige vragen en opmerkingen op:

- * Hoe is dit verhaal tot ons gekomen? Het is mogelijk dat het pas na de oorlog gememoreerd is. Het kan ook opgenomen zijn in een dagboek. Het betreft in ieder geval herinneringen. Of is er toen misschien een procesverbaal opgemaakt?

- * Hoe kon een kind met een leeftijd tussen de 6 en maximaal misschien 14 jaar weten, dat de aggressievelingen kinderen uit NSB-gezinnen waren? Dit temeer omdat dit kind kennelijk door andere dan zijn eigen wijk moest lopen, waarvan het de vraag is of hij de mensen daar kende. Groningen was geen dorp. Het had toen vermoedelijk al zo'n 100.000 inwoners.

- * Hoe kan met zoveel zekerheid vastgesteld worden, dat het hier ging om “...kinderen uit NSB-gezinnen...”?

- * Kan dit voorval als voorbeeld gelden voor alle joodse kinderen, zoals Mulder generaliseert?

- * En, als dit dan gebeurd is, waren het antisemitische motieven van die “kinderen uit NSB-gezinnen” die hier een rol speelden? In de context van het totale programma worden antisemitische motieven gesuggereerd.

- * De kans is groot dat alle betrokkenen nu nog leven.

Dirk Mulder, gevraagd naar de bron van deze voorvallen, zond het volgende antwoord: De bron voor deze gebeurtenis is een interview met Ben Valk, dat in delen is terug te vinden in de door het Herinneringscentrum Kamp Westerbork uitgegeven lesbrief *Ben. Een jongen in de oorlog* (noot 1).

In de lesbrief komt een passage voor die in het interview wordt geciteerd (noot 2):

“Er zat niets anders op. Ik moest naar de joodse school. En die lag bovendien nog helemaal aan de andere kant van Groningen, dicht bij het Zuiderdiep. Nee, leuk vond ik het niet. Ook al omdat we op weg daarheen vaak ruzie hadden met andere kinderen. Met NSB-kinderen en die lokten steeds knokpartijen met ons uit. Ze konden aan ons zien dat we joods

waren. We moesten namelijk van de Duitsers een gele ster op onze jas dragen. Zo wisten die andere kinderen dat we joden waren. En daarom pestten ze ons. Ze scholden ons uit voor rotjoden.”

Antisemitische motieven van de “andere kinderen” worden in het verhaal van Valk beschreven: de slachtoffers werden uitgescholden voor “rotjoden”. Maar hoe vastgesteld kon worden dat “die andere kinderen” kinderen uit NSB-gezinnen waren, zoals Mulder stelde, of “NSB-kinderen”, zoals Valk schrijft, wordt hier niet duidelijk gemaakt. Juist de verbinding die Mulder maakt tussen “kinderen” en “NSB-gezinnen” suggereert nog al wat. Het suggereert vooral dat kinderen uit niet-NSB-gezinnen dergelijke dingen niet deden. De kinderen uit NSB-gezinnen deden het ook “vaak”. Er wordt in de lesbrief vervolgens gesproken van knokpartijen die door de andere kinderen werden uitgelokt, maar er is in de passage in de lesbrief geen sprake van “heel vaak in elkaar geslagen”. Mulder geeft dus in het televisieprogramma nog een eigen versie van dit verhaal die niet gedekt wordt door deze passage uit de lesbrief.

Groningen was toen al een grote stad, zoals al gesteld. De kans dat een kind, dat niet door zijn eigen wijken naar school liep, zonder meer kon vaststellen dat het hier om kinderen uit NSB-gezinnen ging, lijkt niet waarschijnlijk. De implicatie van de uitspraak van Valk en Mulder is dat niet-NSB-kinderen dergelijke daden niet verrichtten. Er was in het programma geen verwijzing naar de ariërverklaring (na-jaar 1940), en uitdrukkelijk wel naar de Februaristaking (1941). De ondertekening van de ariërverklaring hield in, zoals we in hoofdstuk 5 zagen, dat het totale lager-, midden- en hoger ambtelijk- en onderwijskader het eigen belang hoger inschatte, dan de belangen van de joodse bevolking.

Uit de uitdrukkelijke verwijzing naar de Februaristaking en de afwezigheid van vermelding van de ariërverklaring kan afgeleid worden, dat Valk en Mulder de attituden van niet-NSB'ers positiever inschatten dan waarschijnlijk is.

De kans dat het in de lesbrief gaat om ongunstige beeldvorming ten aanzien van de attituden in NSB-gezinnen is daarmee heel groot. De opvattingen van Valk en Mulder horen in een kritische benadering van bezetting en collaboratie niet thuis.

noten:

1 Valk 1995

2 idem p. 11

12 DE HUIDIGE STAND VAN ZAKEN: EEN BIOGRAFIE

Een volgend voorbeeld van de huidige stand van zaken is de publicatie van een voor de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten belangrijke biografie van Misha Cohen over het leven van Dick Woudenberg (1928-2017). Woudenberg was lang voorzitter van de Werkgroep Herkenning en hij vervulde een belangrijke rol als psychotherapeut in deze kring. Het betreft de publicatie: *De nazi-leerling - de schuldige jeugd van Dick Woudenberg* (noot 1). De auteur, Misha Cohen, is redacteur van *Vrij Nederland*. Hij interviewde Dick Woudenberg.

De biografie betreft vooral de geschiedenis van Dick Woudenberg in zijn opleiding aan een in Nederland gevestigde Duitse *Reichschule* en de daaropvolgende recrutering in de Nederlandse SS, en later in de Hitler-Jugend. Om een en ander te verduidelijken wordt ook de voorgeschiedenis uiteengezet van Dicks vader Jan Woudenberg (1891-1967), die als lid van de NSB en misschien als sympathiserend lid van de Nederlandse SS tijdens de bezetting 1940-1945 een hoge post bekleedde.

In de verantwoording (noot 2) geeft Cohen aan wat het hoofdthema van het boek is: de levensgeschiedenissen van Jan Woudenberg senior en Dick Woudenberg. Daarnaast is er een neventhema aan de orde: "...kennismaking met een dramatische familiegeschiedenis. Daarin is, naast een bijrol voor de sociaal-democratie - Kees Woudenberg (1883-1954, de broer van Jan) was een vooraanstaand lid van de SDAP en later senator voor de PvdA - een hoofdrol weggelegd voor de opkomst en de ondergang van het nationaal-socialisme in Nederland".

We hadden kunnen hopen op een goed rationeel onderlegde uiteenzetting. Zeker van de kant van iemand die jarenlang voorzitter van de Werkgroep Herkenning is geweest en die zijn activiteit gekoppeld heeft aan een psychotherapeutische praktijk. Helaas blijkt deze biografie, voorzover het een uiteenzetting is van de opkomst en ondergang van het Nederlandse nationaal-socialisme, een context van sterk wisselend gehalte te geven die bijdraagt aan ongunstige stereotypering van de Nederlandse nationaal-socialisten. Er volgen nu een aantal citaten uit dit boek, die aansluitend becommentarieert worden.

p. 11: "Al die geschriften (Chris van der Heijden; Laurent Binet; Hans Keilson; herinneringen van zijn vader Jan Woudenberg gericht aan zijn zoon) hadden hem (Dick Woudenberg) geholpen om iets te begrijpen van het onbevattelijke waarin hijzelf als 'laatgeborene' van de oorlog een rol had gespeeld".

[commentaar: Dick Woudenberg blijft over de Tweede Wereldoorlog nog steeds spreken in termen van iets wat daar "onbevattelijk" in is. De totstandkoming van de Eerste en Tweede Wereldoorlog kan toch niet meer onbevattelijk genoemd worden. Het sociale systeem dat in de 18e en 19e eeuw is opgebouwd, en dat in grote delen van Europa tot de liberale democratie heeft geleid is met zijn toestaan van een ongebreideld kapitalisme en imperialisme direct verantwoordelijk geweest voor de grote inkomensstegenstellingen die ontstaan zijn in de periode voorafgaand aan 1940. Juist die tegenstellingen, die in het bijzonder ook grote culturele tegenstellingen (inclusief racisme) tot gevolg hadden, hebben geleid tot het ontstaan van communisme, fascisme en nationaal-socialisme. Dit heeft geleid tot de dood van miljoenen, en dan betreft het niet alleen genocide, maar ook alle overige militaire en burgerdoden in de periode 1914 tot 1945. Denk aan alle doden binnen het communistische systeem. Denk aan alle doden ten gevolge van de

Duitse agressie en genocide. Denk aan alle doden die het gevolg zijn geweest van het militaire ingrijpen van de geallieerden. In plaats van onbevattelijkheid, hadden we hier beter kunnen rekenen op een bevattelijke uiteenzetting].

Er is hier overigens ook een samenhang met de omschrijving op de omslag: ondertitel: "...de schuldige jeugd van Dick Woudenberg..."

[commentaar: wie veronderstelt anno 2017 nog om een kindsoldaat schuldig te noemen? Het kan mensen immers nooit kwalijk genomen worden dat ze op een bepaalde manier zijn opgevoed of opgeleid. Hoewel Cohen/Woudenberg in het algemeen een heel duidelijk en helder verslag geven van de jeugdgeschiedenis van Dick Woudenberg, is het opmerkelijk dat in deze gevallen termen als "onbevattelijk" en "schuldige jeugd" gebruikt worden. Daarmee geven zij blijk van een merkwaardig onbegrip].

p 12: "(Dick Woudenberg) leerde de wereld onder te verdelen in superieur en inferieur: arisch en Joods, nationalistisch tegenover kosmopolitisch, gezond versus gedegeneerd".

[commentaar: Wat de biografie hier vermeldt is de specifieke vorm die zo'n onderverdeling kreeg in Hitler-Duitsland. Dat in dezelfde periode in de Verenigde Staten een vergaande segregatie van de zwarte bevolking bestond, wat feitelijk hetzelfde was als wat zich in Duitsland voltrok, wordt niet aangevoerd als vergelijkingsmateriaal.]

p. 12: " Dick werd woordvoerder van kinderen van collaborateurs die, *guilty by association* leden onder het stigma van landverraad...."

[commentaar: Ook de bestuurders van de Stichting Werkgroep Herkenning, de directe rechtsopvolger van de oorspronkelijke Werkgroep Herkenning waarover hier gesproken wordt, is uitgerust met een indetiek beperkt inzicht in achtergronden en omvang van de problemen die hierboven worden aangeduid. Op dit punt heeft het voorzitterschap van Woudenberg zijn beperkende invloed gehad].

p. 20: "Hoe verwerkte Dick het feit dat wat hij van de vader had geleerd tot een onvoorstelbare volkerenmoord had geleid"

[commentaar: wat door Dick Woudenberg elders het "onbevattelijke" genoemd wordt - zie boven- en wat een mystiek/religieuze bijmenging heeft, komt opnieuw tot uitdrukking in deze redenering. Zijn vader kan gezien zijn uitspraken in de periode 1940-1945 antisemit genoemd worden. Maar of er een aantoonbaar verband bestaat tussen "...wat hij van de vader had geleerd...", dat wil zeggen het vroegere christelijke antisemitisme waarmee vader werd opgevoed (p. 29), het in opdracht van de bezetter voltrokken ontslag van joodse werknemers bij het FNV, en de elders in Europa voltrokken genocide is niet waar te maken].

p. 40: "Het antisemitisme van de NSB moest zich (in 1933 toen Jan Woudenberg lid werd - dk) nog ontwikkelen".

[commentaar: deze uitspraak geeft aan, dat dit antisemitisme er in een latere fase kennelijk anders ging uitzien. De onbecommentarieerde verwijzing in de literatuurlijst naar Te Slaa en Klijn (2009), Pollmann (2012) geeft aan dat noch Dick Woudenberg, noch Misha Cohen op de hoogte zijn van een kritische benadering van dit onderwerp].

p. 45: "Later breidde dat Dietse en nationale aspect zich uit tot een veronderstelde Germaanse gemeenschap en werd het (Jan Woudenberg's) ideaal dat Nederland deel zou uitmaken van een groot Germaans wereldrijk. Wat dat betreft zou Jan in de oorlogsjaren niet in de pas lopen met Mussert..."

[commentaar: hier wordt duidelijk dat bij Cohen/Woudenberg het inzicht in fractievorming binnen het Nederlandse nationaal-socialisme kennelijk wel is doorgedrongen. Maar uiteindelijk krijgt het toch maar een heel beperkte plaats in het betoog].

p. 46: "De meeste kameraden die in de loop van de jaren dertig aanschoven in het huis (van de Woudenbergs) en met wie Jan en Catrien discussieerden en grappen maakten, zouden niet lang daarna nauw gaan samenwerken met nazi's als (...) Rauter, (...) Seyss-Inquart en (...) Himmler, de rechterhand van Hitler"

[commentaar: ook hier wordt weer verwezen naar een tweedeling, die met fractievorming kan worden aangeduid. Die tweedeling wordt hier uitgedrukt in een nietkwantificeerbare grootheid ("...de meeste kameraden..."). De lezer had recht gehad op een preciezere aanduiding].

p. 48 "...verkiezingstoespraak (van Jan Woudenberg op grammofoonplaat). Het was een demagogisch verhaal..."

[commentaar: als het om een verklaring gaat van de inhoud van verkiezingstoespraken uit het verleden, is het niet terzake doend om daar een term als "...demagogisch..." bij te gebruiken. Een inhoudelijke analyse is gewenst].

p. 57: "Als een van de weinigen raakte (Jan Woudenberg) niet alleen steeds beter bevriend met Mussert, maar ook met diens tegenpolen Henk Feldmeijer en Rost van Tonningen, de radicalere nazi's binnen de Beweging"

[commentaar: Deze uitspraak is in strijd met wat op p. 45 bij Cohen/Woudenberg (zie boven) gemeld is. Jan Woudenberg ontwikkelde zich kennelijk al snel in de richting van de Nederlandse SS, waar Mussert een verklaard tegenstander van was].

p. 72/73 Het Guyana-plan, als thuisland voor joden, van Mussert wordt hier beschreven.

[commentaar: Dit plan onderscheidt zich niet fundamenteel van het plan van de zionisten om Palestina tot eigen joodse staat te ontwikkelen. Misha Cohen stelt dan ook: "er waren dus zionistische organisaties die het wel zagen zitten...". In het kader van de tekst van Cohen/Woudenberg krijgt een en ander een ongunstige betekenis. Het wordt bijvoorbeeld in verband gebracht met het gegeven dat Mussert eind 1938 aankondigde dat joden geen lid meer konden worden van de NSB. Maar dat Mussert zich in diezelfde tijd kritisch over Kristallnacht uitliet wordt hier niet aangegeven].

p. 74: "Het zou nog twee jaar duren voor Mussert ook Joden die al lid waren van de NSB uit de Beweging zou zetten".

[commentaar: Cohen/Woudenberg vermelden hier niet bij dat Mussert daartoe opdracht kreeg van de bezetter. Ook kregen deze joden enige tijd een status aparte. Maar de bezetter spaarde hen niet].

p. 80: "...hoewel de Nederlandse nationaal-socialisten lange tijd niet veel moesten hebben van de SS, die onder bevel stond van Heinrich Himmler".

[commentaar: De Mussert-meerderheidsfractie stond zowel kritisch tegenover de Waffen-SS als tegenover de Nederlandse SS, die door de bezetter binnen de NSB was opgericht met het doel de NSB uit te hollen en over te nemen. De hier gehanteerde terminologie "...lange tijd..." is een nietkwantificeerbare grootheid. Een plausibele en verklarende context is afwezig. Die plausibele en verklarende context kan gezocht worden in de fractievorming. Tot het eind van de bezetting is de Mussert-meerderheidsfractie kritisch blijven staan ten opzichte van "de SS". De terminologie "...lange tijd..." is dus onjuist].

p. 81/2: "Het was het eerste stadium van de Endlösung (...) Joden, zigeuners en communisten werden vermoord door middel van massa-executies of vergassing in gesloten vrachtwagens (aan het Oostfront - dk). Het kan bijna niet anders of Jan (Woudenberg junior, broer van Dick Woudenberg - dk) wist van die wrede daden en deed er waarschijnlijk ook aan mee, maar daarover stond uiteraard niets in de sporadische brieven die hij aan zijn ouders en aan zijn kleine broertje schreef".

[commentaar: Zoiets mag alleen beweerd worden als er bewijs voor is. Het woord "uiteraard" is een niet terzake dienende toevoeging, waarmee Cohen / Woudenberg hun gelijk proberen te halen].

p. 87 en p. 92 De uiteenzetting over de door Mussert opgerichte middelbare school Nederlandse Inrichting voor Volkse Opvoeding (NIVO) is interessant. Het geeft opnieuw aan hoe Mussert met eigen initiatieven probeerde om de invloed van de bezetter te beperken. Vooral de passage over de lessen van meester Bossong over "...het Joodse probleem..." geeft heel duidelijk aan dat in de Mussert-fractie een sterk antisemitisme niet aan de orde hoefde te zijn: "...of je in een volle tram voor een Jodin moest opstaan (...) Bossongs eigen conclusie was dat iedereen het voor zichzelf moest uitmaken, maar dat hijzelf in ieder geval altijd zou opstaan voor die Jodin in de tram". In hoofdstuk 11 (p. 111) bij Cohen blijkt echter ook, dat de overmacht van de bezetter zo groot was, dat al binnen een halfjaar Duitse leiding en docenten werden aangesteld, die wel met een sterk antisemitisme opvoedden.

[commentaar: het vermoeden van fractievorming in de NSB komt ook hier aan de oppervlakte, maar Woudenberg/Cohen doen er weinig mee].

p. 103 (hoofdstuk 10) *Oorlog aan oma's graf*. Twee zonen van grootvader Woudenberg waren met joodse vrouwen getrouwd. Zij waren niet aanwezig op de begrafenis. "Het was steeds onveiliger geworden voor Joden om te reizen - zo moest er sinds een paar weken het stempel 'J' in Joodse persoonsbewijzen staan. Maar misschien was het ook wel omdat ze niet geconfronteerd wilde worden met het nationaal-socialistische deel van haar schoonfamilie (...) Die andere broers (...) hadden zich ontwikkeld tot uitgesproken antisemieten (...) (ook) Gerard (en zus Geertruida) (...) stond(en) als NSB'ers aan de kant van de bezetter...".

[commentaar: Er wordt ook hier niet verwezen naar de ariërverklaring, die door meer dan 225.000 ambtenaren en onderwijzen personeel ondertekend werden. Die verklaring ligt ten grondslag aan de 'J' in de persoonsbewijzen en niet het antisemitisme van de NSB'ers].

p. 106 “De kleine NWV (Nationale Werknemers Vereeniging) was een verzameling querulanten, werklozen en werknemers uit de horeca en de visserij die geen lid konden worden van een 'gewone' vakbond”.

[commentaar: krachtens de Nederlandse Grondwet hadden burgers in de jaren 1930 ongeacht hun belang het recht op vereniging. Het gebruik van de term 'querulant' is hier niet terzake en heeft slechts de bedoeling om een ongunstige beeldvorming te bevorderen].

p. 115: Dicks vader schreef in juli 1942 over de joden in het Nederlandse SS-blad *Storm* (...): “...verheugend dat de Nederlandse arbeiders binnenkort (van joden als minderwaardig ras) verlost zouden worden. Binnen afzienbare tijd kon volgens hem immers geen Jood het Nederlandse arbeidsleven meer verstoren”.

[commentaar: Jan Woudenberg was misschien sympathisant van de Nederlandse SS. In juli 1942 kon Jan Woudenberg kennis hebben van de deportaties. Maar of dat ook betekende dat Jan al voorkennis had van de genocide kan hieruit niet afgeleid worden].

p. 129: Dick Woudenberg ging over naar de *Reichsschule* in Valkenburg. Daar werd hij (uiteraard) opgeleid in het systeem van de Duitse overheerser: “De jongens werden ook beïnvloed door propagandafilms die op filmmiddagen aan alle leerlingen werden vertoond”.

[commentaar: laten we nu niet net doen alsof dat naar de vorm in andere schoolsystemen niet op eenzelfde manier aan de orde is. De inhoud is anders. Die mag gekritiseerd worden. Maar het sociale verschijnsel van indoctrinatie via opvoeding en opleiding als zodanig is universeel].

p. 183: “(Dick Woudenberg) moest aannemen dat zijn vader van de Endlösung had geweten; hij kende Himmler, een van de hoofddaders, tenslotte persoonlijk”.

[commentaar: zie hierboven bij p. 115. Dit zijn voorbarige conclusies, die meer de stand van het denken van Cohen/Woudenberg aangeven, dan dat zij als bewijs aangevoerd kunnen worden van voorkennis van de geheime genocide].

p. 197: “Voor zover Dick wist was zijn vader niet rechtstreeks verantwoordelijk voor de dood van Joden, verzetsmensen en andere Nederlandse burgers”.

[commentaar: De terminologie “...niet rechtstreeks...” betreft ook een nietkwantificeerbare grootheid. In welke mate hij er dan wel verantwoordelijk voor geweest zou kunnen zijn, wordt niet duidelijk gemaakt].

p. 198: “Maar dat zijn vader (...) tot het einde toe NSB'er was gebleven was moeilijker te begrijpen, zeker toen er steeds meer getuigenissen over de Holocaust loskwamen”.

[commentaar: uit Van der Boom (2012) kan afgeleid worden, dat tot aan de beëindiging van de bezetting in mei 1945 ten aanzien van de genocide slechts vermoedens bestonden. Van der Boom spreekt in dit verband van vermoedens bij “gewone” Nederlanders. Zolang daarvoor geen concreet bewijs wordt geleverd ga ik er van uit dat de Nederlandse nationaal-socialisten, vermoedelijk inclusief de Nederlandse SS'ers, niet op de hoogte waren van de genocide].

p. 226: "Het was moeilijk voorstelbaar voor iemand die in de hoogste nazikringen verkeerde en tijdens de oorlog jarenlang in heel Duitsland had rondgereisd, maar Dicks vader hield ook nu nog vol dat hij niet had geweten van de Endlösung".

[commentaar: Cohen/Woudenberg leveren niet het concrete bewijs van de kennis van de genocide aan de kant van Jan Woudenberg. De genocide betrof een geheim project dat zich elders in Europa voltrok. Iemand is pas schuldig als die schuld aangetoond kan worden. Die schuld betreft hier zelfs dan nog slechts de kennis ervan. Het is opmerkelijk dat kinderen van in het bijzonder Nederlandse SS'ers eerder dan anderen geneigd zijn om hun (veelal) vaders te verdenken van meer dan hun ten laste kon worden gelegd. Zelfs in het bestuur van de Stichting Werkgroep Herkenning zitten mensen die dergelijke standpunten innemen. Dit is het gevolg van de nu al meer dan zeventigjarige ongunstige stereotypering ten aanzien van de Nederlandse nationaal-socialisten in het algemeen. Ze zijn niet het gevolg van een rationeel denkproces dat de traumatiserende gebeurtenissen en emotionaliteiten van het verleden goed weet in te schatten].

noten:

1 Cohen 2017

2 Cohen (2017) pagina's 231 en volgende

13 DE HUIDIGE STAND VAN ZAKEN: HERDENKEN

Op zaterdag 18 maart 2017 ging mw. Misty Zonneveld in gesprek met participanten van de Werkgroep Herkenning over het onderwerp: “Mag het leed van de collaborateur getoond worden? De museale representatie van de internerings-geschiedenis van ‘foute’ Nederlanders”. Ze had in 2016 daarover een MA-scriptie onder dezelfde titel aan de Universiteit van Amsterdam geschreven. Er was ook een samenvatting van de hand van Zonneveld, die speciaal bedoeld was voor deze bijeenkomst. De MA-scriptie was ook beschikbaar.

Het herdenkings- en museale aspect van dit onderzoek van Zonneveld is een poging tot een systematisch overzicht van de huidige stand van zaken. Omdat het onderwerp uiteraard ook betrekking heeft op verleden gebeurtenissen, kan Zonneveld zich niet aan enige geschiedschrijving onttrekken. Scriptie en samenvatting vallen qua strekking met elkaar samen. De MA-scriptie is op het punt van de geschiedschrijving explicieter dan de samenvatting.

In de paragraaf “Management van slachtofferschap en ouderschap” (samenvatting p. 2) wordt de verhouding van slachtofferschap en ouderschap behandeld, zoals die in herdenkingscentra en diverse musea aan de orde komt. Het begrip “dader” wordt regelmatig genoemd. Zonneveld lijkt zich te identificeren met de daderschaps-definities zoals die in de herdenkingscontexten worden gehuldigd. De MA-scriptie stelt: “Niet iedereen (van de Nederlandse nationaal-socialisten) zat terecht gevangen in het kamp, maar velen zaten er toch wel in verband met oorlogsmisdaden” (p. 44). Deze uitspraak is onjuist en hij wordt bovendien gekenmerkt door het stereotyperingsmechanisme nietkwantificeerbare grootheid. Want, hoeveel is “velen”?

Essentieel is dat het begrip ‘daders’ en/of ‘daderschap’ in een stuk als dit nauwkeurig omschreven zou moeten zijn. Je zou precies moeten weten wat de termen dader en/of daderschap inhouden. Dat is in het stuk van Zonneveld niet gebeurd. Hieronder de termen die zij in de samenvatting gebruikt:

* In de titel treffen we de termen: “foute Nederlanders”.

Op p. 2 worden deze termen driemaal gebruikt;

p. 5 eenmaal;

p. 7 eenmaal;

p. 7 “foute mensen” eenmaal;

p. 7 “mensen die aan de ‘foute’ kant staan” eenmaal.

* In noot 1 stelt Zonneveld (p. 1):

Overall waar ik spreek over ‘internering’ doel ik op de opsluiting van ‘van collaboratie verdachte Nederlanders’ al dan niet tezamen met leden van de Duitse krijgsmacht...”;
op p. 4 wordt gesproken over “Nederlandse collaborateurs” en “NSB’ers en andere van collaboratie verdachte Nederlanders”.

* p. 2: hier verschijnt het woord ‘daders’ eenmaal;

p. 4 negenmaal;

p. 7 vijfmaal.

* p. 4: “daderschap” eenmaal;

p. 7 tweemaal.

* p. 1 e.v : de term “geïnterneerden” verschijnt steeds in combinatie met de bovengenoemde termen “fout”, “collaboratie”, “daders”, “daderschap”.

Door de afwezigheid van een precieze definiering ontbreekt aan de door Zonneveld gebruikte termen “daders” en/of “daderschap” iedere nuancering. Vooral door de bovengenoemde combinatie van ‘fout’, ‘collaboratie’ en ‘dader/daderschap’ bevestigen de op deze manier gebruikte termen de vooroordelen die bestaan. Het zou voor een juiste geschiedschrijving en museale presentatie cruciaal zijn om daar nu eens zorgvuldig mee om te gaan.

In de periode mei 1945 tot najaar 1946 zijn 36.518 geïnterneerde Nederlandse nationaal-socialisten zonder enige vorm van proces naar huis gestuurd (zie mijn hoofdstuk 7 en de Bijlagen 1, 2 en 3). Omdat alle schriftelijke materiaal over de kampen verdwenen is, bestaat geen zekerheid over de omvang en het moment van ontslag van deze categorie geïnterneerden. Deze personen hebben wel een voorarrest van twee tot vier jaar (gerekend vanaf najaar 1944) te verduren gehad. Zij zijn ook slachtoffer geweest van de schendingen van mensenrechten in de arrestatiegolven van najaar 1944 en mei 1945 en in de aanvankelijke omstandigheden in de interneringskampen. Het gaat bij de categorie van de niet-berechten uitdrukkelijk niet om “daders”, anders zouden ze zeker terecht zijn. Zonneveld stelt: “Wel zullen de daders nadrukkelijker belicht worden, maar enkel over hun rol in de periode tot oktober 1944” (MA-scriptie p. 46). Het zal duidelijk zijn dat binnen de huidige herdenkingscontext een herdenking van deze circa 36.518 niet mogelijk is, omdat ze toch tot de foute Nederlanders gerekend worden. Ze worden binnen de gebruikelijke ongunstige stereotypering al onterecht tot de “daders” gerekend.

Zonneveld neemt kennelijk de in de herdenkingscontext gehuldigde opvattingen betreffende daders en slachtoffers over. Zij beschikt over te weinig geschiedkundig inzicht en pleegt op dit terrein louter onkritische recursieve geschiedschrijving. Zij heeft geen kritische literatuur op dit terrein geraadpleegd. Het is het stereotype NIOD-standpunt dat hier aan de orde is. Dit is geen kritisch standpunt ten aanzien van dit onderwerp.

Zonneveld stelt “De circa 65.000 personen die wel voor de rechter moesten komen...” (MA-scriptie p. 82). Zij noemt hier geen bron. De tabellen van de rijksoverheid die Belinfante (1978) opvoert geeft een precies aantal, te weten 63.482 (zie hoofdstuk 7 en Bijlagen 1, 2 en 3). Zonneveld noemt in dit verband niet de 12.985 vermoedelijk zeer lichte bestraffingen of vrijspraken, zodat haar lezer de indruk krijgt dat er 65.000 veroordelingen zijn geweest. Mijn berekeningen geven aan dat van het geheel van alle Nederlandse nationaal-socialisten (NSB'ers en Nederlandse SS'ers) circa 7% zwaar bestraft is. Er vond in dit laatste geval geen veroordeling op grond van oorlogsmisdaden (in de Geneefse zin) plaats.

De zwaardere straffen golden voor circa 2,2% van leden van de Mussert-meerderheidsfractie en betroffen vermoedelijk voornamelijk politieke delicten. Onder deze zwaar gestraften worden niet degenen gerekend die misdaden tegen de menselijkheid begingen en die in opdracht van de bezetter in misdadige zin optraden (een onzeker aantal van enkele honderden tot een maximum van 1000

personen). De NSB had hier geen organisatorische rol. Deze organisatie en daarbinnen de leden van de Mussert-meerderheidsfractie moeten in het algemeen niet tot “daders” gerekend worden.

Omdat tijdens de bezettingsperiode 1940-1945 genocide een geheim project was en zich elders in Europa voltrok, is de kans groot dat in Nederland in die periode daarvan geen kennis bestond. Deportaties (naast de Arbeitseinsatz) waren vermoedelijk de enige gebeurtenissen op dit terrein die zich aan de Nederlandse bevolking voordeden. Ik ga er van uit dat ook de NSB'ers niet op de hoogte waren van de zich elders voltrekkende genocide. De “jodenjagers” stonden in dienst van bezetter. De NSB als organisatie is niet betrokken geweest bij de deportaties. Voor betrokkenheid van Nederlandse nationaal-socialisten bij in Polen gepleegde genocide zijn geen bronnen bekend.

Een en ander betekent, dat het hanteren van de term “dader” in de context die Zonneveld aanvoert in verband met de Nederlandse nationaal-socialisten ongunstige stereotypering betreft die tot uitdrukking komt in de mechanismen:

- * Niet-kwantificeerbare grootheden
- * Niet-getalsmatige pseudo-statistiek (riskante inschattingen die tot stellige oordelen leiden)
- * Meer beschuldiging dan uit de bronnen afleidbaar is
- * Onkritische recursiviteit (zonder kritische studie verwijzen naar vroegere geschiedschrijving)
- * Omdraaiing van perspectief (dadens waarvoor primair de Duitse bezetter verantwoordelijk was, worden toegeschreven aan de NSB of aan vermeende NSB-organisaties)

Zonneveld lijkt zich te identificeren met de daderschapsdefinities zoals die gehanteerd worden in de door haar onderzochte herdenkingscentra (Kamp Westerbork, Kamp Amersfoort, Kamp Vught en enkele musea). Dit betekent dat op het punt van de daderschapsdefinities de herdenkingspopulatie (organisatoren, bestuurders, de herdenkende achterban) toegerust is met ongunstige beeldvorming ten aanzien van de naoorlogse geïnterneerden in het algemeen. Deze ongunstige beeldvorming is niet op feituitspraken gebaseerd.

Als er een apart “daderschap- of collaboratiemuseum” zou komen, waarvan Zonneveld meent dat het een “mooi tegenwicht kan bieden tegen de nog altijd dominante focus op slachtofferschap”, dan zal zoiets ongetwijfeld gebaseerd worden op de recursieve (NIOD-georiënteerde) geschiedschrijving waarvan hierboven aangegeven is dat deze niet in overeenstemming is met een kritische beschouwing van de collaboratie in Nederland gedurende de bezettingsperiode 1940-1945.

Zolang de problematiek van de collaboratie niet uitgeanalyseerd is lijkt herdenking een slechte zaak. Want dan kunnen slechts ongunstige stereotypen herdacht worden. Een apart museum op dit terrein zal onderdeel worden van ideo-emotionele strijd en zal voor de kinderen van Nederlandse nationaal-socialisten geen oplossing zijn van hun problematiek. De enig aanvaardbare oplossing kan gevonden worden in erkenning van de naoorlogse schendingen van mensenrechten ten aanzien van collaborateurs en hun kinderen, en in genoegdoening.

In dit hoofdstuk werd duidelijk hoe gedachtenloos stereotype denkbeelden worden overgenomen door een nieuwe generatie.

DEEL IV: EEN GEWIJZIGD GESCHIEDSBEELD

14 POGING TOT HERSCHRIJVING VAN DE COLLABORATIEGESCHIEDENIS

Ik wilde voornamelijk onderzoeken wat collaboratie tijdens de bezetting 1940-1945 nu eigenlijk inhoudt. Meer inzicht was noodzakelijk. Collaboratie is veel complexer gebleken dan alleen weergegeven wordt met de termen 'goed en fout'. Heel verduidelijkend bleken de termen 'communicaties' en 'interorganisationale ruiltransacties'. Nadere beschouwing van de NSB, die in een tijdsgebonden context is ontstaan, maakt zichtbaar dat er binnen de NSB grote verschillen bestonden tussen fracties en geledingen, die in de periode 1940-1945 elk een eigen verhouding hadden tot de bezetter. Aan mijn eerdere onderzoeken ontbrak een belangrijk element, namelijk de gevolgen van de ondertekening van de ariërverklaring. De ariërverklaring bleek ook een vorm van collaboreren. In hoofdstuk 15 zal ik op basis van een vergelijking van verkregen inzichten een zo breed en genuanceerd mogelijk beeld van collaboratie uitwerken.

Een spil in de Nederlandse geschiedschrijving over de collaboratie is de inaugurele rede van Blom: "De ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland" (noot 1). Voorafgaand daaraan was er al geschiedschrijving gepleegd door onder meer Presser, De Jong, A.A.de Jonge, In'tVeld. Maar wat Blom voorstelde te onderzoeken was of er waarde-overheersing van het 'goede' ten opzichte van het 'foute' bestond.

Na Blom splitst de geschiedschrijving ten aanzien van de collaboratie zich in tenminste twee delen: een verheving van de fout-etikettering (onder meer Romijn, Ultee, Luykx, Croes, Tammes, Te Slaa/Klijn, Van Liempt) tegenover pogingen tot nuancering (Diederichs, Matthée, Van der Heijden). De behoefte aan maatschappelijke erkenning van leed in de kring van kinderen-van-foute-ouders leidde in de periode na 1983 tot een kritische onderstroom (romans, studies over hulpverlening, beschrijvingen van de bijzondere rechtspleging, onrecht-casussen en onderzoek naar beeldvorming). Deze onderstroom kreeg weinig aandacht en werd maatschappelijk gekanaliseerd in voornamelijk psychische hulpverlening.

De na Blom constateerbare splitsing sloot aan bij en kreeg maatschappelijk de vorm van zich uitdrukkelijk manifesterende emotionele en ideologische attitudes. Op basis daarvan heb ik in 2015 al het idee geopperd van ideo-emotionele systemen. Het gaat hier vooral om een verklaringsmodel van de houding van de geschiedschrijvers. Het geeft aan hoe moeilijk het kennelijk zelfs voor wetenschappers is om eigen posities te onderkennen en tot neutrale en zo plausibel mogelijke visies te komen. In de voorliggende tekst zijn de ideo-emotionele systemen opnieuw een rol gaan spelen. Daarmee probeer ik door een rationele benadering van wat bekend is over verschillende vormen van collaboratie tot een overstijging te komen van ideologische en emotionele attitudes.

Verder heb ik antwoord gezocht op de vraag waar de verantwoordelijkheid lag voor bepaalde daden. Die verantwoordelijkheid lag veelal bij de Duitse bezetter, bij het College van Secretarissen-Generaal, bij de Nederlandse ambtenaren en bij de Nederlandse SS. Soms lag er enige verantwoordelijkheid bij de leiding van de NSB, of tenslotte in een beperkt aantal gevallen bij de leden van de NSB.

Van groot belang zijn de beschikbare cijfers. Zij zijn de enige mogelijkheid om zicht te krijgen op de omvang van daadwerkelijke vergrijpen en delicten van de

NSB en van de NSB'ers. De uitwerking van de aantallen maakt duidelijk dat op basis van circa 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten ongeveer 7% zwaar gestraft is. Er moet onderscheid gemaakt worden tussen de gematigder Mussert-aanhangers en de Nederlandse SS'ers. Van de Mussert-meerderheidsfractie is opnieuw op basis van circa 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten een aantal van ongeveer 2,2% (op circa 92.000 NSB'ers) zwaargestraft, tegenover 4,8% (op ongeveer 8.000 Nederlandse SS'ers). Een en ander bevestigt de gedachte dat een meerderheid beoordeeld wordt op het gedrag van een minderheid.

Ik meen dat uit mijn onderzoeken van 2011, 2015 en het voorliggende onderzoek een nieuw geschiedenisinzicht kan worden afgeleid. Dat ziet er globaal als volgt uit:

De NSB had in de jaren 1930 het grondwettelijke recht op een eigen politieke mening, en nam deel aan de volksvertegenwoordigende lichamen. Dat staat los van de vraag of we het daar nu mee eens kunnen zijn. Dat recht op die eigen mening bleef ook in de periode 1940-1945 bestaan, maar werd wel sterk door nieuwe omstandigheden bepaald. De NSB ontketende de Tweede Wereldoorlog niet. De NSB had geen vijfde-colonne-functie. Na het uitwijken van staatshoofd en regering in mei 1940, konden Nederlanders per definitie geen landverrader meer zijn. De NSB was in de jaren 1930 gematigd antisemitisch en bleef dat gedurende de bezettingsperiode, zoals dat vermoedelijk ook gold voor de grote meerderheid van de Nederlandse bevolking. De radicale fractievorming in de NSB in de jaren 1930, die overging in de tijdens de bezetting door de bezetter binnen de NSB opgerichte Nederlandse SS, viel samen met extremere politieke posities dan gold voor de Mussert-meerderheidsfractie. De ariërverklaring die het College van Secretarissen-Generaal de Nederlandse ambtenaren liet ondertekenen, betrof massale collaboratie en gaf de start aan van het segregatiebeleid en de latere deportaties. De NSB stond niet aan de wieg van het segregatiebeleid in de bezettingsperiode. De NSB was niet betrokken bij deportaties. De NSB trad niet op als opdrachtgever voor misdaden tegen de menselijkheid. Opdrachtgever was steeds de bezetter. De naoorlogse bijzondere rechtspleging was ongrondwettig. De naoorlogse doodstraffen waren onwettig. De schuld van mogelijke misdaden begaan tijdens de bezetting 1940-1945 is door de toepassing van een bijzondere rechtspleging deels teniet gedaan. Dit geldt immers niet voor de schuld die voortvloeide uit de ondertekening van de ariërverklaring.

Tot zover deze poging tot herschrijving van de geschiedenis van de collaboratie tijdens de bezetting 1940-1945. Wat nog ontbreekt is een gedetailleerde vergelijking van de twee hoofdvormen van collaboratie die in het voorafgaande besproken zijn: Ariërverklaring en NSB. Dat komt aan de orde in het laatste hoofdstuk van dit boek.

noten:

1 Blom 1983; opgenomen in Blom - 2007

15 EEN VERGELIJKING VAN VORMEN VAN COLLABORATIE MET DE BEZETTER

In hoofdstuk 2 hebben we gezien dat in de sociologische, en door mij aangevulde, definiering van Lammers, communicaties met de bezetter een vanzelfsprekende zaak zijn, die onder meer de vorm kunnen aannemen van inter-organisationale ruiltransacties.

Vervolgens zijn in de hoofdstukken 3, 4 en 5 de onderwerpen NSB en ariërverklaring aan de orde gesteld. Ten aanzien van de NSB wordt in de algemeen opgevoerde geschiedschrijving over collaboratie gesproken. Maar of dit ook interorganisationale ruiltransacties met de bezetter betreft is daar veelal niet aan de orde gesteld. Daar wordt in het algemeen slechts gesproken over loyaliteit aan de bezetter. In de hoofdstukken 3 en 4 is duidelijk gemaakt dat dit een tekortschietende redenering is, en dat ook in het geval van de NSB over interorganisationale ruiltransacties gesproken kan worden.

In het voorliggende hoofdstuk worden de verschillende behandelde communicaties met de bezetter met elkaar vergeleken. Ik probeer in beide gevallen tot complexiteitsredeneringen te komen.

Naast de hier beschreven vormen van communicatie is tijdens de bezetting ook sprake geweest van economische collaboratie. Ik vind deze vorm van collaboratie zo vanzelfsprekend dat ik hem hier buiten beschouwing laat. Wel is deze collaboratie van belang voor de berekening van de totaal te bestraffen populatie na de bezetting. Dat komt aan de orde in de Bijlagen 1, 2 en 3.

De ariërverklaring als communicatie met de bezetter

De totstandkoming van de ariërverklaring, zoals we al in hoofdstuk 5 gezien hebben, was een communicatie tussen de bezetter en het College van Secretarissen-Generaal (bij afwezigheid van de ministers die naar Londen waren uitgeweken). In deze periode (begin september en oktober 1940) was de machtsuitoefening van de bezetter nog niet heel groot, wat bijvoorbeeld tot uitdrukking kwam in het gegeven dat de Secretarissen-Generaal een afspraak met de bezetter hadden dat ze zich zonder problemen individueel zouden kunnen terugtrekken.

De bezetter gaf het College van Secretarissen-Generaal opdracht alle ambtenaren en onderwijzers een verklaring te laten ondertekenen. Men moest verklaren geen jood te zijn. Degene met joodse voorouders werden ontslagen. Hiermee werd een scheiding aangebracht tussen joden en andere Nederlanders. Het volledige College van Secretarissen-Generaal kreeg deze opdracht van de bezetter en voerde hem uit. Het formulier werd aan 225.681 ambtenaren toegestuurd. Bijna alle betrokkenen hebben de ariërverklaring getekend. Er zou met berisping gedreigd zijn. Slechts een tiental mensen heeft ondertekening geweigerd. De ariërverklaring geeft het begin aan van de formele segregatie van joden in Nederland.

Ging het hier om een interorganisationale ruiltransactie, waarin de mensenrechten van joden opgeofferd werden aan openbare orde en veiligheid, vroegen we ons al af? Het initiatief tot deze communicatie lag niet bij het College maar bij de bezetter. Het ging om een bevel van de bezetter, waarbij het College van

Secretarissen-Generaal zich neerlegde op grond van legitimatie met volkenrechtelijke argumenten. Dat het College er op uit was een regering van de NSB te vermijden, geeft echter duidelijk aan dat er iets te ruilen viel: het College accepteerde de voorstellen van de bezetter om openbare orde en veiligheid te handhaven en om een regering van de NSB te voorkomen. Een regering van de NSB was op dat moment weliswaar nog ondenkbaar, en is feitelijk ook nooit gerealiseerd, maar was binnen de maatschappelijke context kennelijk een aanvaardbare premisse. In deze ruil werden de grondwettelijke belangen van joden geschonden. In termen van de theorie van Lammers is er sprake van een interorganisationale ruiltransactie. Dat is de reden waarom we in het geval van de ariërverklaring kunnen besluiten tot het gebruik van de term collaboratie.

De medewerking van het College van Secretarissen-Generaal aan de Duitse opdracht om de ariërverklaring aan het Nederlandse ambtelijke kader voor te leggen en de ondertekening daarvan, is dus een vorm van collaboratie met de bezetter die direct aanleiding heeft gegeven tot de aanvang van de segregatie. Hulde aan de effectieve collaborateur (Lammers) kan hier helaas niet aan de orde zijn.

Merkwaardig is echter dat in de beeldvorming tot op heden (vgl. Te Slaa 2016) de aanzet tot jodenvervolgung heel duidelijk bij de NSB gelegd werd. Vooral de onderbouwing van de Februaristaking gaat in deze richting. In de complexiteitsredenering ten aanzien van de ariërverklaring bij De Jong, maar ook bij Presser en Romijn, wordt aan het College van Secretarissen-Generaal de term collaboratie onthouden. Die term werd wel in het geval van de NSB gebruikt, terwijl dit op het punt van de jodenvervolgung een onterecht verwijt is.

De ondertekening van de ariërverklaring was een vorm van collaboratie met ernstige gevolgen. Ze diende een ambtelijk doel: het naleven van de 'aanwijzingen van 1937' (een geheim stuk van de Nederlandse regering met aanwijzingen hoe te handelen in oorlogstijd) en het handhaven van orde in een deel van het koninkrijk. De schending van de grondrechten van een bijzondere groep Nederlanders, de joden, was bijzonder ernstig, maar heeft, behoudens het naoorlogse vermoedelijk eervolle ontslag van Frederiks, de leden van het College van Secretarissen Generaal en de ondertekenende ambtenaren geen naoorlogse bestraffing opgeleverd.

De conclusie kan hier niet anders zijn dan dat er door het College van Secretarissen-Generaal met de bezetter gecollaboreerd werd op een zodanige wijze dat het de weg heeft vrijgemaakt naar segregatie en deportatie van de Nederlandse joden. Het niet benoemen van deze aangelegenheid als collaboratie, is een onderdeel van de omdraaiing van perspectief (noot 1) die na mei 1945 heeft geleid tot een geschiedschrijving waarin de jodenvervolgung voornamelijk bij de NSB is gelegd.

Communicaties tussen de bezetter en de NSB

De verhouding van de NSB tot de bezetter moet niet apriori als loutere loyale samenwerking, maar als een *complexe sociale verhouding* worden bestudeerd, waarin communicatie, conflict en interorganisationale ruiltransacties kunnen optreden.

De Landwacht, die in hoofdstuk 3 aan de orde is geweest, werd door de bezetter opgericht op voorstel van de NSB. Het aanvankelijke doel was een verdedigingsorganisatie voor de NSB die te lijden had onder aanvallen. De

manschappen werden gerekruteerd uit NSB-leden. Veiligheid en werkgelegenheid waren de ruilobjecten. Echter, kort na de oprichting werd de Landwacht door de bezetter onder de autoriteit van de Duitse politiechef Rauter geplaatst, die dit apparaat ging gebruiken voor het opsporen van onderduikers. Het optreden van de Landwacht kan dan in termen van lijn en staf niet meer met de NSB in verband gebracht worden.

We kunnen de politieke opstelling van de collaborerende NSB, die tijdens de bezetting veel leden kreeg (circa 100.000 inclusief de sympathiserende leden), en die door de bezetter als enige politieke organisatie werd toegestaan, beschouwen als een voortzetting van het recht op het doen van voorstellen, hetgeen vanuit de jaren 1930 grondwettelijk gefundeerd was. Dit veranderde feitelijk niet door de voorrangspositie die de NSB kreeg na de inval van de Duitsers. Deze voortzetting van het recht op het doen van voorstellen is op zich niet te veroordelen. Wat in aanmerking komt voor veroordeling is strafrechtelijke overschrijding in de collaboratiepraxis naar delicten of misdaden tegen de menselijkheid.

Het doen van het voorstel tot instelling van de Landwacht kan als zodanig niet als onwettig begrepen worden. De ruilverhouding die de NSB aanging met de bezetter werd niet optimaal gerealiseerd. De bezetter bracht daar immers verandering in aan door zich de Landwacht toe te eigenen.

Deze stand van zaken geeft een complex aspect aan van de verhouding tussen NSB en bezetter. De NSB ging een communicatie aan met de bezetter en deed daarin voorstellen. We hoeven er niet aan te twijfelen dat het hier collaboratie betreft, maar het collaboratieve aspect was zwak, en dit temeer door de specifieke afloop van de communicaties. Het was de bezetter die steeds de machtspositie behield.

Het voorstel van Mussert tot het instellen van een Vrijwilligerslegioen onderscheidt zich van dat inzake de Landwacht. Mussert zag een Duits voorstel aankomen tot oprichting van een legioen (zoals dat in België door de bezetter al was gerealiseerd). Mussert wilde invloed houden op de recrutering vanuit zijn anti-SS-opstelling. Werkgelegenheid en behoud van invloed waren de ruilobjecten. Maar in dit geval werd het legioen opgenomen in het Duitse leger wat behoud van invloed verminderde. Dat het hier om collaboratie gaat is duidelijk, maar of het, na het uitwijken van de Nederlandse regering en staatshoofd als een bestraftbaar delict aangemerkt moet worden, is de vraag.

Een vergelijking van communicaties met de bezetter

In de algemene geschiedschrijving wordt aangesloten bij de naoorlogse gedachte dat het handelen inzake de ariërverklaring aanvaardbaar geacht kan worden. Dit komt ook tot uitdrukking in de door Te Slaa vermelde vergoelijkende terminologie “passieve” of “defensieve” collaboratie. Het bevelsaspect van de kant van de bezetter overheerst in die redenering. Met de bezetter werd door het College van Secretarissen-Generaal echter ook een interorganisationale ruiltransactie aangegaan, die noch door Presser, De Jong of Romijn als collaboratie werd herkend of benoemd.

Door de NSB werden voorstellen gedaan aan de bezetter. Het is een typisch voorbeeld van de inleiding tot communicatieprocessen die aangeduid kunnen worden als *interorganisationale ruiltransacties*. De ruil betrof werkgelegenheid, veiligheid en behoud van invloed tegenover vrijwillige deelname aan de Landwacht

en het Vrijwilligerslegioen die tot doel hadden de NSB te beschermen, dan wel anticommunistische doelen te dienen. Dit aspect van de ruil had enig effect. Dat de bezetter zich vervolgens de Landwacht toeëigende en hem voor andere doeleinden gebruikte maakte de ruil niet ongedaan, maar veranderde de doelstelling ingrijpend. Mogelijk begane misdaden kunnen hierdoor echter niet aan de NSB worden toegewezen. Het was de bezetter die dergelijke nieuwe doeleinden nastreefde.

De instelling van de Landwacht, op maatschappelijk midden- en laag niveau is in de naoorlogse beeldvorming steeds verbonden met geweld en terreur. De Jong (noot 2) stelt echter dat de circa 10.000 Landwachters totaal minder dan 550 uit bronnen bewezen arrestaties verricht hebben. Er zijn weliswaar vermoedens van meer, maar die kunnen niet aangetoond worden. Het gaat er niet om deze arrestaties (van bijvoorbeeld onderduikers) te bagatelliseren, maar de beschikbare data geven aan dat slechts een minderheid van de Landwachters hierbij betrokken was.

In het geval van het voorstel tot instelling van het Vrijwilligerslegioen gelden misschien nauwelijks verzachtende omstandigheden. De overwegingen van Mussert op het punt van invloed op de recrutering kunnen echter als volgt begrijpelijk gemaakt worden. Een door de bezetter gewenste militaire bijdrage vanuit Nederland was in de periode 1940-1942 misschien onvermijdelijk (denk hier ook aan de Arbeitseinsatz). Mussert probeerde mogelijk, door zelf met een voorstel te komen, het idee van een "... (germaanse) statenbond..." vorm te geven. Vanuit dit gezichtspunt kan de communicatie als complex worden waargenomen. Van belang is ook dat Mussert niet zelf een Vrijwilligerslegioen instelde, maar er een voorstel toe deed, dat door de bezetter werd gerealiseerd. Of Mussert daarmee ook de eindverantwoordelijkheid te dragen kreeg voor de circa 6.000 gesneuvelden, is de vraag.

Geschiedschrijving over de ariërverklaring krijgt nooit dezelfde emotionele bijmaak die voor de NSB geldt. Zo wordt in het geval van de Landwacht nooit gebruik gemaakt van complexiteitsredeneringen. Zoals hierboven aangegeven kan echter uit de door De Jong gegeven feituitspraken afgeleid worden dat ten aanzien van de Landwacht evenzeer een complexiteitsredenering (zie hoofdstuk 2) mogelijk is: de overgrote meerderheid van de Landwachters was niet aantoonbaar betrokken bij misdaden. Ten aanzien van het Vrijwilligerslegioen is moeilijker te besluiten tot een complexiteitsredenering, maar op onderdelen behoort dit wel tot de mogelijkheden. Ten aanzien van de WA is in hoofdstuk 3 al duidelijk gemaakt dat van massale terreur geen sprake is geweest.

Bij de ariërverklaring zien we op hoog niveau een communicatie tussen bezetter, het College van Secretarissen-Generaal en het Departement van Binnenlandse Zaken tot stand komen. De verklaring kreeg het karakter van een vragenformulier. Er stond in hoofdletters ARIËRVERKLARING boven. Het ongrondwettige karakter ervan kan de meer dan 225.000 ondertekenaars niet ontgaan zijn. De ondertekening heeft slechts een tiental weigeringen opgeleverd. De ariërverklaring vormde het begin van grootscheepse schendingen van mensenrechten (segregatie). De ondertekening van de ariërverklaring was daadwerkelijk functioneel en causaal ten opzichte van de latere deportaties.

Het gaat zowel in het geval van de ariërverklaring als in het geval van het voorstel tot een Vrijwilligerslegioen om collaboratie. Als we de hoeveelheid betrokkenen tegen elkaar afzetten valt het verschil in omvang op. In het geval van de ariërverklaring betrof het circa 225.000 betrokkenen. In het geval van het

Vrijwilligerslegioen betrof het circa 23.000 betrokkenen. Maar van veel groter belang is dat het Vrijwilligerslegioen gerecruteerd werd uit lage inkomenscategorien van de bevolking, terwijl de ariërverklaring het totale ambtenaren-apparaat omvatte, inclusief het totale midden- en hogere kader van de Nederlandse samenleving. Van de genoemde collaboratieve communicaties met de bezetter kan daarom aan de ariërverklaring een aanzienlijk groter gewicht toegekend worden dan aan het voorstel tot het instellen van een Vrijwilligerslegioen. Zelfs de toevoeging van de overige collaboratiedaden van de NSB (waarbij hier in eerste instantie aan de Mussert-meerderheidsfractie gedacht wordt), die ook allen niet samenhangen met de deportaties, vermindert de vergelijking met de ariërverklaring niet noemenswaard.

Uit deze vergelijking komt de ondertekening van de ariërverklaring als een centrale communicatie met de bezetter tevoorschijn. In de naoorlogse beeldvorming heeft deze centrale daad niet de aandacht gekregen die gold voor de daden van de NSB. De ariërverklaring was immers, zoals we gezien hebben, daadwerkelijk functioneel en causaal ten opzichte van de deportaties. Hij lag ten grondslag aan grootscheepse schendingen van mensenrechten (segregatie en deportatie). De collaboratie en het antisemitisme van de NSB echter was niet functioneel ten aanzien van de segregatie en deportaties.

De leden van het College van Secretarissen-Generaal (behoudens Frederiks' vermoedelijk eervolle ontslag), noch enige van de ondertekenaars van de ariërverklaring werden voor deze daad bestraft. Terwijl de overgrote meerderheid van de NSB (die als organisatie niet betrokken was bij de deportaties) voor collaboratiedaden in zijn totaliteit bestraft zijn met vaak meerdere jaren durend voorarrest en veel ter discussie staande bestraffingen.

We zien hier ook duidelijk vanaf mei 1945 een omdraaiing van perspectief ten aanzien van de schuldvraag in de naoorlogse geschiedschrijving. Het infame aspect van collaboratie, met name van de ariërverklaring, moest onzichtbaar gemaakt worden omdat het de Nederlandse trots en eigenwaarde in de weg stond. In Nederland is dat gebeurd, zoals we gezien hebben, door de toeschrijving van het infame aspect van collaboratie aan de NSB.

Een en ander leidt tot wenselijke politieke initiatieven in de naaste toekomst: De interneringen van NSB'ers, en vooral de positie van hun kinderen ten gevolge daarvan, dienen in Nederland aanvaard te worden als te erkennen schendingen van mensenrechten. Die erkenning moet leiden tot genoegdoening. Ik stel het Koninkrijk der Nederlanden respectievelijk de Staat der Nederlanden aansprakelijk voor schendingen van mensenrechten en alle gevolgen daarvan ten aanzien van de ten onrechte geïnterneerde en bestrafte Nederlandse nationaal-socialisten vanaf najaar 1944 en mei 1945, en vooral voor de positie van hun kinderen.

noten:

1 zie voor deze term hoofdstuk 8

2 De Jong (7/2; p. 1211/2)

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: INFORMATIE VOORAF OVER DE RECHTSGANG, BRONMATERIAAL, AANTALLEN INTERNERINGEN, VRIJLATINGEN EN TE BERECHTEN PERSONEN; aangevuld met: DE STATEN

Inleiding

Over de periode van de bezetting 1940-1945 en de nasleep van 1945-1950 is weinig concreet cijfermateriaal voorhanden. Dit heeft in de geschiedsschrijving geleid tot veel voorkomende schattingen van aantallen mensen, gebeurtenissen, enz. Deze schattingen, zoals in mijn eerdere onderzoek aangetoond, hebben in veel gevallen de vorm gekregen van nietkwantificeerbare grootheden, zoals “veel mensen”, “weinig gebeurtenissen”, en betreffen in veel gevallen “natte vinger”-werk. Soms nemen die schattingen de vorm aan van een ijle wolk van beschuldiging, zonder dat er voldoende concreet materiaal voorhanden is. Dit is een reden waarom nietkwantificeerbare grootheden in mijn onderzoeksuitwerking benoemd zijn als stereotyperend mechanisme.

Toch is er een beperkte hoeveelheid cijfermateriaal dat wel tot inzicht in deze materie kan leiden. Mijn doel in de Bijlagen 1, 2 en 3 is daarom te komen tot een nauwkeuriger berekening van de aantallen en percentages van de veroordelingen van NSB'ers. In de voorliggende bijlage worden de algemene voorwaarden voor zo'n berekening gegeven. Er wordt daarom hier onder meer ingegaan op de Bijzondere Rechtspleging, de bronnen van het cijfermateriaal en de onvolkomenheden daarvan. Om hoeveel geïnterneerden ging het? Hoeveel te berechten personen waren er?

Informatie over de bijzondere rechtspraak is om twee redenen van belang. Het geeft inzicht in de manier waarop na de Tweede Wereldoorlog met de rechtsgang is omgegaan, en het is de enige manier om zicht te krijgen op hoeveel NSB'ers daadwerkelijk vergripen of delicten hebben begaan.

De bijzondere gerechtshoven en de tribunalen

De regelingen voor de Bijzondere Rechtspleging die voorafgaand aan september 1944 door de regering in ballingschap in Londen waren opgesteld, voorzagen in de oprichting van bijzondere gerechtshoven en tribunalen. Deze wetgeving was tot standgekomen buiten het koninkrijk, zonder parlementaire goedkeuring en had terugwerkende kracht. Dit wil zeggen dat de te veroordelen “bijzondere” (een discriminatoir aspect van deze wetgeving) categorie personen, de collaborateurs, op het moment van inwerkingtreding van deze wetgeving niet op de hoogte kon zijn van het bestaan ervan.

De bijzondere gerechtshoven voorzagen in een gemengd burgerlijk en militair strafrecht. Dat laatste had bijvoorbeeld betrekking op vreemde krijgsdienst van Nederlanders, maar ook op gevallen van economische collaboratie. In iedere kamer van een bijzonder gerechtshof zaten drie burgerjuristen en twee militairen. De aanklagers kregen de naam procureur-fiscaal en werden bijgestaan door een officier-fiscaal. Beroep was mogelijk bij de Raad van Cassatie.

De tribunalen voorzagen in tuchtrecht, dat wil zeggen veroordelingen op het niveau van het kantongerecht. De tribunalen oordeelden met drie personen: een jurist-voorzitter en twee leden die geen jurist hoefden te zijn. Bij de tribunalen betrof het dus voornamelijk lekenrechtspraak. Beroep was onder speciale voorwaarden mogelijk, maar moest wel voorafgaand aan een proces worden aangevraagd. Dit was niet algemeen bekend.

Op 15 oktober 1945 waren behalve enkele tribunalen in het zuiden nog geen rechterlijke colleges in werking (noot 1). Pas in het voorjaar van 1946, toen het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging van start ging op grond van het Besluit Politieke Delinquenten van najaar 1945, kwam de bijzondere rechtsstructuur als geheel van de grond. Het bijzondere gerechtshof in Den Haag hield overigens haar eerste zitting eind juli 1945. Deze vroege zittingen hadden uitsluitend betrekking op de veroordeling van leidende personen uit de collaboratie. Er waren op dat moment weinig procureurs-fiscaal, en bijvoorbeeld mr. Sikkel, toen een gezaghebbende referentiepersoon, was verklaard tegenstander van het vroegtijdig vrijlaten van geïnterneerden (noot 2). Krachtens het Besluit Politieke Delinquenten konden pas na 1 april 1946 meer procureurs-fiscaal en officieren-fiscaal aangesteld worden voor de scheiding van zware en lichte gevallen.

De geschiedschrijvers

De belangrijkste geschiedschrijving over de Bijzondere Rechtspleging treffen we bij Noach (1948), Belinfante (1978), De Jong (1969-1994), Romijn (1989) en Grevers (2013).

W.M.E.Noach (1917-1985) promoveerde in 1948 als eerste op dit onderwerp. In 1965 werd Noach aangesteld als lector criminologie aan de universiteit van Utrecht. In 1980 werd hij hoogleraar. De titel van zijn proefschrift is: *De bijzondere Rechtspleging, Straf- en Tuchtrechtelijk optreden tegen onvaderlandslievend gedrag uit de bezettingsjaren*. Zoals we nog zullen zien is Noach vermoedelijk de belangrijkste bron van de vroege tellingen van het aantal geïnterneerden in de naoorlogse kampen in de periode mei 1945 tot en met 1 januari 1946.

A.D.Belinfante (1911-2000) was als jurist voorzitter van het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging. Later werd hij hoogleraar staatsrecht aan de Universiteit van Amsterdam. In 1978 publiceerde hij *In plaats van bijltjesdag - De geschiedenis van de Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* waarin hij een uiteenzetting gaf van de naoorlogse bijzondere rechtspleging. Hij geeft een uitgebreide beschrijving van bronmateriaal. Hij nam tabellen ("Staten") op van de Nederlandse overheid uit de jaren 1950. Deze tabellen vormen de belangrijkste basis voor het cijfermateriaal ten aanzien van de bijzondere rechtspleging.

L.de Jong (1914-2005) was historicus en journalist. Hij was directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) vanaf 1 oktober 1945 tot zijn pensionering op 1 mei 1979. Hij schreef onder meer *De Duitse vijfde colonne in de Tweede Wereldoorlog*, 1953, en *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, 14 dln., 1969 - 1994. De Jong baseert zich in zijn deel 12 (Epiloog) in hoofdstuk 5 over de Bijzondere Rechtspleging voornamelijk op Belinfante.

P.Romijn (1963) is sinds 1985 in dienst van het RIOD, tegenwoordig Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD). Hij is hoogleraar geschiedenis aan de universiteit van Amsterdam. Hij schreef zijn proefschrift over de bijzondere rechtspleging in 1989: *Snel, streng en rechtvaardig - Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders - 1945-1955*. Bij Romijn trof ik onder meer aantallen aan van geïnterneerde NSB'ers die na de oorlog vrij kwamen.

H.Grevers (1986) verdedigde haar proefschrift *Van landverraders tot goede vaderlanders - de opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950* in 2013 aan de universiteit van Amsterdam (Romijn was onder meer promotor). Zij behandelt de grootschalige opsluiting van Nederlandse en Belgische collaborateurs na de beëindiging van de Tweede Wereldoorlog. Grevers stelt weinig nieuw cijfermateriaal aan de orde. Zij baseert zich op het catalogusnummer 2.09.08.1.1.1 (zonder verdere specificatie) van het Nationaal Archief. Alleen Grevers, van de hier genoemde geschiedschrijvers, kon zich baseren op de huidige catalogusindeling van het Nationaal Archief. Omdat Grevers (2013) een proefschrift betreft is het van belang haar hier te noemen, omdat alleen dit soort materiaal toegelaten schijnt te worden tot wetenschappelijke discussie.

Aan De Jong, Belinfante, Romijn en Grevers zijn in Kampman 2011 en 2015 aparte hoofdstukken gewijd.

Bronnen van het cijfermateriaal

Bronnen zijn hier oorspronkelijke documenten, zoals rechtsverslagen, brieven, documenten uit de bezettingstijd van de bezetter, van het College van Secretarissen-Generaal, van de NSB, en naoorlogse verslaglegging van de regering, enz. Veel materiaal kan worden aangetroffen in het Nationaal Archief, ook over de cijfers betreffende de naoorlogse interneringen en vrijlatingen van politieke delinquenten. Ik heb het Nationaal Archief op dit terrein geraadpleegd. In het onderstaande ga ik daar op in. Maar eerst komt nu Belinfante aan de orde.

Onzekerheden in het cijfermateriaal: Belinfante

Belinfante geeft een overzicht van bronnen (noot 3). Hij stelt onder het hoofdje "5. Niet-gepubliceerde documenten" (bijvoorbeeld Londense wetgevingsdocumenten en notulen ministerraad):

"Het blijkt echter dat de officiële documenten deels vernietigd zijn, deels niet goed toegankelijk door gebrek aan registratie. Zij zijn bovendien over verschillende archieven verspreid" (p. 12),

en

"[...] Het archief van het directoraat-generaal voor de bijzondere rechtspleging is, zo ver nog aanwezig, in het Rijksarchief (nu Nationaal Archief - dk) ondergebracht. Het is geïnventariseerd. Echter is veel vernietigd. Van de afdelingen,

die de zaken van de kampen en de opsporing behandelen, is niets meer te vinden" (p. 14).

Bij de vermeldingen van aantallen vrijgelaten geïnterneerden in de periode vanaf najaar 1945, op basis van de tellingen in de interneringskampen, geeft Belinfante nooit een bron. In de *Bijlage* bij zijn *Hoofdstuk I: De bronnen van het onderzoek*, geeft hij een verwijzing naar onder meer de Parlementaire Enquête Commissie Regeringsbeleid (PEC) 1940-1945 (noot 4) en naar Noach (1948). De PEC bevat geen cijfers over de aantallen vrijlatingen.

Belinfante stelt: "Voorzover in dit boek uit niet-gepubliceerde documenten wordt geciteerd, worden zij aangehaald met datum, nummer en ondertekenaar, alles indien erop vermeld" (noot 5). Omdat Belinfante nooit een bron vermeldt bij aantallen vrijgelaten geïnterneerden, kan het, gezien het bovenstaande, hier vermoedelijk niet gaan om "niet-gepubliceerde documenten". Omdat hij ook nooit andere bronnen van het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging in dit verband noemt, kan aangenomen worden, dat Belinfante's bron van de vrijlatingscijfers uitsluitend Noach (1948), de vroegste publicatie over dit onderwerp, kan zijn. Maar, zoals we zullen zien, kunnen we de cijfers van Noach ten aanzien van 1945 en begin 1946 misschien niet meer controleren. Het is dan ook zeer de vraag of deze gegevens wel correct zijn. Ik ga daar hier overigens wel van uit, omdat we doodeenvoudig niet over andere cijfers beschikken. De kans dat deze cijfers geen serieuze basis hebben is echter niet te schatten.

In de hoofdstukken IX tot en met XV over "De rechtspraak" geeft Belinfante via voorbeelden een uiteenzetting van de resultaten van de Bijzondere Rechtspleging. Het kan ons een indruk geven van de rechterlijke overwegingen ten aanzien van: wapendragers, foute bestuurders, rechters, propagandisten, verraders, mensenjagers, enzovoort. In deze hoofdstukken treffen we aanduidingen als "velen", "een aantal", "verscheidene", enzovoort. Er wordt daar dus alleen in nietkwantificeerbare grootheden naar vergrijpen en delicten verwezen. Dit levert een beperkt inzicht op in de omvang van het aantal bestraffen onder de grote massa van de geïnterneerden.

In de jaren 1950 zijn door de Nederlandse overheid vijf tabellen geproduceerd ("Staten"), die cijfers van de Bijzondere Rechtspleging geven. Pas in 1978 werden deze tabellen voor het eerst gepubliceerd door Belinfante, en werden daarmee voor het eerst openbaar. Het betreft een beperkte verslaglegging door de Nederlandse regering. Een goede uitleg ontbreekt bij de tabellen. Daarom kunnen zij slechts aanleiding geven tot het formuleren van veronderstellingen op het terrein van de inhoud van de veroordelingen. Belinfante heeft de genoemde tabellen van commentaar voorzien, maar concrete koppeling van cijfers aan specifieke delicten ontbreekt.

De "Staten" geven weliswaar expliciet cijfermateriaal, maar de indeling van deze tabellen is zodanig dat nadere bestudering van het beschikbare materiaal noodzakelijk is. Dat wil zeggen dat dit cijfermateriaal een nog aan te geven mate van onzekerheid bevat. In de Bijlagen 2 en 3 zal ik proberen door het aangeven van mijn aannamen en berekeningen deze onzekere factoren enigszins uit te schakelen.

Onzekerheden in het cijfermateriaal: het Nationaal Archief

Een volgend terrein van onzekerheid betreft de vrijlatingen na de naoorlogse interneringen en bestraffingen. Ten aanzien van deze vrijlatingen zijn bij Noach, Belinfante, Romijn (noot 6) en Grevers (noot 7) interpretaties gegeven, die schendingen van mensenrechten lijken te ontkennen, dan wel proberen aan te geven dat alles vlekkeloos was verlopen. Ik deel deze opvatting niet. Om tot een beter inzicht te komen in het vrijlatingsbeleid heb ik in maart 2018 het Nationaal Archief geraadpleegd.

Hoewel de ordening van beschikbare documenten in het Nationaal Archief intensief ter hand is genomen, zijn over de vrijlating (na alleen internering, of na bestraffing) van de geïnterneerden nog steeds niet alle verwante documenten van het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging systematisch bijeen gebracht.

De feitelijk nog aanwezige cijfers op het terrein van getelde aantallen geïnterneerden en daarmee samenhangend de vrijlatingen kunnen steeds ontleend worden aan 'circulaires' van de kant van het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging met tellingen van het aantal geïnterneerden op aangegeven tijdstippen. Dit materiaal is eerst ondergebracht geweest bij het archief van het Ministerie van Justitie, en het is nu te vinden in het Nationaal Archief. Romijn kon nog verwijzen naar "doos 13a en 16". Dat is een nu niet meer bestaande archiefindeling. De circulaires waar Romijn naar verwijst, zijn niet meer op eenvoudige wijze in het huidige archief te vinden. Dit materiaal is 'ergens' aanwezig onder het catalogusnummer 2.09.08.1.1.1. Dit catalogusnummer omvat vele duizenden subarchieven, met tienduizenden brieven. Ik heb, op aanraden van het Nationaal Archief, binnen dit catalogusnummer gezocht in de archieven 2342 tot en met 2344 (over de kampen). De circulaires die Romijn noemt worden daar echter niet aangetroffen.

Het vroegste stuk wat ik aantrof over de tellingen van het aantal geïnterneerden is hier 22 augustus 1946 met een aantal geïnterneerden van 67.707 (in archief 2344). Eerdere tellingen, die in de geschiedschrijving worden genoemd (oktober 1945, 1 januari 1946, 1 april 1946), heb ik hier niet aangetroffen. Dit betekent misschien niet dat deze stukken niet bestaan, maar ze zijn kennelijk niet samengebracht. De belangrijkste bron voor de vroege tellingen is dan Noach (1948), die voor 15 oktober 1945 96.044 geïnterneerden noemt, voor 1 januari 1946 86.963, en voor 1 april 1946 79.173.

Omdat de telling van 22 augustus 1946 (67.707) op de genoemde locatie aangetroffen wordt, zijn de tellingen bij Noach van oktober 1945, januari 1946 en april 1946 misschien waarschijnlijk. Noach stelt zich te baseren op gegevens van het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging. Maar ze blijven (voorlopig?) onverifieerbaar. Ik heb de indruk dat de bron van cijfers ten aanzien van de vrijlatingen voorafgaand aan augustus 1946, uitsluitend teruggaat op Noach (1948). De aantallen geïnterneerden en hun vrijlating vanaf najaar 1944 (bevrijding zuiden van Nederland) tot augustus 1946 blijven daarmee onzeker.

Het archief (2344) bevat nog een brief gedateerd 24 juli 1946 van de Minister van Justitie (onleesbare handtekening) aan de Procureurs-Generaal bij de Bijzondere Gerechtshoven en ter kennisgeving aan de Officiëren-Fiscaal en de Hoofden van de Politieke Recherche:

“In verband met de te verwachten buitenvervolginstelling van de zgn. lichte gevallen, verzoek ik U voortaan geen bevel tot bewaring te geven ten aanzien van hen, die niet verdacht worden van een der volgende feiten of gedragingen: (onder meer-dk) Waffen SS, SD, WA, Deutsche Wehrmacht, Landwacht, NSKK, Nederlandse Oostcompagnie, economische collaboratie, verraad van personen, bestuursfuncties NSB en mantelorganisaties, maatschappelijke functies op grond van nationaal-socialistische gezindheid (burgemeesters, wethouders), propaganda, moord/mishandeling/doodslag met macht door vijand geboden, verlening daadwerkelijke steun aan vijand/oorlogsvoering/spionage/sabotage”

Uit deze brief blijkt onomwonden dat ontslag van lichte gevallen voorafgaand aan 24 juli 1946 nog niet aan de orde is geweest.

Het blijft daarom raadselachtig hoe de vrijlating vanaf juni 1945 (toen misschien wel een aantal van 150.000 geïnterneerden werd verondersteld; zie ook volgende paragraaf) via 96.044 in oktober 1945 naar 67.707 in augustus 1946 heeft kunnen plaatsvinden. Er zijn geen bronnen, maar uitsluitend vermoedens.

Grevers neemt hier een eenvoudige ponerende waarheidspositie in, die gezien het bovenstaande onwaarschijnlijk is. Zij gaat er evenals Romijn vanuit dat de totale vrijlating snel, streng en rechtvaardig was. Gezien het algemene klimaat waarin vrijlating van geïnterneerden globaal werd afgewezen in de periode van het Militair Gezag en de Binnenlandse Strijdkrachten, blijken er slechts vermoedens te kunnen worden uitgesproken over de vrijlatingen.

Wat kan vastgesteld worden ten aanzien van de aantallen geïnterneerden?

De Jong (noot 8) zet uiteen hoeveel mensen in het najaar van 1944 in het bevrijde zuiden werden gearresteerd. We weten daarvan niets met zekerheid, stelt hij. Voor het Militair Gezag moest bij arrestatie proces-verbaal worden opgemaakt in zesvoud. Daarvan kwam in de praktijk vrijwel niets terecht. Van de kampen waar de arrestanten zich bevonden, ontbraken alle gegevens. Schattingen van aantallen arrestanten in het zuiden van het land (najaar 1944-1945) liepen uiteen van 15.000 tot 20.000. De Jong rekent daarbij de spoedig vrijgelaten gevallen niet mee. Het Militair Gezag wist van vier van de vijf arrestanten niet hoe zij heetten en waar zij zich bevonden, laat staan waarom zij waren opgepakt. Generaal Kruls (bevelvoerder van het Militair Gezag) meende dat veertig procent van de arrestanten zonder enige grond was opgepakt. Kruls besloot op 18 oktober 1944 dat degenen die ten onrechte waren gearresteerd direct moesten worden vrijgelaten. Vrouwen (tenzij gearresteerd op grond van strafrechtelijke gronden) en kinderen mochten al helemaal niet worden gearresteerd. Dit bevel van Kruls had maar heel weinig effect, stelt De Jong.

In januari 1945 gaf het Militair Gezag opnieuw de opdracht om lichte gevallen (in het zuiden van Nederland) vrij te laten. Ook dit bleek moeilijk. In maart 1945 waren er nog velen gedetineerd op onvoldoende gronden. De eerste zitting van een zuidelijk tribunaal vond pas plaats eind juli 1945 en had vermoedelijk nog geen betrekking op de massa van de arrestanten, maar op leidende personen (noot 9).

In de periode mei en juni 1945 vonden er opnieuw zeer veel arrestaties plaats. De eerste schatting dateert van juni 1945 (noot 10). Het Militair Gezag

spreekt dan van 'ruw 123.000' mensen. De Jong stelt dat het totale aantal gearresteerden in juni 1945 vermoedelijk zelfs 150.000 was. Romijn (noot 11) neemt aan dat in juni 1945 circa 120.000 tot 150.000 mensen geïnterneerd waren. Grevers die als laatste op dit onderwerp (onder Romijn) promoveerde, volgt Romijn: "De meeste studies gaan uit van ongeveer 120.000 tot 150.000 gevangenen [...] De exacte cijfers zijn echter niet meer te achterhalen en dus kan niet met precisie worden vastgesteld hoeveel mensen korte of langere tijd werden opgesloten als gevolg van (vermeende) collaboratie" (noot 12). De eerste echte telling dateert volgens Belinfante van 15 oktober 1945: 96.044 mensen. Belinfante baseert zich hier, zoals we al gezien hebben, vermoedelijk op Noach (1948). De Nederlandse nationaal-socialisten telden totaal circa 100.000 personen (geregistreerde in Nederland en Duitsland wonende leden en sympathiserende leden van de NSB, en leden van overige organisaties). In het navolgende baseer ik mij ten aanzien van de interneringen op de gegevens van Romijn, dat wil zeggen misschien wel 150.000 geïnterneerden in juni 1945.

De gegevens bij De Jong en Romijn en het gegeven dat in het najaar van 1945 96.044 geïnterneerden geteld zouden zijn, betekent dat in de periode juni tot oktober 1945 misschien wel meer dan 50.000 geïnterneerden weer werden vrijgelaten uit de interneringskampen.

Het is onbekend of de meer dan 50.000 vrijgelatenen nog voor veroordeling in aanmerking kwamen. Er vond vermoedelijk een proces van zuivering plaats: alleen, of voornamelijk, Nederlandse nationaal-socialisten (inclusief vrouwen, soms kinderen) bleven in de kampen achter. Economische en andere delicten bedreven door niet-NSB'ers kunnen misschien begrepen worden onder de genoemde meer dan 50.000 vrijgelatenen die mogelijk nog berecht moesten worden.

Wat kan vastgesteld worden ten aanzien van de de aantallen vrijlatingen?

De op de achtergrond opererende Nederlandse regering (die haar gezag tot 4 maart 1946 aan het Militair Gezag had overgedragen) begon vanaf mei 1945 te pleiten voor vervroegde vrijlating van lichte gevallen. Deze vrijlatingscampagne, toen het Militair Gezag nog van kracht was, is uiteindelijk de mist ingegaan, stelt Belinfante (noot 13).

Er zouden echter voortdurend door het Militair Gezag mensen in vrijheid zijn gesteld omdat ze ziek waren, omdat hun geval licht was, omdat hun arrestatie op een vergissing berustte (noot 14). Bronnen over deze vrijlatingen zijn echter afwezig.

De terugval van het aantal geïnterneerden van juni 1945 tot oktober 1945 (van misschien wel 150.000 naar 96.044) kan, zoals al gesteld, misschien worden toegewezen aan de zuivering van de geïnterneerden naar uitsluitend nationaal-socialistisch gezinde personen. Dat zou bijvoorbeeld kunnen betekenen dat aanvankelijk wegens economische delicten geïnterneerden (veelal niet nationaal-socialistisch georganiseerd (noot 15)) weer werden vrijgelaten. Het onderzoek naar de economische delicten zou pas in 1946/1947 ter hand worden genomen. Mogelijk werden zieken, ouderen en moeders met jonge kinderen (wat overigens voor mijn moeder met drie jonge kinderen, die slechts sympathiserend lid van de NSB was niet heeft gegolden) vrijgelaten op gezag van kampcommandanten. Zekerheid over deze standen van zaken bestaat echter niet.

Zoals in de paragraaf over het Nationaal Archief al aangegeven, is het duidelijk dat ik enige zekerheid kon krijgen over het aantal getelde geïnterneerden op basis van een circulaire van het Directoraat-Generaal voor de Bijzondere Rechtspleging van 22 augustus 1946. Op dat moment zouden 67.707 personen geteld zijn. Ik heb ook aangegeven, dat gezien alle tegenstand tegen vrijlatingen in de periode najaar-1944/voorjaar-1945 tot het tijdstip 22 augustus 1946 het raadselachtig blijft hoe de hierboven aangegeven aantallen geïnterneerden in juni 1945 (misschien wel 150.000) door vrijlating zouden kunnen zijn verminderd. Welke criteria golden hier. Van het merendeel van de geïnterneerden waren op dat moment geen dossiers aanwezig.

Voor de berechtingen zijn de aantallen vrijlatingen van minder belang, omdat de betrokkenen vermoedelijk nog wel voor bijzondere gerechtshoven of tribunalen moesten verschijnen. Desalniettemin zijn de vrijlatingen onderdeel van de bijzondere rechtspleging. Het enige wat hierover geconcludeerd kan worden is, dat deze naoorlogse interneringen en vrijlatingen een geheel van schendingen van mensenrechten heeft betekend, die direct onder de verantwoordelijkheid van de uitgeweken regering in Londen viel, en dus in rechte toevalt aan het Koninkrijk der Nederlanden.

De Nederlandse regering heeft over deze zaken nooit werkelijke verantwoording afgelegd.

Alleen al ten aanzien van het vrijlatingsbeleid bestaan dermate grote onzekerheden dat nog te plegen verantwoording door de Nederlandse regering gewenst is. Zo'n verantwoording kan, gezien alle onzekerheid, m.i. alleen bestaan in erkenning van de schendingen van mensenrechten.

Om hoeveel mensen het ging bij de berechting door de bijzondere gerechtshoven en tribunalen?

In het Nationaal Archief zouden meer dan 400.000 dossiers aanwezig zijn die betrekking hebben op de naoorlogse Bijzondere Rechtspleging. Van der Heijden (noot 16) spreekt zelfs over 500.000 dossiers. Belinfante citeert uit de Kamerverslagen 1947, waarin gesteld wordt dat alleen ten aanzien van economische delicten al sprake was van 200.000 zaken die afgedaan moesten worden.

In de reguliere geschiedschrijving en aanverwante publicaties wordt er in het algemeen van uitgegaan dat de veroordelingscijfers uitsluitend betrekking hebben op de circa 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten. Dit is globaal juist, maar er werden ook niet-nationaal-socialisten wegens economische delicten door de bijzondere gerechtshoven veroordeeld. Leiders van ondernemingen die ten behoeve van de Duitsers werkten op een wijze of in een mate, die achteraf strafbaar werd beschouwd, behoorden bij uitzondering tot de nationaal-socialisten (noot 17).

Pas na 1946 zijn 29.377 economische collaborateurs in kaart gebracht (noot 18) van totaal circa 200.000 gevallen (noot 19). Misschien kan worden aangenomen dat een groot aantal van deze 29.377 personen in de periode najaar 1944 - juni 1945 werden geïnterneerd, maar weer vrijgelaten voorafgaand aan oktober 1945. Voor de bijzondere gerechtshoven bleven alleen de zeer ernstige gevallen van de economische collaboratie over (noot 20). Zij werden veroordeeld krachtens artikel 102 Wetboek van Strafrecht voor "hulpverlening aan de vijand". Slechts circa 1.000 van deze gevallen zijn berecht door de bijzondere gerechtshoven. Een onbekend maar vermoedelijk zeer klein aantal (nationaal-socialistisch gezinden onder de

economische collaborateurs) kwam voor de tribunalen. De overige werden berecht door speciale economische zuiveringsraden met een eigen beroepsmogelijkheid.

We berekenen hier dus iets exacter, maar nog steeds bij benadering, de omvang van de aanvankelijk te berechten populatie: circa 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten plus de categorie economische collaboratie van circa 1.000 personen, dat wil zeggen circa 101.000 personen. In hoofdstuk 8 en 9 zal ik de circa 1.000 economische delicten in mindering brengen op de totaal aantal bestrafden bij de berekening van het aantal bestrafte Nederlandse nationaal-socialisten. Dan wordt dit relatief kleine aantal (op de 100.000) relevant. Hoeveel te veroordelen personen nog toegevoegd moeten worden uit de meer dan 50.000 vrijgelatenen in de periode juni tot oktober 1945 is volstrekt onbekend.

Organisatorische toewijzing van delicten

Bij de beoordeling van de bestraffing van Nederlandse nationaal-socialisten is nog een ander aspect van belang. De fractievorming in de jaren 1930 onderging een verandering tijdens de bezetting. De radicale Duitsgeoriënteerde fractie binnen de NSB ging over naar de door de bezetter ingestelde Nederlandse SS. Het betrof dus te bestraffen activiteiten die niet onder de organisatorische mantel van de NSB (ideologisch en organisationeel gebonden NSB'ers, die ik reken tot de Mussert-meerderheidsfractie) vielen, maar het ging om Nederlandse nationaal-socialisten, die uitdrukkelijk Duitsgeoriënteerd waren, of die in dienst traden van organisaties van de bezetter. Deze activiteiten kunnen dus niet begrepen worden als vergrijpen of delicten in de hoedanigheid van NSB-lid, maar moeten ze begrepen worden als activiteiten in dienst van de bezetter.

Afsluitend

Hoe kunnen we komen tot een zo precies mogelijke vaststelling van de daadwerkelijk gepleegde vergrijpen en delicten van of door NSB'ers (noot 21)? Hiervoor geven de "Staten" (zie afbeeldingen na dit hoofdstuk), hoewel onvolkomen, de meest betrouwbare cijfers. Vandaar dat deze de basis zijn van de in de Bijlagen 2 en 3 komende berekeningen.

Staat I Strafen en delict (absolute cijfers)

Strafbaar feit	Totaal veroordelingen	Hoofddatrafen																		Tweede lid W.v.Sr. (Ter beschikking st.)				
		Gevangenisstraf																						
		Doodstraf	Totaal	levenstang	15 jaar en meer	10 tot 15 jaar	5 tot 10 jaar	3 tot 5 jaar	meer dan 1 tot 3 jaar	6 mnd. t/m 1 jaar						beneden 6 mnd.			Geldboete					
										voorwaardelijk		deels onvoorw.		voorwaardelijk		deels onvoorw.		voorwaardelijk				deels onvoorw.		
										voorwaardelijk	deels onvoorw.	voorwaardelijk	deels onvoorw.	voorwaardelijk	deels onvoorw.	voorwaardelijk	deels onvoorw.	voorwaardelijk				deels onvoorw.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21				
Art. 101 W.v.Sr.	6804	11	6792	6	94	252	2078	2041	1213	314	531	210	47	6	4	2	10	13	3516					
Art. 102 W.v.Sr.	3283	13	3242	26	118	371	1760	772	466	122	121	51	27	8	53	18	17	7	2967					
Art. 26 B.B.S.	1344	8	1302	3	21	48	252	313	314	146	135	43	17	9	1	24	21	10	7	1010				
Art. 27 B.B.S.	235	1	230	1	5	45	70	47	18	31	6	3	4	5	5	1	2	133						
Art. 101 W.v.Sr.-26 B.B.S.	29	1	101	4	13	49	23	8	2	2	1	1	1	1	1	3	1	41						
Art. 101 W.v.Sr.-27 B.B.S.	51	39	1090	46	97	177	403	200	91	29	29	9	3	6	9	5	12	6	1036					
Art. 102 W.v.Sr.-26 B.B.S.	64	10	651	14	65	104	301	103	35	11	12	4	1	1	2	2	4	1	399					
Art. 101-102 W.v.Sr.	133	4	129	8	18	28	58	12	1	1	3				1	1	1	3	77					
Art. 101-102 W.v.Sr.-26 B.B.S.	22	1	21	2	2	7	7	2	2	1	2					1	1	1	19					
Art. 26-27 B.B.S.	44	1	43	2	12	7	17	3								1	1	1	44					
Andere comb. van gen. mis- drijven event. met andere misdrijven	401	45	358	28	100	95	28	25	7	2	1	1	1	1	2	2	11	3	290					
	283	19	259	15	42	39	70	32	24	15	4	2	13	3	5	5	1	1	65					
	Overige misdrijven																							
Totaal	14562	152	14332	148	578	1158	4589	3623	2218	664	874	329	113	37	1	108	52	73	43	9698				

Staat 2 Statistisch overzicht der werkzaamheden van de bijzondere raad van cassatie¹
8888

Totaal tot	Ingestelde beroepen	Ingetrokken beroepen	Gewezen arresten	N.o.v. beroepen	Verworpen beroepen	Vernietigde sententiën c.q. vonnissen	Verwezen naar ander bijz. Hof c.q. bijz. strafk.
1-1-'47 ²	581	17	514	14	188	335	31
1-1-'48	1313	49	1112	25	445	685	76
1-1-'49	2421	197	2082	33	859	1233	135
1-1-'50 ³	3013	350	2599	43	1063	1536	185
1-1-'51 ⁴	3243	374	2876	46	1160	1711	214
1-1-'52 ⁵	3266	376	2918	46	1170	1743	216

Noten bij Staat 2.

1. Wegens de afwezigheid van een drietal maandopgaven als ook door enkele totaalverschillen (zie de volgende noten) kan op volledigheid der hieronder opgestelde tabellen geen beroep worden gedaan.
2. Totaal aantal gewezen arresten bedraagt hiet 23 minder dan de som der n.o.v.-beroepen, verworpen beroepen en vernietigde sententiën c.q. vonnissen. Voor de volgende jaren is dit verschil respectievelijk 43, 43, 43, 41, 41.
3. minus september 1949
4. minus april 1950
5. minus april 1951

Strafbaar feit	Aantal veroordeelingen	daarvan												vroegere veroor. delingen				
		Totaal re- cl- dividen			1 of 2 maal vroeger veroor- deeld			vroegere veroor. delingen				meer dan 2 maal vroeger veroor- deeld		vroegere veroor. delingen				
		abs	pct	4	5	6	7	Totaal	misd. tegen de openb. orde en het openb. gezag (incl. bel. en misd. ambt.)	misd. tegen de zeden	agressieve misdrijven	vermogens misdrijven	andere misdrijven	Totaal	misd. tegen de openb. orde en het openb. gezag (incl. bel. en misd. ambt.)	misd. tegen de zeden	agressieve misdrijven	vermogens misdrijven
abs	pct	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
art. 101 W.v.Sr.	6806	1278	18,8	1032	15,2	1253	107	52	195	774	125	246	987	98	36	162	583	
art. 102 W.v.Sr.	3283	646	19,7	509	15,5	612	86	24	196	212	94	137	4,2	681	92	11	197	302
art. 26 B.B.S.	1344	327	24,3	222	16,5	286	21	13	75	141	33	105	7,8	554	61	19	127	286
art. 27 B.B.S.	235	89	37,9	53	22,6	68	8	2	6	41	11	36	15,3	173	15	3	20	123
art. 101 W.v.Sr.-26 B.B.S.	99	27	27,3	20	20,2	27	2	1	4	17	3	7	7,1	33	9	3	12	6
art. 101 W.v.Sr.-27 B.B.S.	51	18	35,3	10	19,6	15	2	2	2	12	1	8	15,7	35	1	2	32	
art. 102 W.v.Sr.-26 B.B.S.	1136	233	20,5	172	15,1	205	25	5	60	89	26	61	5,3	315	35	3	66	178
art. 102 W.v.Sr.-27 B.B.S.	64	19	29,7	15	23,4	17	1	1	6	6	4	4	6,3	31	1	1	9	14
art. 101-102 W.v.Sr.	661	113	17,1	90	13,6	108	13	2	28	55	10	23	3,5	108	14	2	27	44
art. 101-102 W.v.Sr.-26 B.B.S.	133	21	15,8	19	14,3	21	1	2	2	10	6	2	1,5	13	1	1	3	9
art. 26-27 B.B.S.	22	3	13,6	1	4,5	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	2	4
art. 26-27 B.B.S.-102 W.v.Sr.	44	11	25,0	8	18,2	12	1	1	3	7	1	3	6,8	22	1	1	2	14
andere comb. van gen. misdrij- ven event. met andere mis- drijven	401	96	23,9	69	17,2	89	13	1	30	39	7	27	6,7	137	11	3	32	76
overige misdrijven	283	40	14,1	30	10,6	39	11	1	9	13	5	10	3,5	47	8	1	11	26
Totaal	14562	2921	20,1	2250	15,5	2754	292	102	616	1418	326	671	4,6	3143	346	81	672	1697

Staat 4 Statistisch overzicht van de werkzaamheden der tribunalen c.q. kantongerechten¹

Totaal tot	Uit- spra- ken	Interneringen					Internering werd opgelegd			ontz. bep. recht- en	verb. invr. verkl.	verz. tot tot stel I	A
		min- der dan 1 jaar	1 tot 5 jaar	5 tot 10 jaar	10 jaar	totaal inter- nering en	onv. w.	v.w. ²	ged. onv. w. ged. v.w.				
tot be- gin '46	circa 1.500	— geen opgave (g.o.)					niet van toepassing (n.v.t.)			n.v.t.			
1-7-46*	7.263	< 5 jr. 3.714; > 5 jr. 263 —					3.977	n.v.t.	n.v.t.	g.o.	g.o.	n.v.t.	
1-1-47	22.741	3.636	11.932	391	67	16.026	16.026	n.v.t.	n.v.t.	g.o.	6.426	n.v.t.	
1-1-48	41.982	5.078	25.385	1.051	116	31.630	29.446	515	1.669	34.297	10.454	60	901
1-1-49	47.920	5.721	28.402	1.347	133	35.603	31.677	1.160	2.766	37.830	11.581	84	1.080
1-1-50	49.382	5.932	29.124	1.391	135	36.582	32.258	1.399	2.925	38.654	11.763	87	1.085
1-1-51	49.855	6.142	29.245	1.397	136	36.920	32.449	1.519	2.952	38.973	11.821	87	1.085
1-1-52*	49.920	6.151	29.250	1.398	136	36.935	32.454	1.526	2.955	38.984	11.825	87	1.085

Latere opgaven zijn niet gevonden.

De gegevens tot en met 1-1-48 werden verstrekt door Afdeling I, Bureau A van het D.G.B.R.; de daaropvolgende door de tweede Afdeling, Bureau Bijzondere Rechtspleging van het Min. v. Justitie.

Noten:

1. Ingevolge art. 17, tweede lid, Wet Overgang Bijzondere Rechtspleging d.d. 13 mei 1948, Sbl. I 186 werden de werkzaamheden der Tribunalen per 1 juni uitgeoefend door de Kantongerechten.
2. De voorwaardelijke internering werd ingevoerd bij wijziging van het T.B. d.d. 27 juni 1947, Sbl. H 206 (invoeging van art. 3a-h).
3. Krachtens het gewijzigd B.P.D., 1946 eveneens bij Sbl. H 206, werd de mogelijkheid voor de bewaarde tot het indienen van een verzoekschrift tot invrijheidstelling in artikel 16 (weer) opengesteld. Ingediend bij het Tribunaal kon deze tot invrijwilling (I) of afwijzing (A) beslissen.
4. Hoewel medio 1945 reeds de eerste uitspraak gedaan werd, traden pas in de maanden januari-mei 1946 nagenoeg alle Tribunalen met hun 138 kamers in werking.
5. Deze peildatum is opgenomen om aan te tonen dat de activiteit, die door de Tribunalen aan de dag gelegd is, gedurende de tweede helft van 1946 het grootst was.
6. Op deze datum had alleen het Kantongerecht te Amsterdam nog enkele Tribunaalzaken af te doen.

Staat 5 Statistisch overzicht der werkzaamheden van de vijf hoge autoriteiten

Totaal tot	Fiat-executie				onaf-gedane zaken	ontvangen ² bezw.-schriften
	verleend	geweigerd	ged. verl. /ged. gew.	geen maatr. ¹ dus geen fiat		
1-8-'46 ^{2a}	2.465	121	9.0	14	2.771	1.228
1-1-'47	10.448	772	230	44	6.000	4.396
1-1-'48	29.444	2.381	578	90	3.676	9.242
1-1-'49	39.233	3.297	801	125	306	10.503
1-1-'50	40.732	3.457	822	131	71	10.675
1-1-'51	41.157	3.485	844	132	21	10.724
1-1-'52 ⁴	41.223	3.488	844	133	10	10.736

Latere gegevens zijn niet aangetroffen. Tot 1-1-'49 werden de opgaven ontleend aan de tabellen, gepubliceerd door Afdeling I, Bureau A van het D.G.B.R.; voor de periode daarna aan die van de tweede Afdeling, Bureau Bijzondere Rechtspleging van het Min. v. Justitie.

Noten.

1. Krachtens art. 65, lid 4 T.B. behoorden slechts de uitspraken, waarin een of meer bijzondere maatregelen waren opgelegd aan de Hoge Autoriteiten voorgelegd te worden. De cijfers in deze kolom geven dus de abusievelijk ter fiatting aangeboden Tribunaaluitspraken aan.
2. Art. 68, lid 2 T.B. stelde de beschuldigde in de gelegenheid een bezwaarschrift tegen de uitspraak van het Tribunaal bij de H.A. in te dienen. Bij de te nemen beslissing van laatstgenoemde instantie omtrent al dan niet verlenen van fiat-executie werd (mede) gelet op dit bezwaarschrift.

^{2a} Opgaven van vroegere datum zijn niet gevonden.

4. Van de vijf H.A.- en behandelde tussen juni en december 1951 die te Leeuwarden geen zaken meer en verstrekten die te Arnhem geen opgaven. Gedurende deze periode werd door de H.A. te Den Haag geen nieuwe zaken meer ontvangen, door die te Amsterdam en Den Bosch nog slechts 19 resp. 1. Stukken over formele beëindiging van de taak der H.A.-en zijn niet gevonden.

noten:

1 Belinfante 1978 p.111

2 Belinfante 1978 p.141

3 Belinfante 1978 *Bijlage bij Hoofdstuk I - De bronnen van het onderzoek* (p. 12-16); en vervolgens *Hoofdstuk VI - De kampen tot 1 januari 1946 - Inleiding. Bronnen* (p. 161 e.v.).

4 PEC; 5 delen verschenen in 1950

5 Belinfante 1978 p. 15

6 Romijn (1989)

7 Grevers (2013)

8 De Jong 10a/2; 12/1

9 De Jong, deel 10a/2 p. 789

10 Parlementaire Enquête Commissie, 1949

11 Romijn (1989) p. 164

12 Grevers (2013 p. 138)

13 Belinfante 1978 (p. 115)

14 Belinfante 1978 p. 111

15 Belinfante 1978 p. 394

16 Van der Heijden (2011)

17 Belinfante 1978 p. 394

18 Belinfante 1978 p. 408

19 idem p. 404

20 idem p. 409

21 In Kampman (2011, hoofdstuk 6) en Kampman (2015, hoofdstuk 1) is al ingegaan op het onderwerp van de berechtingscijfers. Herziening is gewenst omdat gebleken is dat in Kampman (2011; pps. 58 t/m 63) een rekenfout aanwijsbaar is. Deze onjuistheid is overgenomen in Kampman (2015). De genoemde onjuistheid staat op pagina 59, paragraaf 6.7. Het gaat om de volgende berekening: $(14.562 \text{ (Staat 1)} + 49.920 \text{ (Staat 4)}) = 60.518$. Dit is onjuist. De correcte optelling is 64.482. Dit had uiteraard zijn doorwerkingen in de volgende pagina's waar deze waarde werd gebruikt. Ook deze fout geeft het belang aan van een herberekening van de aantallen daadwerkelijk gestrafte NSB'ers.

BIJLAGE 2: DE “STATEN” EN WAT ER AFGELEID KAN WORDEN UIT DE CIJFERS

Dit hoofdstuk bevat de informatie uit de ‘Staten’ (zie de tabellen in Bijlage 1), die voor de berekeningen relevant is. Er is een indeling in paragrafen:
Paragraaf 1: Veroordelingen volgens Staat 1 (Bijzondere Gerechtshoven).
Paragraaf 2: Veroordelingen volgens staat 4 (Tribunalen).
Paragraaf 3: Uitgangspunten bij onze berekeningen.
Paragraaf 4: Aantallen zwaargestraften (Staat 1).
Paragraaf 5: Aantallen zwaargestraften (Staat 4).
Paragraaf 6: Sommering aantallen zwaargestraften - ontleend aan paragrafen 4 en 5.
Paragraaf 7: aantal zwaargestrafte Nederlandse nationaal-socialisten

Maar om aan deze paragrafen toe te komen moeten eerst nog wat inleidende zaken aan de orde worden gesteld.

Inleiding

Belinfante (noot 1) publiceerde de tabellen die, zoals al aangegeven, ontleend zijn aan overheidsbronnen uit de jaren 1950. Het materiaal was ondergebracht bij het Centraal Bureau voor de Statistiek. Het was tot 1978 niet openbaar. Er zijn 5 tabellen die ‘Staten’ genoemd worden (noot 2):

- Staat 1. “Straf en delict (absolute cijfers)”: aantallen veroordelingen bijzondere gerechtshoven.
- Staat 2. “Statistisch overzicht der werkzaamheden van de bijzondere raad van cassatie”.
- Staat 3. Zonder titel (de recidive-statistiek).
- Staat 4. “Statistisch overzicht van de werkzaamheden der tribunalen c.q. kantongerechten”: aantallen veroordelingen bij de tribunalen.
- Staat 5. “Statistisch overzicht der werkzaamheden van de vijf hoge autoriteiten”.

Het oorspronkelijke motief voor deze Bijlage was om zicht te krijgen op het aantal NSB'ers dat daadwerkelijk ernstige delicten heeft gepleegd. Dit met de bedoeling om de bestaande beeldvorming te corrigeren. Voor ons doel zijn de Staten 1 en 4 vooral van belang. Gaande het onderzoek met behulp van deze Staten bleek hoe moeilijk het is om aan de hand van deze gegevens valide uitspraken te doen. Belinfante (noot 3) stelt zelf bij Staat 1:

“De uitsplitsing naar delicten geeft weinig inzicht in de werkelijk gepleegde daden. In het bijzonder de ruime redactie van art.102 Wetboek van Strafrecht (hulpverlening aan de vijand) maakt het mogelijk en noodzakelijk delicten van heel verschillende aard onder deze noemer onder te brengen. Aangezien ook het blootstellen aan opsporing en vervolging door de vijand (artikel 26 Besluit Buitengewoon Strafrecht) een vorm van hulpverlening is, werd soms dit feit alleen ten laste gelegd, soms in

combinatie met hulpverlening. De statistieken geven dus wel inzicht in de hoeveelheid zaken, die door de gerechten behandeld zijn, maar niet in de aard van de gevallen”.

Mijn oorspronkelijke doel blijft. Maar het werd steeds belangrijker om de tekortkomingen van het materiaal voor het trekken van conclusies duidelijk te maken. Deze “Staten” zijn tabellen die zoals gebruikelijk voornamelijk twee ingangen hebben: horizontaal en vertikaal. De tabellen 1 en 4 die hier gebruikt worden omdat ze gegevens bevatten van de gerechtshoven en tribunalen, zijn echter niet op een identieke manier ingedeeld. Ze gaan verschillend om met hetgeen ze proberen te beschrijven, namelijk aantallen mensen die vergripen of delicten gepleegd zouden hebben. De indeling van categorieën mensen vindt verschillend plaats op grond van de tijdsduur van de toegekende straf.

De tijdsduren zelf zijn in het algemeen wel duidelijk: “1 tot 5 jaar” omvat alles onder 5 jaar, anders had er “...tot en met...” moeten staan. Er zijn tabelhoofdjes “1 tot 5 jaar”, “3 tot 5 jaar” maar ook “5 tot 10 jaar”. Het doel van deze studie blijft desalniettemin via deze cijfers tot een zo correct mogelijk beeld te komen van de vergripen en delicten van Nederlandse nationaal-socialisten. We hebben overigens in Bijlage 1 al gezien dat de te berechten personen niet uitsluitend uit Nederlandse nationaal-socialisten bestonden.

De “Staten” blijven op bepaalde terreinen raadselachtig. De Jong bijvoorbeeld stelt dat circa 23.000 personen aan het oostfront werden ingezet (noot 4). Van deze 23.000 waren minder dan 50% NSB'ers. Aan het oostfront sneuvelden van deze 23.000 tot circa 6.000 personen. Dat wil zeggen dat circa 17.000 personen naar Nederland terugkeerden. Toch werden krachtens W.v.Sr. art. 101 (vreemde krijgsdienst) maar circa 6.800 personen veroordeeld. Betekent dit dat van de oostfrontstrijders alleen degenen die NSB-lid waren veroordeeld zijn, en de overigen niet? Daarvan is echter op geen enkele manier verslag gedaan. Een en ander betekent dat de “Staten” geen zekere bron van kennis geven. De “Staten” zullen geïnterpreteerd moeten worden.

Deze tabellen zijn echter wel de enig concrete informatie die we hebben. Zij zijn dan ook het uitgangspunt voor mijn redeneringen. Ik maak hier gebruik van een indeling in paragrafen, die het mogelijk maakt om overwegingen mee te geven, en die verduidelijken hoe we met de aangeboden data om kunnen gaan.

Uit de tabellen kan, zoals we zullen zien, afgeleid worden dat het gaat om de volgende categorieën personen:

- (1) zwaar bestraffen
- (2) licht bestraffen, voor de tijd van het voorarrest
- (3) zeer licht bestraffen, of vrijspraken
- (4) niet berechte gevallen

Paragraaf 1: Veroordelingen volgens Staat 1 (Bijzondere Gerechtshoven)

De opzet van de tabel:

De eerste verticale kolom bevat de volgende delicten of combinaties hiervan:

“Art. 101 W.v.Sr; Art. 102 W.v.Str; Art. 26 B.B.S.; Art. 27 B.B.S. ; Verder nog: Art. 101 W.v.Sr - 26 B.B.S. ; Art. 101 W.v.Sr- 27 B.B.S. ; Art. 102 W.v.Sr – 26 B.B.S.; Art.102 W.v.Sr – 27 B.B.S.; Art. 101-102 W.v.Sr ; Art.

101-102 W.v.Sr-26 B.B.S. ; Art. 26-27 B.B.S; Art. 26-27 B.B.S.- 102 W.v.Sr ; Andere combinaties van gen. (letterlijk - dk) misdrijven event. (letterlijk - dk) met andere misdrijven; Overige misdrijven".
De horizontale balken zijn per delict onderverdeelt naar strafmaat.

W.v.Sr = Wetboek van strafrecht.

B.B.S = Besluit Buitengewoon Strafrecht

B.B.S. art 26 behelst: blootstelling aan opsporing, vervolging, vrijheidsberoving of vrijheidsbeperking, enige straf of enige maatregel door of vanwege den vijand, diens helpers of een persoon.

B.B.S. art 27 behelst: opzettelijk gebruik maken of dreigen te maken van macht, gelegenheid of middel, hem door den vijand of door het feit der vijandelijke bezetting geboden, om een ander in zijn vermogen wederrechtelijk te benadeelen of om zich of een ander wederrechtelijk te bevoordeelen.

Bij de uitsplitsing van de veroordelingen door de bijzondere gerechtshoven naar de verschillende strafbare delicten ontbreekt het oorlogsmisdrijf (art.27a B.B.S.) stelt Belinfante (noot 5).

De aantallen in de tabel:

Art.101 W.v.Sr Vreemde krijgsmacht	totaal	6.806
Art.102 W.v.Sr Hulpverlening aan de vijand	totaal	3.283
Art. 26 B.B.S. Misdrijven tegen leven en mishandeling: blootstelling aan opsporing; verraad:	totaal	1.344
Art. 27 B.B.S. (economisch voordeel)	totaal	235
Art. 101 W.v.Sr - 26 B.B.S.:	totaal	29
Art. 101 W.v.Sr- 27 B.B.S.	totaal	51
Art. 102 W.v.Sr – 26 B.B.S.	totaal	1.136
Art. 102 W.v.Sr – 27 B.B.S.	totaal	64
Art. 101-102 W.v.Sr	totaal	661
Art. 101-102 W.v.Sr - 26 B.B.S.	totaal	133
Art. 26-27 B.B.S	totaal	22
Art. 26-27 B.B.S.- 102 W.v.Sr	totaal	44
Andere combinaties van misdrijven event. met andere misdrijven		

	totaal	401
Overige misdrijven:	totaal	283

Het totaal van Staat 1 bedraagt: 14.562

Paragraaf 2: Veroordelingen volgens staat 4 (Tribunalen)

Deze veroordelingen betreffen uitsluitend NSB'ers.

Het aantal uitspraken in Staat 4 is verticaal cumulatief per jaar.

Tot begin 1946	ca 1.500
1-7-1946	7.263
1-1-1947	22.417
1-1-1948	41.982
1-1-1949	47.920
1-1-1950	49.382
1-1-1951	49.855
1-1-1952	49.920

Een onderschrift bij de tabel stelt onder meer: "Latere opgaven zijn niet gevonden.

De gegevens t/m 1-1-1948 werden verstrekt door Afdeling I, Bureau A. van het D.G. B. R. ; de daaropvolgende door de tweede Afdeling, Bureau Bijzondere Rechtspleging van het Min. v. Justitie".

Op 1-1-1952 had alleen het Kantongerecht te Amsterdam nog enkele Tribunaalzaken af te doen.

Belinfante (noot 6) zegt over Staat 4:

"Staat 4 geeft cijfers omtrent de werkzaamheid van de tribunalen. In totaal zijn in de jaren 1945 tot en met 1951 door de tribunalen en door de kantonrechters, die hun werkzaamheden per 1 juni 1948 overnamen, 49.920 uitspraken gewezen. Dit cijfer is praktisch reeds eind 1949 bereikt. Het betekent dat gedurende vier jaren ongeveer 12.000 zaken per jaar door de tribunalen behandeld zijn afgehandeld" (Belinfante spreekt in het citaat van "Staat 3", maar hij heeft hier de nummering van de Staten verwisseld. Staat 3 moet hier zeker Staat 4 zijn - dk).

De kolom "totaal interneringen" (van "Staat 4") geeft cumulatief 36.935. Dat wil zeggen dat in 49.920 minus 36.935= 12.985 gevallen geen internering als straf is opgelegd. Het gaat hier vermoedelijk om zeer lichte bestraffingen dan wel vrijspraken. Hierbij kan aangetekend worden dat degenen op wie deze vorm van bestraffing van toepassing was, desalniettemin voor onbepaalde tijd in de interneringskampen hebben doorgebracht.

Paragraaf 3: Uitgangspunten bij de berekeningen

We gaan bij onze berekeningen uit van het in hoofdstuk 8 berekende aantal van circa 101.000 voor tribunalen en bijzondere gerechtshoven te berechten personen.

Bij de selectie van de zware gevallen ga ik uit van de volgende gegevens: In Staat 1 is de volgende onderverdeling naar strafmaat gehanteerd: geldboete; beneden 6 mnd; 6 mnd tot 1 jaar ; meer dan 1 tot 3 jaar; 3 tot 5 jaar ; 5 tot 10 jaar; 10 tot 15 jaar; 15 jaar en meer; levenslang; doodstraf. In Staat 4 is een andere onderverdeling naar strafmaat gehanteerd: minder dan 1 jaar ; 1 tot 5 jaar ; 5 tot 10 jaar ; 10 jaar.

Bij het vaststellen van het aantal zware gevallen koos ik voor het volgende criterium : als bestraffingen voor de tijd van het voorarrest beschouw ik de straffen die minder dan 5 jaar bedragen. Hiermee ga ik er van uit dat de strafmaat die 5 jaar of hoger is dan 5 jaar, geldt voor de zwaardere delicten.

Tot veroordelingen voor de tijd van het voorarrest, dat wil zeggen de licht bestraffen, worden gerekend bestraffingen die in Staat 1 aangeduid worden in een kolom "3-5 jaar", "meer dan 1 tot 3 jaar" en lager, evenals straffen die in Staat 4

aangeduid worden in een kolom “1 tot 5 jaar” en lager. Het gaat in deze kolom-aanduidingen vermoedelijk steeds om strafduren die goed kunnen samenvallen met de tijd van het voorarrest. De geïnterneerden waren immers allen onderworpen aan een voorarrest vanaf het moment van hun arrestatie. Naarmate de tijd na najaar 1944 en mei 1945 verstreek ging het hier om een aanzienlijk aantal mensen die “...al langer vastgezet hebben dan hun schuld rechtvaardigde” (noot 7). In het zuiden van Nederland werden in het najaar 1944 al tot 20.000 mensen geïnterneerd. Een onbekend deel daarvan zal pas in 1946, 1947 of 1948 veroordeeld zijn. De veroordelingen die dan plaatsvonden, voor de tijd van het voorarrest, komen plausibel tot uitdrukking in de categorieën “1-5 jaar” (gemiddeld minder dan 3 jaar), “meer dan 1 tot 3 jaar” (gemiddeld tenminste 2 jaar) en “3-5 jaar” (gemiddeld minder dan 4 jaar) en lager.

Paragraaf 4: Aantallen zwaargestraften (Staat 1)

Uitgangspunt is hier dat de veroordelingen vanaf 5 jaar gelden voor zwaardere delicten (zie paragraaf 3).

Om te komen tot een aantal zwaar gestraften voor de bijzondere gerechtshoven, kunnen van de totaalrij aan de onderkant van Staat 1 enkele kolomtotalen opgeteld worden. Het betreft hier: kolom 3 (“Doodstraf”), kolom 5 “levenslang”, kolom 6 “15 jaar en meer”, kolom 7 “10 tot 15 jaar” en kolom 8 “5 tot 10 jaar”.

Deze kolomtotalen zouden eenvoudig opgeteld kunnen worden. Echter, in Staat 1 kolom 8 is een *optelfout* gemaakt: de waarde 4.589 blijkt bij hertelling 4.520 te zijn.

De hier voor correct aangenomen gegevens luiden nu: $152 + 148 + 578 + 1.158 + 4.520 = 6.556$.

Het aantal zwaargestraften in Staat 1 (5 jaar of meer) bedraagt volgens Staat I dus 6.556.

Paragraaf 5: Aantallen zwaargestraften (Staat 4)

Dit betreft de werkzaamheden van de tribunalen c.q. kantongerechten in de naoorlogse periode. De tabel van Staat 4 is cumulatief per jaar. De gegevens hieronder zijn hiervan afgeleid en bevatten concrete jaarcijfers:

Aantal veroordelingen van meer dan 5 jaar:	
5 – 10 jaar	1.398
10 jaar	136
Totaal is dit	1.534

Paragraaf 6: Sommering aantallen zwaargestraften - ontleend aan paragrafen 4 en 5

Totaal aantal zwaargestraften Staat 1. Bijzondere gerechtshoven: 6.556

Totaal aantal zwaargestraften Staat 4. Tribunalen: 1.534

Sommering van de zwaargestraften Staat 1 en Staat 4 = $6.556 + 1.534 = 8.090$

Paragraaf 7: aantal zwaargestrafte Nederlandse nationaal-socialisten

De 101.000 te bestraffen personen, waren echter niet allen NSB-lid (zie Bijlage 1). Deze categorie bevat ook de 1.000 zware economische delicten van niet-NSB'ers. Een en ander betekent dat het aantal zwaar bestrafte Nederlandse nationaal-socialisten uitkomt op $8.090 \text{ minus } 1.000 = 7.090$.

Afsluitend

De totale categorie zwaarbestrafte Nederlandse nationaal-socialisten kan nog toegeschreven worden aan de verschillende fracties in de NSB: de Mussert-meerderheidsfractie en de Nederlandse SS. Maar ook bijvoorbeeld de oostfront-strijders bestonden voor minder dan 50% uit NSB-leden. Per bestraffingscategorie kunnen nog afzonderlijke inschattingen gemaakt worden, die tot een zo correct mogelijk aantal bestrafte NSB'ers leidt. Dat gebeurt in Bijlage 3.

noten:

1 Belinfante (1978)

2 Belinfante 1978 hoofdstuk XV, p. 508-512

3 Belinfante 1978 p. 502

4 De Jong 12/1 p. 560

5 Belinfante 1978 (p. 502)

6 Belinfante 1978 (p. 503)

7 Belinfante 1978 (p. 112)

BIJLAGE 3: IN WELKE MATE WAREN NSB'ERS BETROKKEN BIJ VERGRIJPEN EN DELICTEN?

Na een korte inleiding is ook dit hoofdstuk ingedeeld in paragrafen, als volgt:

Paragraaf 1: De berekening van het totaal aantal veroordelingen van Ned. nationaal-socialisten afgeleid uit de Staten 1 en 4.

Paragraaf 2: Berekening van het aantal niet berechte personen.

Paragraaf 3: Inschatting van het aantal zwaarbestrafte ideologisch en organisato-risch gebonden NSB'ers (inclusief paragrafen 3.1 t/m 3.6).

Paragraaf 4: Berekening van het totaal aantal zwaargestrafte ideologisch en organisatorisch gebonden NSB'ers.

Paragraaf 5: Het aantal zwaar bestrafte Nederlandse nationaal-socialisten onder de organisatie van de bezetter.

Paragraaf 6: Het aantal zeer licht bestraffen, dan wel vrijspraken onder de NSB'ers.

Paragraaf 7: Berekening van het aantal lichtbestrafte NSB'ers, dat wil zeggen be-straffing voor de tijd van het voorarrest.

Paragraaf 8: Concluderend.

Inleiding

Het is in de algemene Nederlandse geschiedschrijving gebruikelijk om na de publicatie van de "Staten" in 1978 het aantal veroordelingen ten aanzien van de collaboratie in de Tweede Wereldoorlog op eenvoudige wijze af te leiden uit de eindtotalen. Hierbij wordt genegeerd dat deze totalen onderverdeeld zijn in nietberechte gevallen, zeer licht bestraffen of vrijspraken, licht berechte gevallen en zwaarbestrafte. Omdat deze categorieën getalsmatig niet onderscheid worden, is het nodig om op basis van de beschikbare gegevens aannamen, schattingen en berekeningen te maken.

Daarom moet dit hoofdstuk beginnen met de uitkomst van Bijlage 2. Op basis van de daar gegeven aannamen zijn 8.090 zwaar bestraffen berekend. Zoals we gezien hebben in Bijlage 1 had dit aantal betrekking op een te berechten populatie van circa 101.000 personen. De circa 1.000 zwaarbestrafte in verband met economische delicten waren in het algemeen geen lid van de NSB. Als we op de zwaarbestrafte 8.090 de 1.000 economische delicten in mindering brengen, houden we de 7.090 zwaarbestrafte over die betrekking hebben op de 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten. Een en ander wil zeggen dat circa 7% van de 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten zwaar bestraft is. Deze 7% bevat niet alleen de zwaar bestraffen onder de ideologisch en organisatorisch met de Mussert-meerderheidsfractie van de NSB verbonden Nederlandse nationaal-socialisten, maar ook degenen die onder de organisatie van de bezetter begrepen moeten worden. Daarbij valt te denken aan de Nederlandse SS, de Landwacht, door de bezetter benoemde burgemeesters, politieofficieren, enz.

Het is nu nodig de in hoofdstuk 8 opgevoerde aantallen te zuiveren van degenen die weliswaar nationaal-socialist waren, maar vergrijpen of delicten niet verichtten onder de ideologische en organisationele mantel van de NSB, waaronder

ik hier uitdrukkelijk de Mussert-meerderheidsfractie (circa 92% van de 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten) versta.

Paragraaf 1: De berekening van het totaal aantal veroordelingen van Nederlandse nationaal-socialisten afgeleid uit de Staten 1 en 4

Totaal aantal veroordelingen gerechtshoven (Staat 1)	14.562
minus economische delicten (niet-NSB'ers) (zie Bijlage 2)	1.000 -
Totaal aantal uitspraken tribunalen (Staat 4)	49.920
	-----+
Totaal aantal veroordelingen en uitspraken Ned.nationaal-socialisten	63.482

Totalen vermoedelijk zeer lichte bestraffingen of vrijspraken Nederlandse nationaal-socialisten (veroordelingen tribunalen "Staat 4") zie Bijlage 2 paragraaf 2

12.985

Totaal aantal werkelijke veroordelingen Nederlandse nationaal-socialisten
(63.482 minus 12.985) = 50.497

Voor de gerechtshoven bestaan er geen cijfers ten aanzien van vrijspraken (noot 1)

Paragraaf 2: Berekening van het aantal niet berechte personen

Om twee redenen is het noodzakelijk de niet berechte personen, de zeer licht bestraffen dan wel vrijspraken, en licht bestraffen te scheiden van de zwaar gestraften: We doen hiermee recht aan het aanzienlijke aantal mensen dat zonder berechting of met vrijspraak afgehandeld werd. We moeten niet vergeten dat het lidmaatschap van de NSB al voldoende grond was voor arrestatie en internering. Ten tweede hebben we ons ten doel gesteld om via het beschikbare cijfermateriaal zo dicht als mogelijk te komen bij het aantal NSB'ers dat daadwerkelijk betrokken was bij vergrijpen en delicten.

Als we willen komen tot een zo juist mogelijk berekend aantal niet berechte personen gaan we uit van het volgende: de circa 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten kan verminderd worden met het totaal aantal veroordeelden, namelijk 63.482 (zie paragraaf 1). Dit levert een aantal van circa 36.518 geïnterneerden op die niet voor een bijzonder gerechtshof of voor een tribunaal hebben hoeven te verschijnen.

Dat wil zeggen dat circa 36,5% van de geïnterneerden na een onbekende duur van het voorarrest (die misschien wel 1 tot 4 jaar kon bedragen) zonder berechting ontslagen is.

Paragraaf 3: Aannamen en schattingen ten aanzien van het aantal zwaar-bestaftde ideologisch en organisatorisch gebonden NSB'ers

Zoals we gezien hebben werden in Staat 1 totaal 14.562 (paragraaf 1) uitspraken gedaan door de bijzondere gerechtshoven. Ze hadden betrekking op: vreemde krijgsdienst; hulpverlening aan de vijand; misdrijven tegen het leven en mishandeling, blootstellen aan opsporing en verraad; gebruikmaken van macht door de bezetter geboden; andere combinaties van misdrijven en overige misdrijven. Het aantal op Nederlandse nationaal-socialisten betrekking hebbende uitspraken is 14.562 minus 1.000 (economische delicten van niet-NSB'ers) dat wil zeggen 13.562 (zie ook paragraaf 1). Vervolgens levert Staat 4, uitspraken gedaan door de tribunalen, 1.534 zwaargestraften op (zie Bijlage 2 paragraaf 5).

Bij de veroordelingen krachtens art 101/2 W.v.Sr. treffen we een merkwaardige mix van strafrecht en buitengewoon strafrecht. Het in vreemde krijgsdienst treden staat hier naast hulpverlening aan de vijand, en dat staat weer naast propaganda. Dit betekent, dat de categorie "vreemde krijgsdienst" inclusief National-Sozialistisch Kraftfahr Korps (NSKK) dat aanvankelijk een niet-militaire transportdienst was (noot 2) min of meer opgevoerd wordt als gelijkwaardig aan de overige delicten.

Het in vreemde krijgsdienst treden kon structureel gemotiveerd zijn "door economische oorzaak gedwongen" (noot 3), en heeft dus misschien een eigen inhoud tegenover de overige delicten. Deze categorie personen kwam pas gedurende het najaar van 1945 naar Nederland terug. Ze werden apart geïnterneerd (onder meer Harskamp). Deze categorie is voor zover nagegaan kan worden niet veroordeeld voor oorlogsmisdaden aan het front. Het aan het Besluit Bijzondere Rechtspraak toegevoegde artikel 27a inzake oorlogsmisdaden had uitsluitend betrekking op in Nederland gepleegde oorlogsmisdaden door de bezetter (noot 4).

Per bestraffingscategorie kan nu nagegaan worden hoeveel NSB'ers veroordeeld zijn. Het criterium is steeds de ideologische en organisatorische gebondenheid aan de Mussert-meerderheidsfractie van de NSB. Delicten begaan in dienst van de bezetter worden hier in mindering gebracht. Mijn overwegingen moeten gezien worden in het licht van het voorafgaande: de NSB was een partij die gericht was op een bepaald type maatschappijverandering. Criminaliteit in de zin van "misdrijven tegen het leven, mishandeling, blootstelling aan opsporing, verraad" (Besluit Bijzonder Strafrecht - B.B.S. - artikel 26) in de ongunstige zin zoals hier bedoeld werd aan de top van de NSB waarin de Mussert-meerderheidsfractie overheerste niet getolereerd. Er zijn ook geen aanwijsbare momenten waarop de NSB als organisatie voorstellen deed in criminogene zin. Wel is er sprake van een aantal politieke beslissingen (waaronder het voorstel tot instelling van het Vrijwilligerslegioen).

Paragraaf 3.1: Zwaarbestaftde ideologisch en organisatorisch gebonden NSB'ers in Staat I: vreemde krijgsdienst

Dit betreft veroordelingen door de bijzondere gerechtshoven. L. de Jong (noot 5) stelt dat de Nederlandse militaire vrijwilligers aan het oostfront voor minder dan 50% uit NSB'ers bestonden. Deze hadden vermoedelijk een duidelijke band met de NSB. Het ging vermoedelijk voor een belangrijk (maar onbekend) deel om WA-leden. Daarnaast waren ook Nederlandse SS'ers deelnemer. Van de in Staat

1 in regel 1 gesommeerde waarden van kolommen 3, 5, 6, 7, 8 zijn 2.441 zwaar-gestraft krachtens art. 101 W.v.Sr. Hier kan misschien 40% dus circa 976 opgevat worden als ideologisch en organisatorisch gebonden NSB'ers.

Paragraaf 3.2: Zwaarbestrafte ideologisch en organisatorisch gebonden NSB'ers in Staat I: hulpverlening aan de vijand

Dit betreft veroordelingen door de bijzondere gerechtshoven. Omdat de 1.000 zware gevallen onder de economische delicten (niet-NSB'ers) door de bijzondere gerechtshoven zijn veroordeeld krachtens art. 102 W.v.Sr., kunnen we die hier in mindering brengen. Dat wil zeggen de gesommeerde aantallen uit de kolommen 3, 5, 6, 7, 8 dat wil zeggen 1.688 minus 1.000 = 688. Deze 688 gevallen betreffen dan het aantal Nederlandse nationaal-socialisten die niet wegens economische delicten bestraft werden krachtens art. 102 W.v.Sr.

De NSB-burgemeesters vallen in ieder geval niet onder deze categorie (noot 6).

Hier is de overige hulpverlening aan de bezetter in Nederland aan de orde. De Landwacht, die zoals we gezien hebben organisatorisch buiten de NSB stond, wordt hier onder meer genoemd. Deelname aan de Landwacht was organisatorisch met de bezetter en niet met de NSB verbonden. Ook de leden van de Nederlandse SS stonden in feite buiten de NSB. Het betrokken organisaties die door de bezetter opgericht waren en onder diens gezag opereerden. Het lidmaatschap en de daden van de Nederlandse SS vallen vermoedelijk onder deze categorie.

Ook propaganda is opgevat als een delict krachtens art. 102 W.v.Sr. Het is dan ook opmerkelijk dat in het proces van Robert van Genechten (zie hoofdstuk 4; kritische beschouwing 1) de verdachte uitdrukkelijk stelde dat hij met propaganda niet het Duitse (op ras gerichte) nationaal-socialisme bedoelde maar het Nederlandse (dat Van Genechten aanduidt als het "volkse"). Van Genechten vatte dit dus tijdens zijn proces, zoals we gezien hebben, niet op als hulpverlening aan de vijand, maar als propaganda van het eigen Nederlandse nationaal-socialisme.

Degenen die op deze manier zijn gecategoriseerd bestonden daarom misschien voor niet meer dan 10% (gezien de overwegingen in paragraaf 3) uit ideologisch en organisatorisch gebonden NSB'ers in de vorm van propagandisten. Dergelijke nuanceringen zijn niet uit de officiële cijfers afleidbaar. Het is niet aanvaardbaar om al deze 688 straffingen onder de noemer van NSB-vergrijpen en delicten te brengen. Het lijkt mij plausibel om hier 90% van 688 af te trekken. De categorie zwaargestrafte hulpverlening aan de bezetter onder de NSB'ers levert dan circa 69 zwaargestrafte ideologisch en organisatorisch gebonden NSB'ers op.

Paragraaf 3.3: Misdrijven tegen leven en mishandeling, blootstelling aan opsporing, verraad in Staat I

Dit betreft veroordelingen door de bijzondere gerechtshoven. Alle veroordelingen krachtens art. 26 B.B.S. (ook in combinatie met veroordelingen op andere rechtsgronden) zijn hier aan de orde. Ik ga er van uit dat ook hier "3 tot 5 jaar" de tijd van het voorarrest aangeeft, en daarmee een mogelijkheid van lichte straf. De zwaarbestrafte betreffen de regels 3, 5, 7, 10, 11, 12 en daarvan de kolommen 3, 5, 6, 7, 8. Dit sommeert tot 1.228 zwaar bestraffen. Het betreft

vermoedelijk de jodenjagers, kampbewakers (Amersfoort, Vught, Westerbork) en misschien een beperkt aantal Landwachters.

Van Liempt heeft zich over deze zaken uitgelaten (noot 7). Het aantal mensen dat Van Liempt aan de orde stelt, komt overigens niet hoger dan circa 300 personen. Het gaat hier om mensen die in dienst van de bezetter werkten (Colonne Henneicke; SD). Ze werkten niet in opdracht van de NSB.

Het betreft hier vermoedelijk geen ideologisch en organisatorisch gebonden NSB'ers. Gezien de eerdere uitspraken in dit onderzoek (hoofdstukken 3 en 4) over de verschillen in (antisemitische) attitude tussen de Mussert-meerderheidsfractie en de Nederlandse SS, is het plausibel om aan te nemen dat deze daden niet begrepen kunnen worden als veroorzaakt door de NSB als organisatie.

De NSB-burgemeesters vallen ten dele onder deze categorie (blootstelling aan opsporing, in verband met deportaties en arbeidsinzet). Maar ook vooroorlogse (niet-NSB) burgemeesters worden hier genoemd (noot 8). In hoofdstuk 4, kritische beschouwing 3, heb ik een schatting gemaakt (noot 9) van 80% "goede" NSB burgemeesters. Wat betreft de NSB-burgemeesters meen ik hier te kunnen stellen, dat een restgroep van circa 20% van de circa 345 NSB-burgemeesters (van de totaal circa 916 Nederlandse burgemeesters) misschien onder deze categorie zou kunnen vallen, dat wil zeggen circa 69.

Paragraaf 3.4: Gebruikmaking van macht door de bezetter geboden in Staat I

Dit betreft veroordelingen door de bijzondere gerechtshoven. Dit betreft alle veroordelingen krachtens B.B.S. artikel 27 (ook in combinatie met andere rechtsgronden). Uit de regels 4, 6, 8 van Staat I en daaruit de kolommen 3, 5, 6, 7, 8 levert dit een aantal van 124 zwaargestraften op. Het is moeilijk hier te schatten tot welke organisatie deze zwaarbepaalde straffen gerekend moeten worden. Ik schrijf dit voor 50% toe aan de Mussert-meerderheidsfractie, dat wil zeggen 62 zwaarbepaalde straffen.

Paragraaf 3.5: Overige zwaargestrafte ideologisch en organisatorisch gebonden NSB'ers in Staat 1

Dit betreft veroordelingen door de bijzondere gerechtshoven. Dit lijkt een restcategorie in Staat 1, maar dat is het zeker niet. Het betreft de twee laatste regels van Staat 1 en daarvan de kolommen 3, 5, 6, 7, 8: andere combinaties van misdrijven en overige misdrijven.

Dit sommeert tot 481 zwaargestraften. Hier vallen de meeste doodstraffen. Het is niet uitgesloten dat hier de veroordelingen van Mussert, Blokzijl, enz. aan de orde zijn. Bij afwezigheid van enige toelichting, is er hier geen uitspraak mogelijk over de ideologische en organisatorische gebondenheid. Het zouden gevallen van hoge kaderfuncties en propaganda kunnen zijn. Ik tel ze hier voor 50% mee, dat wil zeggen 241 gevallen..

Paragraaf 3.6: De zwaargestraften in Staat 4

Dit betreft de veroordelingen door de tribunalen. Het is zeer moeilijk om hier vast te stellen tot welke organisaties deze zwaar veroordeelden gerekend

kunnen worden. Betreft het ideologisch en organisatorisch aan de Mussert-meerderheidsfractie van de NSB gebonden NSB'ers? Of betreft het een deel van de Landwachters (totaal ongeveer 10.000 personen), Nederlandse SS'ers (totaal inclusief de sympathisanten ongeveer 8.000 personen), door de bezetter benoemde politieofficiëren? De totale categorie bedraagt 1.534 zwaarbestraften (Bijlage 2 paragraaf 5). Omdat de ideologische en organisationele toerekening aan deze categorie dermate onzeker is reken ik 50% tot de Mussert-meerderheidsfractie, dat wil zeggen een aantal van circa 767.

Paragraaf 4: Berekening van het totaal aantal zwaargestrafte ideologisch en organisatorisch gebonden NSB'ers

Totale sommering na correctie levert nu op 976 (par. 3.1) + 69 (par. 3.2) + 69 (par. 3.3) + 62 (par. 3.4) + 241 (par. 3.5) + 767 (par. 3.6) = 2.184 zwaargestraften, waarvan gesteld kan worden dat het NSB-leden betroffen, die vermoedelijk in ideologische en organisatorische zin een band met de Mussert-meerderheidsfractie hadden.

Op de hier aangegeven manier levert deze interpretatie van de "Staten" 1 en 4 aan *zwaargestrafte ideologisch en organisatorisch gebonden NSB'ers maximaal circa 2,2% van de circa 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten op.*

Paragraaf 5: Het aantal zwaar bestrafte Nederlandse nationaal-socialisten onder de organisatie van de bezetter

We kunnen hier het in Bijlage 2 (par. 7) berekende percentage van 7% zwaarbestraften die betrekking heeft op de totale populatie van 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten, verminderen met 2,2% (uit paragraaf 4) en komen dan uit op *circa 4,8% voor het aantal zwaar bestrafte Nederlandse nationaal-socialisten onder de organisatie van de bezetter.*

Paragraaf 6: Het aantal zeer licht bestrafte, dan wel vrijspraken onder de NSB'ers

Uit paragraaf 1 kan hier de waarde 12.985 overgenomen worden. Het betreft circa 13% van de 100.000 Nederlandse nationaal-socialisten.

Paragraaf 7: Berekening van het aantal lichtbestrafte NSB'ers, dat wil zeggen bestraffing voor de tijd van het voorarrest

Het langdurige voorarrest zonder berechting van Nederlandse nationaal-socialisten komt zoals we gezien hebben uit op circa 36,5% (par. 2) van de circa 100.000. De vervolgens nog naast de 7% zwaarbestraften (uit par. 4 en 5) en 13% (uit par. 6) overblijvende categorie van *circa 43,5% is dan het percentage lichtbestraften, dat wil zeggen de bestraffingen voor de tijd van het voorarrest.*

Deze categorie werd vermoedelijk voornamelijk veroordeeld op grond van kaderlidmaatschap, lichte vormen van propaganda, colportage en Winterhulp. Deze categorie reken ik tot de Mussert-meerderheidsfractie.

Check: 36,5% + 7% + 13% + 43,5% = 100%.

Afsluitend

Uit de aannamen, schattingen en berekeningen komen de volgende percentages voor de Nederlandse nationaal-socialisten naar voren:

- * 36,5% na een onbekende duur van het voorarrest zonder enige rechtsgang ontslagen NSB'ers.
- * 13% zeer licht bestraft c.q. vrijgesproken NSB'ers
- * 43,5% voor de tijd van het voorarrest licht bestraft NSB'ers
- * 2,2% zwaarbestrafte Nederlandse nationaal-socialisten die tot de Mussert-meerderheidsfractie gerekend kunnen worden
- * 4,8% zwaarbestraften Nederlandse nationaal-socialisten die onder de bezetter opereerden

De 4,8% zwaarbestraften die onder de bezetter opereerden (dat wil zeggen circa 4800 veroordeelden) vallen vermoedelijk toe aan circa 8% van de Nederlandse nationaal-socialisten, namelijk de Nederlandse SS van circa 8.000 personen (inclusief de sympathiserende leden).

De 2,2% zwaarbestraften onder de ideologisch en organisatorisch gebonden NSB'ers (dat wil zeggen de overige circa 2200 veroordeelden) vallen vermoedelijk toe aan circa 92% van de Nederlandse nationaal-socialisten die gerekend kunnen worden tot de Mussert-meerderheidsfractie, dat wil zeggen aan circa 92.000 personen. Het merendeel van de bestraft activiteiten kan begrepen worden als politieke activiteiten binnen het kader van het Nederlandse nationaal-socialisme. Verraad, arrestaties, geweldsmisdrijven voorzover die aan deze categorie toevallen, werden vrijwel zeker niet in opdracht van de NSB als organisatie verricht.

Deze cijfers geven aan, dat van de Mussertmeerderheidsfractie circa 2,4% zwaar bestraft is. Van de Nederlandse SS is circa 60% zwaar bestraft.

Wat de afhandeling van de rechtspleging na De Tweede Wereldoorlog betreft is van groot belang dat schuld door straf teniet werd gedaan. Dit wil ook zeggen dat er op dit moment, met uitzondering van de collaboratie op het terrein van de ariërverklaring, geen schuld meer bestaat ten aanzien van mogelijk bestraft baar gedrag uit de Tweede Wereldoorlog.

noten:

- 1 Belinfante (1978 p. 502)
- 2 Belinfante (1978 p. 338)
- 3 Belinfante (1978 p. 338)

4 Belinfante (1978 p. 485 e.v.

5 L. de Jong (deel 12; p.560)

6 Belinfante (1978 p. 358)

7 Van Liempt in Kopgeld (2002) en Jodenjacht (2012)

8 Belinfante 1978 hoofdstuk X

9 Op basis van een uitspraak van Romijn (2006), zie elders

LITERATUUR

- * Badings, H. (1936), *De hedendaagsche Nederlandsche muziek*, Amsterdam: Bigot & van Rossum
- * Belinfante, A.D. (1978), *In plaats van bijltjesdag (De geschiedenis van de Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog)*, Assen, Koninklijke Van Gorcum
- * Belinfante, A.D. (2006), *In plaats van bijltjesdag (De geschiedenis van de Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog)*, Amsterdam, Amsterdam Academic Archive
- * Berg, Y. van den (2013), *De viool van mijn moeder*, Sijthof
- * Berger, P.L. en T. Luckmann (1966) *The Social Construction of reality - A treatise in the sociology of knowledge*, New York, Anchor Books
- * Berkel, B. van (2013), *Tobie Goedewaagen (1895-1980) (Een onverbeterlijke nationaal-socialist)*, Amsterdam, De Bezige Bij
- * Blom, J.C.H. (2007), *In de ban van goed en fout - Geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland*; Boom, Amsterdam
- * Boer, J.; (1945) *Provinciaal Inspectrice van Drenthe van het Bureau Jeugdzorg van het Militair Gezag in een artikel in Vrij Nederland van 15 september 1945*
- * Bolle, L.; (z.j.); *Kinderen van NSB'ers - De opkomst en problematiek van een slachtoffergroep geplaatst binnen het algemene denken over de psychische gevolgen van de Tweede Wereldoorlog; (vindplaats: www.jhsg.nl):*
- * Boom, B. van der (2012), *'Wij weten niets van hun lot' (Gewone Nederlanders en de Holocaust)*, Amsterdam, uitgeverij Boom
- * Boorsma, N.; (1990); *scriptie Schaduwkinderen*(1990)
- * Bothof, G. (2012), *Een waterkoning in woelig water - Leven en goed van Ir. Jan Homan van der Heide*, in: *Nieuwsbrief Historische Vereniging Dorp Diepenveen en Omgeving No. 27*, p. 5-7
- * Bothof, G. (2013), *F.L.Rambonnet - Een collaborateur in Deventer en zijn vervolging in 1945*, in: *Deventer Jaarboek 2013* p. 51-67, *Historische Vereniging Deventer*, ISBN 978-90-79701-28-5
- * Broek, G. (2014) *Weerkorpsen. Extreemrechtse strijdgroepen in Amsterdam 1932-1942*; diss. Amsterdam 2014
- * Broek, R. van den (2010), *Guantánamo in Nederland - Een blinde vlek in ons geschiedenisonderwijs*, in: *KLEIO-3*, pp. 12-13

- * Broekmeyer, M. (2006), *Bedrogen bedriegers - Stalin contra Hilter*, Amsterdam, Mets & Schilt
- * Bureau Bijzondere Jeugdzorg (1950) gepubliceerd eindverslag
- * Charles, J.B. (2006), *Volg het spoor terug*, Amsterdam; 1953, 1984, [tekst vergeleken met www.dbnl.nl], Amsterdam, De Bezige Bij
- * Cohen, M. (2017), *De nazi-leerling - de schuldige jeugd van Dick Woudenberg*; Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen
- * Croes, M., & P. Tammes (2004), 'Gif laten wij niet voortbestaan'. Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten 1940-1945, Amsterdam, Aksant
- * Damsma, J.M.; *Nazis in the Netherlands: a social history of national socialist collaborators, 1940-1945*; 2013; dissertatie; Universiteit van Amsterdam; file ID 489991
- * Damsma, J. en E. Schumacher (2009), "De strijd om Amsterdam", in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 124-3, pp. 329-348
- * Damsma, J. en E. Schumacher (2010), *Hier woont een NSB'er (nationaal-socialisten in bezet Amsterdam)*, Amsterdam: Boom
- * Davies, P. (2004), *Dangerous liaisons: collaboration and World War II*, Harlowe, Pearson Education Limited
- * Diederichs, M. (2006), *Wie geschoren wordt moet stil zitten: de omgang van Nederlandse meisjes met Duitse militairen*, Amsterdam, Boom
- * Drion, B. (z.j.), *Porselein (Roman over een verzwegen oorlogsverleden)*, Uitgeverij Marmer
- * Ebberink, J.L.M., (2015), *Vraaggesprek met Dick Kampman over zijn onderzoek naar stereotypering van de NSB en hoe dat kon blijven bestaan*, Groningen
- * Eefting, H. (2007), *De Bijzondere Rechtspleging 1944-1952 (Rampzalige gevolgen voor politieke delinquenten en collaborateurs)*, Soesterberg, Aspekt
- * El, C.G. van (2002), *Figuraties en verklaringen: Stijlgebonden schoolvorming in de Nederlandse sociologie na 1968*; Aksent
- * Enning, B. (2014), *Spreken over fout - Hoe kinderen van collaborateurs het zwijgen verbraken, 1975-2000*; Uitgeverij Balans
- * Flap, H. en M. Croes (2001), *Wat toeval leek te zijn maar niet was (jodenvervolging in Nederland)*, Amsterdam, Het Spinhuis

- * Fricker, M (2007), *Epistemic Injustice (Power and the Ethics of Knowing)*, Oxford, University Press
- * Gans, E.E. (2010), Iedereen een beetje slachtoffer, iedereen een beetje dader, *De Groene Amsterdammer*, 28-01-2010, pp. 22-29
- * Girard, R (1993), *God en geweld: over de oorsprong van mens en cultuur*, uitgeverij Lannoo
- * Grevers, H. (2013), *Van landverraders tot goede vaderlanders - de opsluiting van collaborateurs in Nederland en België, 1944-1950*, Amsterdam, Balans
- * Groen, K. (1974), *Landverraders; wat deden we met ze?*, Baarn, Anthos Boeken
- * Groen, K. (1984), *Landverraad; de berechting van collaborateurs in Nederland*, Weesp, Unieboek
- * Groen, K. (2009), *Fout en niet goed: de vervolging van collaboratie en verraad na de Tweede Wereldoorlog*, Hilversum, Schuyt & Co / Just Publishers
- * Groeneveld, G. (2005), *Anton Mussert: Nagelaten Bekentenissen, Verantwoording en celbrieven van de N.S.B.-leider*, Nijmegen, VanTilt
- * Gurvitch, G. (1963), *La vocation actuelle de la sociologie*, Parijs: Presse Universitaire de France
- * Havenaar, R. (1983), *De NSB tussen nationalisme en 'volkse' solidariteit (De vooroorlogse ideologie van de Nationaal Socialistische Beweging in Nederland)*, Den Haag
- * Hazeu, W. (2005), *Vestdijk een biografie*, Amsterdam, De Bezige Bij
- * Herinneringscentrum Kamp Westerbork (1995), *lesbrief Ben, Een jongen in de oorlog*, Hooghalen, ISBN 90-72486-03-x
- * Heijden, C. van der (2001), *Grijs verleden: Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, Amsterdam, Uitgeverij Contact
- * Heijden, C.van der (2006), *Joodse NSB'ers: De vergeten geschiedenis van Villa Bouchina in Doetichem*, Utrecht, uitg. Begijnkade 18
- * Heijden, C. van der (2009), *Moordenaars onder ons*, *De Groene Amsterdammer* 27-11-2009
- * Heijden, C. van der (2011), *Dat nooit meer (De nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland)*, Amsterdam, Uitgeverij Contact

- * Heijden, C. van der (2012), De Zwarte Canon (pleidooi voor een eerlijke geschiedschrijving); Groene Amsterdammer 8-3-2012; p. 22
- * Heijden, C. van der (2014); Kinderen van Foute Ouders - Hun Verhaal; uitgeverij Atlas/Contact, Amsterdam/Antwerpen
- * Heyman, C.D. (1976), Ezra Pound: The last rower - A political profile, Faber and Faber Ltd, London
- * Hirschfeld, G. (1988), Nazi rule and Dutch collaboration: the Netherlands under German occupation 1940-1945, Oxford, Berg
- * Hofman, J. (1981), De collaborateur: een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter, proefschrift, Amsterdam, Boom
- * 'Houzee kameraad' Een documentaire over de NSB; (1967) samengesteld door Aarse, J., en Marinus, drs. B; De Arbeiderspers, Amsterdam
- * Jitta, A.C.J., (1936), De corporatieve staatsgedachte in Nederland; Van Loghum Slaterus' Uitgeversmaatschappij N.V., Arnhem
- * Jong, L. de (1953), De Duitse vijfde colonne in de Tweede Wereldoorlog, Arnhem
- * Jong, L. de (1969 - 1994), Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, 14 dln., Den Haag, Staatsuitgeverij
- * Jonge, A.A. de (1968), Het nationaal-socialisme in Nederland - voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling, Den Haag
- * Kallis, A. ed. (2003), The Fascism Reader; ISBN 0-415-24359-9
- * Kallis, A. (2009), Genocide and Fascism - The Elimination Drive in Fascist Europe, ISBN 978-0-415-33960-5
- * Kampman, D. (1996), Terminologie, Agentschap Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek, Groningen
- * Kampman, D. (2011) Kritische Beschouwingen over Collaboratie - Stereotypering van de NSB; Koninklijke Van Gorcum, Assen
- * Kampman, D. (2015) De NSB en de NSB'ers - Kennisonrechtvaardigheid en stereotypering; VU University Press, Amsterdam
- * Kampman, D. (2019-1) Kritische Beschouwingen over Collaboratie (samengevoegde en geheel gereviseerde uitgave; Groningen, Uitgeverij Informatie Documentatie Algemeen
- * Kampman, D. (2019-2) De Omdraaiing van het Schuldperspectief; Groningen, Uitgeverij Informatie Documentatie Algemeen

- * Kok, R. (1988), *Max Blokzijl (Stem van het nationaal-socialisme)*, Amsterdam, Sijthoff
- * Koonz, C (2003), *The Nazi Conscience*, Cambridge.
- * Kooy, G.A. (1964), *Het 'echec' van een volkse beweging: nazificatie en denazificatie in Nederland 1931-1945*, Assen, Koninklijke Van Gorcum
- * Kornmehl, A. (2013), *Wat ik moest verzwijgen*; uitg. Cossee.
- * Kromhout, B. (2012), *De Voorman (Henk Feldmeijer en de Nederlandse SS)*, Amsterdam, Atlas Contact
- * Kromhout, B. (2016), *Fout 1940-1945*, Uitgeverij Veen Media, Amsterdam
- * Lammers, C.J. (1994), *Collaboreren op niveau: een vergelijkende studie van Duitse bezettingsregimes gedurende de Tweede Wereldoorlog*, in: *Mens En Maatschappij* (1994/4)
- * Lammers, C.J. (2005), *Vreemde Overheersing (Bezetten en bezetting in sociologisch perspectief)*, Amsterdam, Uitgeverij Prometheus
- * Larsen, K.S., Ommundsen, R., Veer, K.v.d., (2008), *Being Human: Relationships and You (A Social Psychological Analysis)*; Amsterdam, Rozenbergh Publishers
- * Liempt, A. van (2002), *Kopgeld*, Amsterdam, Uitgeverij Maarten Muntinga bv
- * Liempt, A. van, en Jan Kampagne (2011), *Jodenjacht (de onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog)*, Amsterdam, Uitgeverij Balans
- * Liempt, A. van (2009), *De oorlog. Misstanden na 1945*, in: *Volkskrant (Het Vervolg)*, 12/12/2009
- * Lorenz, Chr. (2008), *De constructie van het verleden, Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*, Boom Amsterdam
- * Mantel, P. en Scheffel-Baars, G.; (1988) doctoraalscriptie uit 1988
- * Matthée, Z. (2007), *Voor Volk en Vaderland (Vrouwen in de NSB 1931-1948)*, Amsterdam, Balans
- * Matthée, Z. (z.j.), *Verzwegen Levens (Vrouwen uit een fout gezin)*, Uitgeverij Conserve
- * Meershoek, G. (2007) in: *Geschiedenis van Amsterdam 1900-2000* (2007)
- * Merton, R.K. (1967), *Social theory and social structure*, 1949, 1957, New York, The Free Press

- * Mussert, A. (2005), Nagelaten Bekentenissen, Verantwoording en celbrieven van de NSB-leider, bezorgd en ingeleid door Gerard Groeneveld, Nijmegen, VanTilt
- * Neitzel, S. en H. Welzer (2012), Soldaten (Over vechten, doden en sterven), Amsterdam, Ambo
- * Noach, W.M.E. (1948), De bijzondere Rechtspleging, Straf- en Tuchtrechtelijk optreden tegen onvaderlandslievend gedrag uit de bezettingsjaren, Den Haag
- * Nolte, E. (1987) Der Europäische Bürgerkrieg 1917-1945
- * Ommundsen, R: zie Larsen, K.S.
- * Paxton, R.O. (2004), The anatomy of fascism, London, Allen Lane
- * Pollmann, T. (2012), Mussert & co (de NSB-leider en zijn vertrouwelingen), Amsterdam, Boom
- * Presser, J. (1977), Ondergang (De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945), 2 dln., 1965, 1977, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij
- * Romijn, P. (1989), Snel, streng en rechtvaardig - Politiek beleid inzake de bestraffing en reclassering van 'foute' Nederlanders - 1945-1955, Zeist, De Haan
- * Romijn, P. (2006), Burgemeesters in oorlogstijd: besturen onder Duitse bezetting, Amsterdam, Balans
- * Sannes, H.W.M. (1946), Onze Joden en Duitsland's greep naar de wereldmacht, Amsterdam, Holland Uitgeversmaatschappij
- * Scheffel-Baars, G. en Mantel, P.; (1988) doctoraalscriptie uit 1988
- * Schelsky, H. (1957), Ist die Dauerreflektion institutionalisierbar? - Zum Thema einer modernen Religionssoziologie, in: Zeitschrift für Evangelische Ethik
- * Sijes, B. De Februaristaking. 25-26 februari 1941, (1954, Amsterdam 1978)
- * Slaa, R. te (2016), 1941 - het masker valt, Uitgeverij Unieboek, Houten
- * Slaa, R. te, en E. Klijn (2009), De NSB (Ontstaan en opkomst van de nationaal-socialistische Beweging, 1931-1935), Amsterdam, Boom
- * Stadtman, W. (2016), Op voet van oorlog - Een Familiegesciedenis, Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen
- * Swaan, A. de (2014), Compartimenten van vernietiging - Over genocidale regimes en hun daders, Amsterdam, Prometheus - Bert Bakker

- * Tames, I. (2009), *Besmette jeugd (Kinderen van NSB'ers na de oorlog)*, Amsterdam, Balans
- * Ultee, W., en R. Luijkx (2001), *De NSB als een massa agressief tuig?: artikelen over joden in het Nationale Dagblad 17-5-1940 tot 5-9-1944*, in: H. Flap en M. Croes; *Wat toeval leek te zijn maar niet was*, Amsterdam, Het Spinhuis
- * Vaart Smit, H.W. van der (1949), *Kamptoestanden 1944-'45-'48*, Haarlem
- * Valk, Ben - zie Herinneringscentrum Kamp Westerbork
- * Veer, K van der. zie: Larsen, K.S., Ommundsen, R., Veer, K.v.d., (2008), *Being Human: Relationships and You (A Social Psychological Analysis)*; Amsterdam, Rozenbergh Publishers
- * Veld, N.K.C.A. in 't. (inleiding en redactie) *De SS en Nederland. Documenten uit de SS-Archieven 1935-1945*, 's-Gravenhage, 1976
- * Verhallen, H.J.G. en Fernhout, R. en Visser, P.E. (red) (1980) *Corporatisme in Nederland - Belangengroepen en democratie*; uitg. Samsom, Alphen a/d Rijn
- * Vorst-Thijssen, T., en N. de Boer (1993), *Daar praat je niet over. Kinderen van foute ouders en de hulpverlening*, Utrecht, NIZW
- * Warmbrunn, W. (1963), *The Dutch under German occupation, 1940-1945*, Stanford, Stanford University Press
- * Website van de Werkgroep Herkenning
- * Wielek, H. (1947) *De oorlog die Hitler won*; Amsterdam, Amsterdamsche Boek- en Courantmij N.V.
- * Wikipedia
- * Willemse, Th. R.M.; (1986) in: *Kinderen van NSB'ers*, in *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid* 41 nr. 4, april 1986
- * Withuis, J. (2002) *Erkenning. Van oorlogstrauma tot klaagcultuur*, De Bezige Bij, Amsterdam
- * Withuis, J. (2010), *Weest manlijk, zijt sterk*, Amsterdam, De Bezige Bij
- * Zee, N. (Nanda) van der (1997), *Om erger te voorkomen*, Amserterdam, Meulenhoff
- * Zee, S. (Sytze) van der (2010), *Vogelvrij*, Amsterdam, De Bezige Bij

* Zonneveld, M. *(2016) “Mag het leed van de collaborateur getoond worden? De museale representatie van de interneringsgeschiedenis van ‘foute’ Nederlanders”, MA-scriptie Universiteit van Amsterdam.

Dankwoord

Mijn dank gaat uit naar Henk Eefting, Gerrit Bothof, Connij Stam, Dineke Swart, Chris van der Heijden, Jan Oegema voor de door hen gegeven commentaren en correcties, en in het bijzonder naar Anneke Ebberink die veel steun heeft gegeven bij de redactionele afwerking van dit geschrift.

